

Haziran-June 2023
Cilt-Volume: 3 Sayı-Number: 5
e-ISSN: 2791-7908

Prof.Dr. Doğan Özlem'e İthafen

bitiş

**Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dergisi**

Muğla Sıtkı Koçman University
Journal of Faculty of Letters and Humanities

Yıl / Year 3 □ Genel Sayı / Total Issue 5 □ Haziran / June 2023

PROF. DR. DOĞAN ÖZLEM'E İTHAFEN

Dil, edebiyat, sosyal ve insani bilimler alanında ulusal ve uluslararası nitelikte özgün bilimsel araştırma yazılarını yayımlayarak sosyal bilimlerin bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamayan *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.

YÖNETİM / EDITORIAL BOARD

Baş Editör (EIC)

Doç. Dr. Nagehan UÇAN EKE

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Doç. Dr. Gökben AYHAN

Doç. Dr. Yunus İNCE

Dr. Öğr. Üyesi Gizem Ece GÖNÜL

Sayının Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Aysun DURSUN / Türk Dili ve Edebiyatı

Doç. Dr. Kubilay HOŞGÖR / Felsefe

Doç. Dr. Nilüfer TANÇ / Türk Dili ve Edebiyatı

Doç. Dr. Yunus İNCE / Tarih

Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Ünal BOZYER / Sosyoloji

Dr. Öğr. Üyesi Gülden YÜKSEL / İngiliz Dili ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Hanzade ASLAN YILMAZ / Psikoloji

Teknik Editörler / Technical Editors

Arş. Gör. Dr. Ahmet Duran ARSLAN

Arş. Gör. Ayşe GÜNAY

Arş. Gör. Elmas ÇOKOL ALPAY

Arş. Gör. Necmiye Seda ERYILMAZ

Arş. Gör. Serhat KUMBALI

Halil Can AKGÜN

Yayıncı / Publisher

Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE

İletişim / Contact

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitigefd>

e-posta / e-mail

bitigefd@mu.edu.tr

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

ASOS
indeks

tarafından dizinlenmektedir.

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Prof. Dr. Gabor AGOSTON *Georgetown University USA*

Prof. Dr. Gulbanu KOSSYMOVA *Abay University KAZAKİSTAN*

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV *Silk Road International University of
Tourism ÖZBEKİSTAN*

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU *Michigan State University USA*

Prof. Dr. Winfried HELD *Philipps-Universität Marburg GERMANY*

Doç. Dr. Farhod MAKSUDOV *Institut of Archaeology of Uzbekistan
Academy of Sciences ÖZBEKİSTAN*

Dr. Joachim GIERLICHS *Qatar National Library QATAR*

Ulusal Danışma Kurulu / National Advisory Board

Prof. Dr. Adnan DİLER *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Ali AKAR *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Ali Osman UYSAL *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

Prof. Dr. Ayşe AYDIN *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Bayram AKÇA *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Çiğdem PALA MULL *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ *Marmara Üniversitesi*

Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Muammer TUNA *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Mustafa ÖZER *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Prof. Dr. Pervin ÇAPAN *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Prof. Dr. Tülin GENÇÖZ *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*

Doç. Dr. Ekrem AYAN *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Doç. Dr. Elif ÇIRAKMAN *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN *Boğaziçi Üniversitesi*

Doç. Dr. Sezer Sabriye İKİZ *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Hanzade A. YILMAZ *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Aksu AKÇAOĞLU *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi*

Ayşe ŞENSOY *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi*

Bahar BALCI AYDOĞAN *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Güney ÇEĞİN *Pamukkale Üniversitesi*

Mehmet Zeki DUMAN *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*

Mustafa GÖKÇE *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Neşe ŞENEL *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi*

Savaş ÇAĞLAYAN *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Selim Serkan ÜKTEN *Aksaray Üniversitesi*

Songül SALLAN GÜL *Süleyman Demirel Üniversitesi*

Zafer DURDU *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Dergi Hakkında / About This Journal

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yayın organı olan *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*; sosyal ve beşerî bilimler ile filoloji temel alanlarının çalışmalarını kapsayan; bu alanlarda ve buna bağlı alt alanlarda özellikle disiplinlerarası ilişkiler de gözetilerek bilginin yayılması ve gelişmesi için hem kavramsal hem de saha araştırmalarına dayalı çalışmalara yer vermeyi hedefleyen bir dergidir.

Ulusal ve uluslararası nitelikte özgün bilimsel araştırma yazılarını yayımlayarak sosyal bilimlerin bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlayan *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi, açık erişim politikası ile araştırmacılara rahat ve sınırsız erişim imkânı sağlamaktadır.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi [Creative Commons Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) ile lisanslanmıştır.

PROF. DR. DOĞAN ÖZLEM'E İTHAFEN...

SUNUŞ

Bu sayı, 27 Eylül 2022'de kaybettiğimiz Felsefe dünyasının değerli ismi Prof. Dr. Doğan Özlem'e ithaf edilmiştir. Dergimizin bu sayısı, kendisinin bu ülkede felsefenin öğretilmesinde yazar ve hoca olarak gösterdiği çabaya karşı bir borç duygusuyla biçimlenmiştir. Vaktiyle Doğan Özlem, Arda Denkel'in kaybının ardından "anısını yaşatmak sorumluluğu, gerçek felsefecilerin üstündedir" diye ifade ediyordu. Editoryal kurul olarak, şimdi aynı sorumluluğu almak gerektiğini hissettik. Elimizden yalnızca bu gelir. Kendisi hayattayken kimi vesilelerle hakkında hazırlanan armağan kitaplara katkıda bulunanlar olması nedeniyle bu süreçte duygumuzu paylaşacakları bulmanın kolay olduğunu belki söyleyemem. Bu nedenle duygumuzu paylaşarak bu dosyaya yazılarıyla katkıda bulunan Hoca'nın meslektaşısı veya öğrencisi olmuş yazarlarımız olmasaydı sorumluluğumuz elbette yerine gelemeyecekti. Kendilerine en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Yaşarken her şeyin kendisiyle güzel olduğu saygıdeğer Hocam Doğan Özlem'e şükranla...

Doç. Dr. Kubilay HOŞGÖR

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Rektörlerin Instagram Kullanım Motivasyonları	Muhammed Fatih AKSARAYLI Mehmet Akif BAL	1-17
Sosyoloji ve Hermeneutik Arası İnce Çizgiler	Nilgün ÇELEBİ	18-29
British Travelers on the Russification of Crimea at the Turn of 18-19 th Centuries	Elmaz ASAN	30-47
Ankara Sebze ve Meyve Hali Çalışanlarının Sahip Oldukları Sermaye Farklılıkları Üzerine Pierre Bourdieu'cü Bir Analiz	Hasan ŞEN Hatice ŞEKER	48-70
Tracing Self and Nature in Charlotte Brontë's Jane Eyre and Virginia Woolf's The Waves: Nineteenth through Twentieth Century	Aleyna DURMUŞ	71-88

Monografiler / Monographies

Doğan Özlem'in Ardından Öğrencilikten Dostluğa Uzanan Bir Hikâye	Hasan ŞEN	89-94
Yaşamın Anlam Olanaklarından Doğan Özlem'in Felsefesine (I, II)	Hatice Nur ERKIZAN	95-103
Doğan Özlem'in Hermeneutik Derslerinden Tarih Yazımına	Muazzez USLU	104-107
Doğan Özlem'e Armağan	Ali Osman GÜNDOĞAN	108-113

Doğan Özlem'in Aziz Anısına (1944-2022)

Kubilay HOŞGÖR

114-119

Kitap İncelemeleri / Book Reviews

Kenar Süsünün Söğütlük Sefası:
Fusun Akatlı'nın Edebiyat Defteri

Burcu TOPÇU

120-123

Kent ve Kadın: Türk Kültüründe Gün Olgusu

Emine KALENDER

124-127

19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi

Aynur Beyza SÖZGEN

128-132

Rami Kışlası: II. Mahmud Devrinde Aydın-Despotik
Modernleşmenin Karargâhı

Bilgehan OÇUZ

133-138

Manas'ın Yolculuğu (Joseph Campbell'in Yöntemine Göre
Manas Destanının İncelenmesi)

Sevgi DAL

139-142

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Rektörlerin Instagram Kullanım Motivasyonları

Rectors Motivation for Instagram Use

Muhammed Fatih AKSARAYLI

Öğr. Gör.
Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

mfatihaksarayli@gmail.com

 0000-0003-4883-4082

Mehmet Akif BAL

Öğr. Gör.
Süleyman Demirel Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi

balakifmehmet@gmail.com

 0000-0002-2368-8640

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi/Received: 25.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 01.05.2023

Atıf/Citation

Aksaraylı, Muhammed Fatih ve Mehmet Akif Bal (2023), "Rektörlerin Instagram Kullanım Motivasyonları", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 1-17.

Aksaraylı, Muhammed Fatih ve Mehmet Akif Bal (2023), "Rectors Motivation for Instagram Use", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 1-17.

Bu makale iThenticate, turnitin, intihal.net programlarından biriyle taranmıştır.
This article was checked by iThenticate, turnitin or intihal.net.

Öz Gelişen sosyal medya ağları ile lider konumdaki üst düzey yöneticiler, sanal ortamda kendilerini dış dünyaya ifade etmekte ve insanların kendileriyle ilgili izlenimlerini belirleyebilmektedir. Bu kişiler hedef kitleye yönelik farklı amaçlarla içerik üretebilmektedir. İdarecilerin yönetim fonksiyonlarına ek olarak sosyal medyadaki paylaşımları, kendi sorumluluk alanları içindeki ve dışındaki kişiler, gruplarla ilişkilerini de geliştirir. Üniversite rektörlerinin, üst seviye idareci kimlikleri dikkate alınarak sosyal medya kullanımlarının içeriğini ortaya koymaya yönelik bu araştırma, nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi ile desteklenmiştir. Çalışmanın amacı, rektörlerin Instagram'ın kullanım motivasyonlarını ve içeriklerini, hedef kitleleri çerçevesinde belirlemektir. Ayrıca çalışmada Türkiye'deki vakıf ve devlet üniversitesi rektörlerinin Instagram kullanımlarıyla ilgili kıyaslama ve değerlendirmeler yapılmıştır. Sosyal medyanın etkin kullanımı hususunda bir takım görüş ve öneriler sunulmuştur. Elde edilen bulgular, hem devlet hem vakıf üniversitesi rektörlerinin Instagram kullanım motivasyonlarının bilgi motivasyonu boyutunda yoğunlaştığı yönündedir. Şahsi kimlik motivasyonunun vakıf üniversiteleri rektörlerinin paylaşımlarında, devlet üniversitesi rektörlerinininkine göre çok daha yüksek düzeyde bulunduğu görülmüştür. Sosyal etkileşim motivasyonu boyutu, devlet üniversitesi rektörlerinin paylaşımlarında daha yüksek oranlarda belirmiştir. Eğlence ve vakit geçirme motivasyonu ise gerek devlet gerekse vakıf üniversitesi rektörlerinin paylaşımlarında düşük düzeyde tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Yönetim ve Organizasyon, Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, Sosyal Medya Kullanımı, Instagram, İletişim Rolü, İçerik Analizi

Abstract With the advance of social media, our age enables administrators to express themselves on social media and check their impressions on people. These people can produce content for different purposeses towards target audiences. Along with the function of facilitating administration, the administrators posts in social media enhances their relationships with the people in and out of their own expert sphere. Considering the role of university rectors as administrators, this research has been supported by the content analysis method, which is one of the qualitative analysis methods, while trying to address the use of social media by the university rectors. This research aims to show the motivations and contents of the Turkish university rectors to use Instagram, by the target audience. Additionally, this research also shows comparative data regarding the state university and private university rectors, and their use of Instagram. Ideas and advice on efficient use of social media have been presented. The findings show that the motivations of both state and foundation university rectors to use Instagram focus on the knowledge dimension. It has been observed that the motivation of personal identity is found at a much higher level in the posts of the rectors of foundation universities compared to the rectors of state universities. The social interaction motivation dimension was determined at higher rates in the posts of state university rectors. The motivation for entertainment and spending time was determined at very low levels in the posts of both state and foundation university rectors.

Keywords: Managemet and Organization, Uses and Gratification Approach, Social Media Usage, Instagram, Role of Communations, Content Analysis

Giriş

İnternetin son zamanlarda katılımcı ve etkileşimli bir yapıya geçmesiyle birlikte sosyal medya hesapları son derece meşhur hale gelmiştir. Bu hesaplar fotoğraf ve video yayınından, düşünce ve fikirlerin ifade edilmesine, karşılıklı iletişim kurmaya, bilgi ve içerik üretip paylaşmaya, rehberlik, gözlem ve yardımlaşmaya olanak sağlayan sanal bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır.

Televizyon, radyo, gazete gibi kökleşik medyanın yerini alan internet alt yapılı modern sosyal ağlar ve mecralar, kullanıcılara kendilerine sunulan ile yetinmek zorunda olmadıkları, bizzat üretime geçip büyük bir artı olarak gelir de elde edebileceklerini göstermiştir. İnternet, eski medyanın tüm tekellerini, toplumun katmanlarını, piramitlerini ve kuvvet odaklarını parçalayıp, kullanıcıyı hür kılmaktadır (Gilder 1990: 32). Artık herkes, sadece interneti olan akıllı bir telefonla kendi içeriğini oluşturup insanların ilgisini çekmekte, hatta dünya çapında şöhrete ulaşabilmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı; bir rol model ve akademik lider konumdaki Türkiye'deki Üniversite rektörlerinin, Instagram kullanım saiklerini ve içeriklerini, hedef kitleleri çerçevesinde ve Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı perspektifinde belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda; çalışma "Rektörler Instagramı hangi motivasyonlarla kullanır?" problemine yönelmiştir. Bu kapsamda, kullanıcı ve izleyicilerin her paylaşımının bir takım motivasyonlar çerçevesinde şekillendiğini ifade eden Kullanım ve Doyum Yaklaşımı bu araştırmaya temel teşkil etmiştir.

1. Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı ile Sosyal Medya

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı insanların medya ve sosyal medyayı hangi beşeri ve psikolojik ihtiyaçlarını doyumlamak amacıyla kullandığını ortaya koymaya çalışan bir kuramdır (Özer 2017: 40). Yaklaşım, "İnsanlar hangi içerikleri çekici buluyor ve hangilerine rağbet gösteriyor?" sorularına yönelmiş ve medyayı kendi değerleri, menfaatleri, ilişkilerine göre kullandıklarını belirtmiştir (Ruggiero 2000: 3; Sultan Yüzüncüyıl 2019: 262). Yaklaşım, insanların sosyal medya kullanımında aktif ve seçici davrandığını, ayrıca faal bir katılımcı olarak yer aldığını kabul etmektedir (Muntinga vd. 2011: 17)

Bu yaklaşım "Medya insana ne yapar?" sorusundan ziyade "İnsan medya ile ne yapar?" anlayışını araştırmalarının merkezine almaktadır (Katz, 1959: 2). Yaklaşım çerçevesinde ilk olarak radyo, televizyon ve gazete gibi araçların kullanım nedenleri araştırılmış ve akademik çalışmalarda, kitle iletişim araçlarının işlevleri; gözetleme, ilişki kurma, eğlendirme, kültürel ve sosyal etkileşim şeklinde belirtilmiştir (Katz vd. 1973: 512). Böylelikle iletişim araçlarından beklentileri sosyal ve psikolojik boyutlarla ortaya koymaya çabalayan Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, izleyiciyi merkeze alarak, onun ihtiyaç ve motivasyonlarını ön plana çıkarır ve merkezini aktif izleyici oluşturur (Mutlu 2004: 190; Özarlan ve Nisan 2011: 27). Onun üretim, paylaşım ve seçim motivasyonları evvelki tecrübelerine dayalı olarak beklediği ödül ve sağladığı tatmin olarak belirtilir. Esasen bu noktada medya ve sosyal ağlar bir kaçış, eğlence ve rahatlama aracı olarak çok cazibelidir (McQuail ve Windahl 2005: 167-170).

Bu yaklaşımın temelinde, izleyicilerin medya ve sosyal medya ile tatmin etmeye çalıştıkları karmaşık bir ihtiyaçlar silsilesine sahip oldukları fikri yatmaktadır. Bununla beraber medya ve sosyal medya doyumun ya da tatminin biricik kaynağı değildir. Tatil gitmek, spor yapmak, aileyle vakit geçirmek de birer memnuniyet kaynağıdır (Fiske 2003: 194,200).

Son senelerde özellikle bu yaklaşım çerçevesinde sosyal medya kullanımları üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar ile bilhassa Facebook, Twitter, Youtube gibi sosyal medya mecralarının kullanım motivasyonları incelenmiştir. Fiske (2003: 197-199) tarafından ortaya konulan doyum/memnuniyet kategorileri çerçevesinde, sosyal medya kullanım motivasyonları bir takım yurtiçi ve yurtdışı akademik çalışmalar dikkate alınarak şu şekilde ana başlıklara ayrılabilir (Bayram 2007; Sheldon 2008; Johnson ve Yang 2009; Balcı vd. 2010; Chen 2011, Koçak 2012; Büyükbaykal ve Temel 2019; Sultan Yüzüncüyıl 2019):

Bilgi Motivasyonu: Bilgi paylaşımı, gündelik hayatta neler olup bittiğini keşfetme, olaylar, haberler veya etkinlikler hakkında bilgi verme, fikir sunma, tavsiye veya görüş bildirme unsurlarını içerir.

Şahsi Kimlik Motivasyonu: Kendini ifade etme, kendini takdim etme ve onaylanma unsurlarını içerir.

Sosyal Etkileşim Motivasyonu: Sosyal etkileşim kurma, özel bir günü veya üzücü bir durumu paylaşma, bir gruba ait olma veya aile ve arkadaşlarla bağlantıları güçlendirme unsurlarını içerir.

Eğlence ve Vakit Geçirme Motivasyonu: Boş zaman doldurma, rahatlatıcı ve eğlenceli bir faaliyette bulunma unsurlarını içerir.

2. Instagram ve Kullanım Motivasyonları

Sosyal medyanın günümüzdeki en popüler uygulamalarından biri olan Instagram on iki senelik bir maziye sahiptir. Facebook, Twitter gibi sosyal medya hesapları dışında artan bir şöhret yakalayan Instagram, fotoğraf ve video paylaşımı, gönderilerin altında yer alan fikir veya haberler, içerikleri daha fazla kişiye ulaştırma ve gündem oluşturma maksadıyla kullanılan # işaretli başlık etiketleri (hashtag), güncel haber ve gelişmeler hakkında bilgi edinme isteği, arkadaşlık kurma, sosyal etkileşim vb. kullanımlar ile gündeme gelir.

Instagram İngilizce 'de anlık manasına gelen "instant" ve telgraf anlamına gelen "telegram" kelimelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkar. Kurucuları Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından 2010 Ekim'de hayata geçirilir. Instagram öncelikle iPhone, iPad gibi cihazlarda kullanılabilirken, 2012'de hem Android hem de Apple uygulama marketlerinden yüklenebilir ve aynı sene Facebook tarafından bir milyar dolara satın alınır (Türkmenoğlu 2014: 96; Özeltürkay vd. 2017: 178). Instagram incelendiğinde kolay ve kullanıcı dostu bir yapıda olduğu görülür. Takipçi ve takip edilen bölümlerinin olduğu, bir kullanıcının diğer kullanıcıyı takibe başladığında beğeni, yorum gibi özelliklerin ön plana çıktığı, fotoğraf veya video paylaşıldığında yer bildirim yapılabildiği bir yapıya sahiptir (Bayraktar 2017: 72). Ayrıca bu yapı kullanıcılarına özel veya herkese açık olacak şekilde paylaşım yapabilmeleri için mesaj ve medya verileri yükleyebilmelerine imkân tanır. Diğer pek çok sosyal medya hesabı gibi Instagram da insanların kendilerini tanıtmaları ve çevrimiçi sosyal ilişkilerini yönetmeleri için etkileşimli bir ortam sağlar (Aktan 2018: 130). Instagram'ın önemli bir özelliği ise insanları toplayabilen bir iletişim aracı olması ve herkesin bu mecrada az çok bir izleyici kitlesine sahip olabilmesidir.

Sosyal medya kullanıcı sayılarına ilişkin yayınlanan Dijital 2022 raporu verilerinde, Facebook'un 3 milyar, Youtube'un 2,6 milyar, Instagram'ın ise 1,5 milyar kullanıcısı olduğu görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri 120 milyon Instagram kullanıcısı ile dünyada birinci sırada yer alırken, Türkiye 38 milyon ile altıncı sıradadır. Raporda Instagram kullanıcılarının yaş dağılımına bakıldığında ise %65'inin 18-34 yaş, %16'sının ise 35-44 yaş grubundaki kullanıcılar olduğu göze çarpmaktadır (URL-1).

Instagram üzerine yapılan araştırmalar, Facebook ve Twitter gibi daha önce hayata başlayan sosyal medya mecraları ile kıyaslandığında nispeten az sayıdadır. Son senelerde artan bir ivme göstermesi, üçüncü büyük sosyal medya hesabı olarak karşımıza çıkması ve kullanıcı yaş grubunun daha çok gençlerden oluşması bu araştırmanın dayanak noktasını oluşturmuştur. Bu çalışma ile alanyazındaki diğer bazı araştırmalar incelendiğinde özetle aşağıda bahsedilen somut bulgulara ulaşılabılır.

Instagram'ın günümüz gençleri tarafından önemli bir sosyal medya mecrası olarak tanımlanmasını dayanak gösteren Aktan (2018), üniversite öğrencileri üzerinde yapmış olduğu "Instagram Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonları ve Instagram Takip Davranışlarının İncelenmesi" isimli araştırmasında; Instagram kullanım motivasyonlarını; fotoğraf paylaşımı, gündemdeki konular hakkında bilgi alma ve yorum yapma, arkadaşlarının mesajlarını görme, zaman geçirme, arkadaşlarıyla temas halinde olma şeklinde belirlemiştir. Bu çalışmada katılımcıların Instagram kullanım motivasyonlarının bilgi alma ve paylaşma boyutlarında ortaya çıktığı görülür. Çakmak ve Baş (2017), üniversite öğrencilerinin Instagram kullanım amaçları üzerine yaptığı "Benlik Sunum Aracı Olarak Instagram Kullanımı" isimli araştırmasında, Instagram kullanım motivasyonlarını; fotoğraf paylaşımı ve eğlence, uygulamanın şöhreti, gençlerin mecrası olduğu düşüncesi, ilgi duydukları kişileri takip etmelerine olanak sağlaması şeklinde ortaya çıkarmıştır. Sheldon ve Bryant (2016), "Instagram Motives for Its Use and Relationship to Narcissism and Contextual Age" başlıklı araştırmasında ise; üniversite öğrencilerinin Instagram kullanım motivasyonlarını; arkadaşlarıyla etkileşim kurmak, arkadaşlarını takip etmek, başkalarının paylaşımlarını gözden geçirmek, hayatı fotoğraflarla anlatmak şeklinde tespit etmiştir.

Rektörlerden oluşan Instagram kullanıcı faaliyetleri üzerine yapılan bu çalışmada, yukarıda bahsi geçen Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı kapsamında dört ana boyut belirlenmiş ve analiz bu çerçevede tasarlanmıştır. Bu dört kategori, nitel araştırma yöntemi ile gönderi analiz birimleri dikkate alınarak alt kategorilere ayrılmıştır. Alanyazında daha evvel yapılan nicel araştırmalardan yola çıkılarak oluşturulan kategoriler, mevcut verilerin bunların altında sınıflandırılmasıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın yapıldığı tarihlerde, herkese açık rektör Instagram hesaplarından yapılan paylaşımlar, altlarında yer alan içerikler, tarafsız şekilde ve titizlikle incelenmiştir. Rektör paylaşımlarına doğrudan ulaşılmış ve kullanım motivasyonları ekseninde çalışmadaki veriler toplanmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel analiz tekniği kullanılmıştır. Nitel çalışmalara ait veri toplama sürecinde, gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda araştırma konusuna ilişkin yazılı, görüntülü veriler araştırmaya dâhil edilir (Yıldırım ve Şimşek 2018: 153). Bu çalışmada incelenen veriler yazılı ve görüntülü Instagram paylaşımlarıdır. Araştırmanın ana dayanağı nitel yöntem olmasına karşın, hem nitel hem de nicel veriler toplanmıştır. Araştırmada nitel veriler, nicel verilerle de desteklenerek sağlıklı bir yorumlamaya ulaşmak amaçlanmıştır.

Bu çalışmada bahsi geçen yorumlamayı mümkün kılan yöntem içerik analizidir. Bu teknik ile belirli bir konu dâhilinde, birbirinden bağımsız olarak yapılan bütün nitel ve nicel çalışmalar incelenip düzenlenmekte ve o alandaki genel eğilimler belirlenmektedir (Ültay vd. 2021: 190). Böylelikle elde edilen bilgiler incelenerek anlamlı bölümlere ayrılır ve her birinin kavram olarak ne ifade ettiği bulunmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek 2018: 243). İçerik analizi araştırmacı tarafından temaların, olguların belirlenmesini ve tanımlanmasını, elde edilen verilerin bu kategorilere göre gruplandırılmasını içerir (Baş ve Akturan 2008: 119-121). Bu çalışmada seçilen analiz birimi ise Instagram paylaşımlarıdır. Gönderiler yazılı ve görüntülü materyaller, elektronik belgeler, metinler, yorumlar, bağlantılar ve yeniden paylaşımlar gibi çok çeşitli türlerde veri barındırmaktadır ve bunlara içerik analizi uygulanmıştır.

Amaçlı örneklem, belirli bir amaçla veya odaklanılan konuyla ilgili olarak örneklemin önceden düşünülüp belirlenmesi anlamına gelmektedir ve örneklem genelde küçüktür (Punch 2014: 183, 229). Bu çalışmada, en fazla öğrenciye sahip olan üniversite rektörlerinin seçimi, Instagram kullanıcılarının daha çok gençlerden oluşması ve üçüncü büyük sosyal medya alanı olması gerekçesiyle amaçlı bir örneklemdir.

Çalışmanın örnekleme, Ocak-Mart 2020 döneminde, beş devlet üniversitesi rektörünün 231 ve beş vakıf üniversitesi rektörünün 114 Instagram paylaşımı olmak üzere toplamda 345 gönderi olarak belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında, öncelikle Yükseköğretim Kurumunun 2019-2020 dönemi resmi verilerine göre en fazla öğrenciye sahip devlet ve vakıf üniversiteleri sıralanmıştır. Bu sıralama yirmi devlet ve yirmi vakıf üniversitesi şeklinde yapılmıştır. Sıralamadaki üniversiteler incelendiğinde, Instagram hesabı olmayan birçok rektör tespit edilmiştir. Rektörlerin çoğunun Instagram hesaplarının olmayışı bu araştırmanın kısıtını oluşturmuştur. Ayrıca son üç aylık paylaşım sayısı 100'ü geçen ve gönderileri çoğunlukla şahsi hayatına yönelik olan bir rektörün hesabı araştırmaya dâhil edilmemiştir. Sıralamada yer alan bir sonraki üniversite rektörüne geçilmiştir.

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı birçok medya, sosyal medya çeşidinin kullanım motivasyonlarını açıklayabilecek köklü bir alanyazın birikimine sahiptir ve insanların sosyal medya kullanım motivasyonları için uygun bir model sunabilmektedir (Muntinga vd. 2011: 18). Ayrıca, sosyal medyanın kullanıcı katılımına imkân veren yapısı, yaklaşımın temelini oluşturan aktif izleyici kavramı ile tam olarak örtüşmektedir (Koçak 2012: 7). Bu yaklaşım kriterleri dikkate alınarak belirlenen motivasyonlar kapsamında her bir paylaşım incelenmiş, SPSS programına ilgili nicel veriler girilmiştir. Elde edilen bulgular istatistiki hale getirilerek, devlet ve vakıf üniversitesi rektörlerinin paylaşımları kıyaslanmıştır. Sonuç bölümünde ise bulgulara dayalı görüş ve öneriler sunulmuştur.

4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya dâhil edilen üniversitelerin sıralamaları, rektörlerinin Instagram genel bilgileri ve kullanım içerikleri analiz edildiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo-1, www.yok.gov.tr adresindeki 2019-2020 dönemi öğrenci istatistikleri (doktora, yüksek lisans, lisans ve ön lisans) dikkate alınarak hazırlanmıştır.

SIRA	DEVLET ÜNİVERSİTESİ	TOPLAM ÖĞRENCİ SAYISI	SIRA	VAKIF ÜNİVERSİTESİ	TOPLAM ÖĞRENCİ SAYISI
1	Anadolu Üniversitesi	3.361.273	1	Aydın Üniversitesi	35.999
2	Atatürk Üniversitesi	394.811	2	Beykent Üniversitesi	30.850
3	İstanbul Üniversitesi	305.630	3	Medipol Üniversitesi	30.616
4	Marmara Üniversitesi	77.492	4	Bilgi Üniversitesi	25.264
5	Kocaeli Üniversitesi	71.523	5	Bahçeşehir Üniversitesi	25.142
6	Uludağ Üniversitesi	70.607	6	Yeditepe Üniversitesi	25.065
7	Dokuz Eylül Üniversitesi	70.331	7	Gelişim Üniversitesi	23.739
8	Selçuk Üniversitesi	67.225	8	Okan Üniversitesi	22.586
9	Akdeniz Üniversitesi	65.922	9	Nişantaşı Üniversitesi	20.030
10	Ankara Üniversitesi	63.659	10	Üsküdar Üniversitesi	18.983
11	Ege Üniversitesi	59.162	11	Başkent Üniversitesi	16.728

12	Çukurova Üniversitesi	54.737	12	Kültür Üniversitesi	15.697
13	Pamukkale Üniversitesi	54.556	13	Arel Üniversitesi	13.696
14	Sakarya Üniversitesi	54.517	14	Bilkent Üniversitesi	12.185
15	19 Mayıs Üniversitesi	52.054	15	Maltepe Üniversitesi	12.025
16	Karabük Üniversitesi	52.050	16	Altınbaş Üniversitesi	11.450
17	Hacettepe Üniversitesi	52.007	17	Sabahattin Zaim Üniversitesi	10.453
18	Cumhuriyet Üniversitesi	51.751	18	Yaşar Üniversitesi	10.423
19	Adnan Menderes Üniversitesi	51.109	19	Haliç Üniversitesi	10.816
20	Erciyes Üniversitesi	50.283	20	Atılım Üniversitesi	9.510

Tablo-1. Öğrenci Sayısına Göre Üniversite Sıralaması

Tablo-1'e göre öğrenci sayısı yoğunlukta olan ilk üç devlet üniversitesi Anadolu Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'dir. Tüm öğrenci kategorisi dikkate alındığında bu üç üniversitenin ilk sırada yer almasında Açıköğretim programları en büyük etkidir. Sıralamada yer alan ilk üç Vakıf Üniversitesi ise Aydın, Beykent ve Medipol Üniversiteleridir.

ÜNİVERSİTE TİPİ	REKTÖRÜN INSTAGRAM HESABI VAR	REKTÖRÜN INSTAGRAM HESABI YOK	TOPLAM
Devlet	8	12	20
Vakıf	8	12	20
Toplam	16	24	40

Tablo-2. Rektörlerin Instagram Hesabına Sahip Olma Durumu

Tablo-2'ye göre, en fazla öğrenciye sahip 20 devlet ve 20 vakıf üniversitesi rektörlerinin Instagram hesabına sahip olma durumları tespit edilmiştir. Buna göre araştırılan 20 devlet üniversitesi rektörünün 8'inin Instagram hesabı vardır. Araştırmanın bu aşamasında, öncelikle üniversitelerin internet sayfalarındaki sosyal medya hesabı paylaşımları dikkate alınmıştır. Devlet üniversitelerinin biri hariç hepsinin resmi Instagram hesabı vardır. Bu sayfalardan, rektörlerin hesaplarına ulaşılmış ve doğrulukları bu şekilde teyit edilmiştir. Bazı üniversitelere ait resmi Instagram hesaplarında, rektörlerin sayfaları bulunamadıysa ayrıca isim ile arama gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde teyit edilen rektör hesaplarındaki paylaşımlar araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmanın yürütülmesi açısından rektör tanıtım sayfalarındaki sosyal medya bağlantılarına, özellikle de Instagram bağlantısına bakılmıştır. Bununla beraber, üniversitelerin resmi sayfalarındaki tanıtımlarda genellikle rektöre ait e-posta adresinin verildiği dikkat çekmiştir. Bazı rektör tanıtım sayfalarında Facebook, Twitter, LinkedIn gibi adreslerin de yer aldığı görülmüştür. Vakıf Üniversitesi rektörlerinin yine sadece 8'inin Instagram hesabına sahip olduğu, geriye kalan 12'sinin hesabının bulunmadığı aynı süreçler izlenerek tespit edilmiştir. Tıpkı devlet üniversitelerinde olduğu gibi vakıf üniversitesi rektörlerinin de resmi tanıtım sayfalarında rektöre ait e-posta bilgisinin paylaşıldığı görülmüştür. Bununla beraber Facebook, Twitter gibi hesapların da paylaşıldığı göze çarpmıştır. Tablo-2'deki

genel görünümüne bakıldığında 40 rektörün tamamının başka bir sosyal medya hesabı bulunmasına rağmen sadece 16'sının Instagram sayfası vardır.

REKTÖR	DEVLET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ		
	Cinsiyet	Yaş	Eğitim
D1	Erkek	45	Sosyal ve Beşeri Bilimler/Maliye
D2	Kadın	58	Sosyal ve Beşeri Bilimler/İktisat
D3	Erkek	60	Sağlık Bilimleri/Veterinerlik
D4	Erkek	49	Sosyal ve Beşeri Bilimler/Maliye
D5	Erkek	52	Sosyal ve Beşeri Bilimler/İlahiyat
REKTÖR	VAKIF ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ		
	Cinsiyet	Yaş	Eğitim
V1	Erkek	58	Sosyal ve Beşeri Bilimler/İşletme
V2	Kadın	48	Eğitim Bilimleri/Bilgisayar
V3	Erkek	52	Sosyal ve Beşeri Bilimler/Hukuk
V4	Erkek	51	Sosyal ve Beşeri Bilimler/İşletme
V5	Erkek	48	Sosyal ve Beşeri Bilimler/Uluslararası İlişkiler

Tablo-3. Araştırmaya Dâhil Edilen Rektörlerin Cinsiyet, Yaş, Eğitim Bilgileri

İçerik analiziyle incelenen nokta, Instagram paylaşımları olduğu için anlamlı sonuçlara ulaşmak adına belli bir sayıda paylaşımı bulunan rektörler araştırmaya dâhil edilmiştir. Öğrenci mevcudunun yüksekliğine göre sıralanan üniversitelerin rektörleri Tablo-3'te Devlet Üniversiteleri için D1, D2, D3, D4, D5 ve Vakıf Üniversiteleri için ise V1, V2, V3, V4, V5 şeklinde kodlanmıştır. Araştırmaya dâhil edilen rektörlerin cinsiyet, yaş ve eğitim bilgileri belirtilmiştir. Devlette yaş aralığının 45-60, vakıflarda ise 48-58 olduğu görülmüştür. Rektörlerin uzmanlık alanlarının ise gerek devlette gerekse vakıflarda çoğunlukla sosyal bilimler alanında olduğu görülmüştür.

REKTÖR	DEVLET ÜNİVERSİTESİ				
	İlk Instagram Paylaşım Tarihi	Toplam Paylaşım Sayısı	3 Aylık Paylaşım Sayısı	Takipçi Sayısı	Takip Sayısı
D1	2014	553	39	20.5 bin	1504
D2	2015	2977	91	33.4 bin	13
D3	2017	354	53	3134	27
D4	2019	32	5	1845	1
D5	2019	107	43	4224	388
TOPLAM	-	4023	231	63103	1933
REKTÖR	VAKIF ÜNİVERSİTESİ				

	İlk Instagram Paylaşım Tarihi	Toplam Paylaşım Sayısı	3 Aylık Paylaşım Sayısı	Takipçi Sayısı	Takip Sayısı
V1	2018	369	32	1938	36
V2	2017	102	6	3153	183
V3	2014	227	6	1221	333
V4	2019	53	17	576	374
V5	2015	544	53	2655	279
TOPLAM	-	1295	114	9543	1205

Tablo-4. Araştırmaya Dâhil Edilen Rektörlerin Instagram Verileri

Tablo-4 incelendiğinde araştırmaya dâhil edilen devlet üniversitesi rektörlerinin aynı dönem için vakıf üniversitesi rektörlerine göre daha fazla paylaşımda buldukları tespit edilmiştir. Araştırmanın yapıldığı 2020 senesi ilk üç ayının, Elazığ depremi, Suriye'deki şehitler, Korona salgını gibi vakalarla Türkiye kamuoyu oldukça kederli bir gündem yaşamıştır. Bu süreçte devlet üniversitesi rektörleri hesaplarını daha aktif kullanmış toplamda 231 paylaşım yapmıştır. Aynı dönemde vakıf üniversitesi rektörlerinin paylaşımları yarı yarıya olmuştur. Toplam paylaşım sayılarına bakıldığında ise devlet üniversitesi rektörleri açık ara öndedir. Genel tablo görünümü incelendiğinde yine vakıf üniversitesi rektörlerinin Instagram hesaplarındaki nicel azlık göze çarpmaktadır. Bu durum özellikle takipçi sayılarında söz konusudur. Her ne kadar vakıf üniversite öğrencilerinin sayısı, devlettekilerden az olsa da, bu rakamların büyük farkla sosyal medya hesaplarına yansması vakıf üniversiteleri açısından olumsuz değerlendirilebilir. Tabi burada takipçilerin sadece öğrencilerden oluşmadığı ancak büyük bir çoğunluğunun onlardan olabileceği öngörüsünden yola çıkılarak bu yorum yapılabilir. Rektörlerin takip ettikleri hesap sayılarında ise büyük bir fark görülmemiştir. Devlet üniversitesi rektörlerinin hesaplarını daha aktif kullandıkları ve bu etkileşim sonucunda daha fazla takipçiye sahip oldukları sonucuna ulaşılabilir. Yine Instagram ilk üyelikleri konusunda da seneler bazında benzerlikler söz konusu olmuştur.

BİLGİ UNSURLARI	MOTİVASYONU	DEVLET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ					
		FREKANS		TOPLAM	YÜZDE		TOPLAM
		VAR	YOK		VAR	YOK	
Olaylar Hakkında Paylaşım		65	166	231	%28,1	%71,9	%100
Haberler Hakkında Paylaşım		185	46	231	%80,1	%19,9	%100
Fikir Paylaşımı		45	186	231	%19,5	%80,5	%100
Toplantı, Etkinlikler Hakkında Paylaşım		64	167	231	%27,8	%72,2	%100
Bağlantılar Hakkında Paylaşım		54	177	231	%23,4	%76,6	%100
Tavsiyede Bulunma		55	176	231	%23,8	%76,2	%100
		VAKIF ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ					
		FREKANS		TOPLAM	YÜZDE		TOPLAM

BİLGİ UNSURLARI	MOTİVASYONU			VAR	YOK		VAR	YOK	
	VAR	YOK							
Olaylar Hakkında Paylaşım	18	96	114	%15,8	%84,2	%100			
Haberler Hakkında Paylaşım	90	24	114	%78,5	%21,5	%100			
Fikir Paylaşımı	3	111	114	%2,6	%97,4	%100			
Toplantı, Etkinlikler Hakkında Paylaşım	16	98	114	%14,1	%85,9	%100			
Bağlantılar Hakkında Paylaşım	67	47	114	%58,7	%41,3	%100			
Tavsiyede Bulunma	12	102	114	%10,6	%89,4	%100			

Tablo-5. Rektör Paylaşımlarında Bilgi Motivasyonuna İlişkin Bulgular

Tablo-5 incelendiğinde, hem devlet hem de vakıf üniversitesi rektörlerinin Instagram paylaşımlarında bilgi unsuru, bunu oluşturan alt kategorilerde farklılaşmıştır. Devlet üniversitesi rektörlerine ait paylaşımların %28,1'i belirli olaylar hakkında bilgi verirken, vakıf üniversitesi rektörlerinde bu oran %15,8 olmuştur. Örneğin Mart 2020 tarihi itibarıyla gerek Türkiye'yi gerekse tüm dünyayı yakından ilgilendiren Korona virüs salgını hakkında paylaşımlar söz konusudur. Benzer şekilde 2020 Ocak ayında Elazığ'da meydana gelen depremle ilgili paylaşımlarda bulunulmuş, hıfzıssıhha veya tabii afet başlıkları çerçevesinde bilgi aktarılmıştır. Devlet üniversitesi rektörlerinin paylaşımlarının %80,1'i, vakıf üniversitesi rektörlerinin ise %78,5'i haber içeriklidir. Bilgi motivasyonu içerisindeki en büyük oran haber paylaşma şeklinde karşımıza çıkmıştır. Örneğin akademik personeli ve öğrencileri ilgilendiren haberler bu çerçevede yayınlanmıştır. Bazı rektörler, üniversitelerinde gerçekleştirilen üst yönetici atamalarını, kurumlara başvurularını, muadiliyet süreçlerini (akreditasyon), akademik görevlendirmelerin yapıldığı toplantıları, ağırladıkları misafirleri haber niteliğinde paylaşmışlardır.

Devlet üniversitesi rektörlerine ait paylaşımların %19,5'i görüş ve fikirlerini içeren bir alt metine sahiptir. Bu durum vakıf üniversitesi rektörlerinde %2,6 oranında görülmüştür. Örneğin devlet üniversitesi rektörleri paylaşımlarında, "etkin, değerli, dikkat çeken, demokratik, kendimizi güçlü yapacak, yeni bir döneme ışık tutacak, derinden üzen, kopmadan atlatacağız, yürekten kutluyorum, kararlılıkla hedefimize yürüyoruz" gibi sözcük ve cümlelere yer vererek düşüncelerini pek çok konu, olay, durum üzerinden paylaşmışlardır.

Toplantılar ve etkinlikler konusu incelendiğinde, bu hususta devlet üniversitesi rektörlerinin paylaşımları %27,8 oranında iken, vakıf üniversite rektörlerinde %14,1 olmuştur. Genel anlamda hem devlet hem de vakıf üniversitesi rektörlerinin toplantı ve etkinlik paylaşımları, üniversitelerinde gerçekleştirilen faaliyetlere yönelik gerçekleşmiştir. Akademik kurul toplantıları, konferanslar, sempozyumlar, kongreler, öğrenci topluluklarının buluşmaları, çalışan ve paydaş toplantıları, yaşlılar ve emekliler etkinliği, çevrimiçi toplantılar gibi başlıklar bu kategori altında değerlendirilmiştir. Devlet üniversitesi rektörlerinin bağlantı paylaşımlarına bakıldığında ise %23,4 oranı karşımıza çıkmaktadır. Vakıf üniversite rektörlerinde ise bu oranın %58,7 olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada vakıf üniversitesi rektörlerinin bir başka hesap adresini @ simgesi ile vererek daha çok paylaşımında buldukları görülmüştür. Bu da bir kişinin, kurumun, şirketin, üniversitenin, TV kanalının hesabının paylaşılması şeklinde olmuştur.

Tavsiye niteliğindeki görüşlere ise devlet üniversitesi rektörleri paylaşımlarında %23,8 oranında yer vermişken vakıf üniversitesi rektörleri ise %10,6 düzeyinde yer vermiştir. Tavsiyeler genellikle öğrencilere yönelik olmuştur. Örneğin tüm dünyayı etkisi altında alan Korona virüs salgını ile ilgili #evdekal etiketi ile dışarı çıkmayın tavsiyesi veya imtihanlara yönelik bir motivasyon videosu paylaşarak “sınava bu motivasyonla girmeniz dileğiyle” gibi paylaşımlar yapmıştır. Ayrıca bazı paylaşımlar, öğrencilere rol model olabilecek, toplumda temayüz etmiş kişilerin kısa videoları şeklinde olmuştur.

ŞAHSİ MOTİVASYONU UNSURLARI	KİMLİK	DEVLET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ					
		FREKANS		TOPLAM	YÜZDE		TOPLAM
		VAR	YOK		VAR	YOK	
Kendini İfade Etme		32	199	231	%13,9	%86,1	%100
Kendine Ait Takdim		2	229	231	%0,09	%99,1	%100
Onaylanma		2	229	231	%0,09	%99,1	%100
ŞAHSİ MOTİVASYONU UNSURLARI	KİMLİK	VAKIF ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ					
		FREKANS		TOPLAM	YÜZDE		TOPLAM
		VAR	YOK		VAR	YOK	
Kendini İfade Etme		57	57	114	%50	%50	%100
Kendine Ait Takdim		59	55	114	%51,8	%48,2	%100
Onaylanma		0	114	114	0	%100	%100

Tablo-6. Rektör Paylaşımlarında Şahsi Kimlik Motivasyonuna İlişkin Bulgular

Şahsi kimlik motivasyonu unsurları incelendiğinde, vakıf üniversitesi rektörlerinin paylaşımları devlet üniversitesi rektörlerine göre daha yüksek orandadır. Vakıf üniversitesi rektörleri paylaşımlarında %50 oranında kendini ifade etmeye yönelik bilgiler aktarmış, %51,8 oranında ise şahsını veya hususi hayatını takdim etmiştir. Daha önce de ifade edilen kendi katıldığı TV programları hakkında bilgi verme, danışmanlıklarına ilişkin paylaşımlarda bulunma, aile hayatı ile alakalı fotoğraflar, şahsen ziyaret edilen yerlerin gönderileri bu kategoriler altında değerlendirilmiştir. Daha çok kurum kimlikli paylaşımlarda bulunan devlet üniversitesi rektörlerinde bu oran %13,9 şeklindedir. Ancak belirtilmesi gereken bir husus vardır ki, aile yaşantısına ilişkin eş, evlat, ebeveyn paylaşımları hem vakıf hem de devlet üniversitesi rektörlerinin her ikisinde de görülmüştür. Onaylanma bulgusu ise sadece bir devlet üniversitesi rektörünün iki paylaşımında “Siz de katılıyor musunuz?” şeklinde tespit edilmiştir.

SOSYAL MOTİVASYONU UNSURLARI	ETKİLEŞİM	DEVLET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ					
		FREKANS		TOPLAM	YÜZDE		TOPLAM
		VAR	YOK		VAR	YOK	
Özel Gün Tebrik Etme		25	206	231	%10,9	%89,1	%100
Üzücü Durum Paylaşımı		24	207	231	%10,4	%89,6	%100
Sosyal Etkileşim Kurma		15	216	231	%6,4	%93,6	%100
Bir Gruba Aidiyet Vurgusu		95	136	231	%41,1	%58,9	%100
Teşekkür		68	163	231	%29,4	%70,6	%100

SOSYAL ETKİLEŞİM MOTİVASYONU UNSURLARI	VAKIF ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ					
	FREKANS		TOPLAM	YÜZDE		TOPLAM
	VAR	YOK		VAR	YOK	
Özel Gün Tebrik Etme	6	108	114	%5,3	%94,7	%100
Üzücü Durum Paylaşımı	7	107	114	%6,1	%93,9	%100
Sosyal Etkileşim Kurma	1	113	114	%0,9	%99,1	%100
Bir Gruba Aidiyet Vurgusu	66	48	114	%57,9	%42,1	%100
Teşekkür	11	103	114	%9,6	%90,4	%100

Tablo-7. Rektör Paylaşımlarında Sosyal Etkileşim Motivasyonuna İlişkin Bulgular

Devlet üniversitesi rektörlerinin paylaşımlarının %10,9'u ve vakıf üniversitesi rektörlerinin %5,3'ü, herhangi özel bir güne ilişkin kutlama içermektedir. Kederli bir durum paylaşımı, devlet üniversitesi rektörlerinde %10,4 ve vakıf üniversitesi rektörlerinde ise %6,1'dir. Devlet üniversitesi rektörleri gönderilerinin %6,4'ü sosyal etkileşim kurmaya yönelikken, bu oran vakıf üniversitesi rektörlerinde %0,9'dur. Sosyal etkileşim kurma gayreti, gönderilerin içeriğinde şıklara sahip veya yoruma açık soru sorma, bir bilmece-bulmaca paylaşımı şeklinde gözlemlenmiştir. Bu yöntemin dikkat çekiciliği kendisini yorum, cevap ve arkadaş etiketleme sayısının fazlalığından belli etmektedir. Bir gruba aidiyet vurgusu, gönderilerde yer alan ifadelerde, üniversite isminin veya kısaltmasının özellikle var olup olmadığına ve "üniversitemiz, kurumumuz, üniversitemiz çalışanları ve hocaları, öğrencilerimiz" kelimeleriyle birlikte kullanılıp kullanılmadığına bakılarak değerlendirilmiş ve veri setine işlenmiştir. Buna göre gerek devlet gerekse vakıf üniversitesi rektörlerinin neredeyse yarısı paylaşımlarında bu vurguları yapmışlardır. Devlet üniversitesi rektörlerine ait paylaşımların %41,1'i, vakıf üniversitesi rektörlerinin de %57,9'u bu vurguya sahiptir. Ancak bu durumun vakıf üniversitesi rektörlerinde daha fazla olduğu görülmüştür. Kişilere, kurumlara, gelen ziyaretçilere, şirketlere, topluluklara teşekkür etme veya vefat etmişlere minnet ve rahmet içerikli anmalar teşekkür etme kategorisi altında değerlendirilmiştir. Buna göre devlet üniversitesi rektörleri gönderilerinde %29,4'ünde, vakıf üniversitesi rektörlerinin de %9,6'sında bu bulguya rastlanmıştır. Buna göre devlet üniversitesi rektörlerinin teşekkür ifadelerini daha sık kullanarak etkileşimde buldukları söylenebilir.

EĞLENCE ve VAKİT GEÇİRME MOTİVASYONU UNSURLARI	DEVLET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ					
	FREKANS		TOPLAM	YÜZDE		TOPLAM
	VAR	YOK		VAR	YOK	
Eğlenceli Video Paylaşımı	9	222	231	%3,9	%96,1	%100
Eğlenceli Fotoğraf Paylaşımı	3	228	231	%1,3	%98,7	%100
Eğlenceli Söz Paylaşımı	0	231	231	0	%100	%100
Özlü Söz Paylaşımı	6	225	231	%2,6	%97,4	%100
	VAKIF ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLERİ					
	FREKANS		TOPLAM	YÜZDE		TOPLAM

EĞLENCE ve VAKİT GEÇİRME MOTİVASYONU UNSURLARI	VAR	YOK		VAR	YOK	
Eğlenceli Video Paylaşımı	2	112	114	%1,8	%98,2	%100
Eğlenceli Fotoğraf Paylaşımı	9	105	114	%7,9	%92,1	%100
Eğlenceli Söz Paylaşımı	0	114	114	0	%100	%100
Özlü Söz Paylaşımı	0	114	114	0	%100	%100

Tablo-8. Rektör Paylaşımlarında Eğlence ve Oyalanma Motivasyonuna İlişkin Bulgular

Tablo-8 genel olarak incelendiğinde, paylaşım oranlarının en düşük seviyelerde belirdiği bir alan karşımıza çıkmaktadır. Buna göre eğlence kategorisinde devlet üniversitesi rektörleri gönderilerinin %3,9'unda, vakıf üniversitesi rektörlerinin %1,8'inde eğlenceli video içerik tespit edilmiştir. Eğlenceli bir fotoğraf paylaşımı ise devlet üniversitesi rektörlerinin %1,3'ünde, vakıf üniversitesi rektörlerinin ise %7,9'unda tespit edilmiştir. Vakıf üniversitesi rektörleri, devlet üniversitesi rektörlerine göre daha yüksek oranda paylaşımda bulunmuşlardır. Örneğin, kendilerine ait evcil hayvanın fotoğrafını eğlenceli bir yorum eşliğinde paylaşmışlardır. Ancak bu paylaşımlar çok kısıtlı sayıdadır. Vakıf üniversitesi rektörlerinin paylaşımlarında eğlenceli bir cümle veya özlü söz bulgusuna ulaşılmazken, devlet üniversitesi rektörlerinin paylaşımlarının sadece %2,6'sı özlü söz paylaşımında bulunmuşlardır.

Sonuç

Nitel araştırmada temel amaç sayılar yoluyla hüküm vermek değil konu ile ilgili okuyucuya gerçekçi bir tasvir sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 48). Bu çalışmada sevk ve idare eden, hedef kitlesi üzerinde ciddi etkisi olduğu düşünülen rektörlerin Instagram paylaşım içerikleri araştırılmıştır. En fazla öğrenciye sahip devlet ve vakıf üniversitesi rektörlerinin gönderileri Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı çerçevesinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizine göre incelenmiştir ve nicel verilerle desteklenmiştir.

Analiz birimi olarak seçilen, üniversite rektörlerine ait 345 Instagram paylaşımının incelenmesinden elde edilen kullanım bulguları yüksek oranda "bilgi, şahsi kimlik, sosyal etkileşim" kategorilerinde olmuş, "eğlence ve oyalanma" bulgusu ise çok küçük oranlarda tespit edilmiştir. Buna göre birer Instagram kullanıcısı olan devlet ve vakıf üniversitesi rektörlerinin paylaşımları incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

- Günlük hayatta neler olup bittiğini keşfedici, bilgi, tavsiye ve görüş sunma ve edinme unsurlarını içeren Bilgi Motivasyonu boyutu; gerek devlet gerekse vakıf üniversitesi rektörlerinin paylaşımlarında %80'lere varan seviyede ve ilk sırada karşımıza çıkarak bu çalışmanın giriş bölümünde belirtilen "Rektörler Instagramı hangi motivasyonlarla kullanır?" problemine cevap olarak belirlemiştir.
- Kendini ifade, takdim ve onaylanma unsurlarını içeren Şahsi Kimlik Motivasyonu boyutu; yüksek düzeyde vakıf üniversitesi rektörlerinin paylaşımlarının görülmüştür. Bu oran vakıf üniversitesi rektörleri için yüzde elliler seviyesinde iken devlet üniversitesi rektörlerinde bu durum %13,9 düzeyindedir.
- Sosyal etkileşim kurma, özel bir günü veya üzücü bir durumu paylaşma, bir gruba ait olma veya aile ve arkadaşlarla bağlantıları güçlendirme unsurlarını içeren Sosyal Etkileşim Motivasyonu boyutu; devlet üniversitesi rektörleri paylaşımlarında daha yüksek oranlarda tespit edilmiştir. Fakat vakıf üniversitesi rektörlerinin üniversiteye aidiyet noktasındaki paylaşımları %57,9 gibi bir oranla, devlet üniversitesinin %41,1 seviyesinden daha yüksek çıkmıştır.

d) Boş zaman doldurma, rahatlatıcı ve eğlenceli bir faaliyette bulunma unsurlarını içeren Eğlence ve Vakit Geçirme Motivasyonu boyutu, gerek devlet gerekse vakıf üniversitesi rektörlerinin paylaşımlarında tek haneli düşük düzeylerde tespit edilmiştir. Kamu üniversitesi rektörleri paylaşımlarında %3,9 ve %1,3 oranında eğlence içerikli video ve fotoğraf paylaşırken, vakıf üniversitesi rektörlerinde bu durum %1,8 ve %7,9 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Tüm bu veriler dikkate alındığında daha önceki sosyal medya kullanım motivasyonları ile uyumlu olarak Bilgi, Şahsi Kimlik ve Sosyal Etkileşim Motivasyonu bulgularına anlamlı kabul edilebilecek oranlarda ulaşılmıştır. Ancak sosyal medyada en çok kullanıcıların tercih ettiği Eğlence ve Vakit Geçirme Motivasyonu bulgusuna çok düşük düzeyde karşılaşılmıştır. Bu kullanım unsurunun düşüklüğü, kurum kimlikli bir imaj ve hocalık sıfatı söz konusu olduğu için tabii karşılanabilir. Bu noktada rektörlerin Instagram kullanım içerikleri hakkında aşağıdaki önerilerde bulunulabilir.

- i. Dijital 2022 Raporu verilerine göre Instagram kullanıcılarının %65'inin 18-34 yaş aralığındadır ve Türkiye kullanım yoğunluğu bakımından dünyada altıncı sıradadır. Bu noktada, takipçileri ve hedef kitlesi daha çok gençler ile öğrenciler olan üniversite rektörlerinin bir Instagram hesabı açması, varsa daha yoğun kullanması önerilebilir.
- ii. Instagram kullanımları konusunda yapılan ve hedef kitlenin öğrencilerden oluştuğu araştırmaların somut bulguları dikkate alındığında, kullanım motivasyonları Sosyal Etkileşim ve Eğlence Motivasyonu olarak belirlemektedir. Bu araştırmada, rektörlerin paylaşımlarının ağırlık noktasını ise Bilgi Motivasyonu oluşturmuş, Sosyal Etkileşim ve Eğlence Motivasyonu unsuru gönderilerde düşük oranlarda tespit edilmiştir. Burada bir devlet üniversitesi rektörünün paylaşımları somut bir örnek olması açısından gösterilebilir. Rektör D1, yirmi binden fazla takipçiye sahiptir ve paylaşım hareketliliği çok yoğun olmasa da oldukça aktiftir. Genel olarak bakıldığında, rektörün bilgi paylaşımlarının ötesinde, kendi hayatına dair kesitler, öğrencilere yönelik esprili ve sıcakkanlı dili, öğrencileri yönlendiren paylaşımları dikkat çekmiştir. Bu durum beğeniler, yorumlar, tekrar paylaşımlar ile bütünleştirilerek değerlendirildiğinde, kendisinin Instagram'da ciddi bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla rektörlerin kurum kimlikli imajları ve hocalık şahsiyetleri dışında hedef kitlelerinin öğrenciler olduğu göz önüne alınarak, üst düzey akademik bir idarecinin mevkiine münasip bir şekilde daha aktif, eğlenceli, samimi, babacan/anaç, aile hayatlarının içtenliğine de temas eden paylaşımlarda bulunmaları önerilebilir.
- iii. Instagram kullanımı üzerine yapılan çalışmaların alanyazında az sayıda olduğu görülmüştür. Bu alanda çalışmaların farklı hedef kitleler dikkate alınarak artırılması önerilebilir.

Bu çalışmada elde edilen bulguların genelleme özelliği olmadığı gibi, örneklemin tüm rektörleri temsil kısıtından dolayı sadece incelenen grup açısından yorumlanabilir. Esasen nitel araştırma genellemeyi temel bir amaç olarak görmez, bir olgunun betimlenmesini ve daha iyi anlaşılmasını hedefler (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 57). Nitel araştırmalar anlamayı geliştirmek adınıdır, çünkü beşeri bilimlerde incelenen konu hiçbir zaman tam manasıyla açık değildir ve daima yoruma muhtaçtır (Creswell 2017: xiv; Mayring 2011: 27). Bununla beraber, bir Instagram rektör profili ortaya koyabilmek ve bu noktada onların kullanım içerikleri hakkında öneriler sağlayabilmek bu araştırmanın çıktılarından sayılabilir.

Son olarak bu çalışma, rektörlerin Instagram kullanım motivasyonlarına odaklanmaktadır ancak Facebook ve Twitter gibi diğer yaygın sosyal medya mecralarını kullanan rektörlere yönelik yüksek katılımçıya sahip araştırmalar yapılmasının alana daha geniş bir ışık tutacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda elde edilecek sonuçların, akademisyenlerin sosyal medyadaki görünürlüklerinin ve

tutumlarının daha net ve daha bilinçli olmasına yönelik katkı sağlaması bakımından da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aktan, Ercan (2018), Instagram Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonları ve Instagram Takip Davranışlarının İncelenmesi, *Online Academic Journal of Information Technology*, Yaz, 9(33), 127-146. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1113664>(e.t. 11.11.2022).
- Balcı, Şükrü, Hüsamettin Akar ve Bünyamin Ayhan (2010), Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinde Seçim Dönemlerinde Gazete Okuma Alışkanlıkları ve Motivasyonlar: Konya Örneği, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 30, 51-80.
- Baş, Türker ve Ulun Akturan (2008), *Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi*, Ankara: Seçkin.
- Bayraktar, Süheyla (2017), Yargıcı ve Mudo City Markalarının Sanal Ortam Temsilleri ve Instagram Örneği, *Uluslararası Turizm ve Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 1(2), 69-80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijtebs/issue/34354/379466>(e.t. 11.11.2022).
- Bayram, Fatih, (2007), *Bireylerin Gazete Okuma Alışkanlıkları: Kullanımlar Ve Doyumlar Yaklaşımına Göre Okuyucu Davranışları, Tercihleri ve Nedenleri Üzerine Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın-Yayın Anabilim Dalı Yayınlanmamış Dalı Doktora Tezi.
- Büyükbaykal, Ceyda Ilgaz ve Gülden Temel (2019), Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı ve Gençlik, *International Journal of Cultural and Social Students*, 5, 434-447. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/904797> (e.t. 11.11.2022).
- Chen, Gina Masullo (2011), Tweet This: A Uses and Gratifications Perspective On How Active Twitter Use Gratifies a Need to Connect With Others, *Computers in Human Behavior*, 27, 755-762. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.10.023>
- Creswell, John W. (2017), *Nitel Araştırmacılar İçin 30 Temel Beceri*, Çev. H. Özcan, Ankara: Anı.
- Çakmak, Veysel ve Ümmügül Baş (2017), Benlik Sunum Aracı Olarak Instagram Kullanımı: Öğrenciler Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 96-107. DOI: 10.17361/UHIVE.2017.4.15
- Fiske, John (2003), *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çev. S. İrvan, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Gilder, George (1990), *Life After Television*, ABD: Whittle Direct Books.
- Johnson, Philip R. ve Sung-Un Yang (2009), Uses and Gratifications of Twitter: An Examination of User Motives and Satisfaction of Twitter Use, Communication Technology Division of the Annual Convention of the Association for Education in Journalism and Mass Communication in Boston, MA (Vol. 54).
- Katz, Eluhu (1959), Mass Communications Research and the Study of Popular Culture: An Editorial Note on a Possible Future for This Journal, *Studies in Public Communication*, 2, 1-6. https://repository.upenn.edu/asc_papers/165 (e.t. 27.04.2023).

- Katz, Elihu, Jay G. Blumler ve Michael Gurevitch (1973), Uses and Gratifications Research, *The Public Opinion Quarterly*, 37(4), 509-523. <https://www.jstor.org/stable/2747854> (e.t. 11.11.2022).
- Klapper, Joseph T. (1963), Mass Communication Research: An Old Road Resurveyed, *The Public Opinion Quarterly*, 27(4), 515-527. <https://www.jstor.org/stable/2747097> (e.t. 11.11.2022).
- Koçak, Gizem (2012), *Bireylerin Sosyal Medya Kullanım Davranışlarının ve Motivasyonlarının Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında İncelenmesi: Eskişehir'de Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilimdalı.
- Mayring, Philipp (2011), *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, Çev. A. Gümüş, M. S. Durgun, Ankara: Bilgesu.
- McQuail, Denis ve Sven Windahl (2005), *İletişim Modelleri Kitle İletişim Çalışmalarında*, Çev. K. Yumru, Ankara: İmge.
- Muntinga, Daniel, G. Moorman, Marjolein ve Smit, Edith G. (2011), Introducing COBRAs Exploring Motivations For Brandrelated Social Media Use, *International Journal of Advertising*, 30(1), 13-46. DOI: <https://doi.org/10.2501/IJA-30-1-013-046>
- Mutlu, Erol, (2004), *İletişim Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Özarıslan, Hüseyin ve Nisan, Fatma (2011), Kullanımlar ve Doyumlar Perspektifinden Televizyon İzleme Alışkanlıkları ve Motivasyonları: Gümüşhane Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1, 23-43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-gifder/issue/7474/98415>(e.t. 11.11.2022).
- Özeltürkay, Eda Yaşa, Sezen Bozyiğit ve Murat Gülmez (2017), Instagramdan Alışveriş Yapan Tüketicilerin Satın Alma Davranışları: Keşifsel Bir Çalışma, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(48), 178-198. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/333426> (e.t. 11.11.2022).
- Özer, Ömer (2017), Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı Çerçevesinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Öğrencilerinin Twitter Kullanımı Üzerine Bir Analiz, *Intermedia International E-Journal*, 4(6), 40-58. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intermedia/issue/33914/375399> (e.t. 11.11.2022).
- Punch, Keith F. (2014), *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz, Ankara: Siyasal.
- Ruggiero, Thomas E. (2000), Uses and Gratifications Theory in the 21st Century, *Mass Communication & Society*, 3(1), 3-37. https://doi.org/10.1207/S15327825MCS0301_02 (e.t. 11.11.2022).
- Sheldon, Pavica (2008), The Relationship Between Unwillingness to Communicate and Students Facebook Use, *Journal of Media Psychology*, 20(2), 67-75. DOI: <http://dx.doi.org/10.1027/1864-1105.20.2.67>
- Sheldon, Pavica ve Katherine Bryant (2016), Instagram Motives for Its Use and Relationship to Narcissism and Contextual Age, *Computers in Human Behavior*, 58, 89-97. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563215303307> (e.t. 11.11.2022).

- Sultan Yüzüncüyıl, Kübra (2019), Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımının Yeni Medya Okuryazarlığı Çerçevesinde Değerlendirilmesi, N. Sezer ve N. Y. Sert (Eds.), *Medya Okuryazarlığı Üzerine* içinde (s. 261-283), Konya: Eğitim.
- Türkmenoğlu, Harun (2014), Teknoloji ile Sanat İlişkisi ve Bir Dijital Sanat Örneği Olarak Instagram, *Ulakbilge*, 2(4), 87-100. <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1414431733.pdf> (e.t. 11.11.2022).
- Ültay, Eser, Hakan Akyurt ve Neslihan Ültay (2021), Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ibad/issue/60114/871703> (e.t. 31.12.2022).
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (2018), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin.
- URL-1: Digital 2022: Global Overview Report, <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report> (e.t. 11.11.2022).

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Sosyoloji ve Hermeneutik Arası İnce Çizgiler

The Fine Lines Between Sociology and Hermeneutics

Nilgün ÇELEBİ

Prof. Dr.

nilguncelebi@gmail.com

 ORCID 0000-0001-6442-0117

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi/Received: 11.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 31.05.2023

Atıf/Citation

Çelebi, Nilgün (2023), "Sosyoloji ve Hermeneutik Arası İnce Çizgiler", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 18-29.

Çelebi, Nilgün (2023), "The Fine Lines Between Sociology and Hermeneutics", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 18-29.

Bu makale iThenticate, turnitin, intihal.net programlarından biriyle taranmıştır.
This article was checked by iThenticate, turnitin or intihal.net.

Öz İnsanı, doğayı, insanın doğaya kattıklarını, bunlar arası ilişkileri, sosyal hayatı bir yandan betimlemeye, açıklamaya, anlamlandırmaya, yorumlamaya bir yandan dönüştürmeye yönelik çeşitli etkinlikler vardır. Bu etkinliklerden bazıları tüm bu sıralananlara ilişkin öncelikle bilgi dağarcığımızı geliştirmeye yönelirken bazıları hayatı dönüştürmeyi hedefler. Diğer bazıları ise bir yandan bilgimizi geliştirirken bir yandan da bu bilgiyle hayatı dönüştürmeyi amaçlarlar. Sosyoloji ve hermeneutik özgül ağırlığı olan ancak iki ayrı düzlemde yer alan iki ayrı etkinliğin adlarıdır. Bu iki etkinlik arası mesafe ve bu mesafe üzerinde bunlar arasında sergilenen etkileşim, iletişim ve ilişki yüzyılları aşan zaman aralığında nice kapsamlı ve derin incelemelere ve tartışmalara konu edilmiştir. Bu metnin amacı da bu iki etkinlik hakkında metnin yazarının kendi bakış açısından ulaştığı zihinsel tespitlerinden bazılarını ve bunu ifade eden görüşlerini paylaşmaktır. Bu metinde hermeneutik için başvurulan temel kaynak Hans-Georg Gadamer'in *Truth and Method* başlıklı kitabının Türkçe çevirisi (*Hakikat ve Yöntem* 2008) ile H. Silverman tarafından derlenen *H.G. Gadamer and Hermeneutics* (1991) adlı kitaptır. H. Silverman'ın derlediği kitapta, yazdıkları bölümlerden yararlanan yazarlar ise G. Nicholson (1991: 151-162) ve D. Misgeld'dir (1991: 163-177). Ayrıca N. Blaikie'nin yazdığı *Approaches to Social Inquiry* (1993) başlıklı kitaptan da yararlanılmıştır. Sosyoloji için ana akım sosyoloji literatüründe yer alan sosyolojinin konu ve yöntemi üzerine yazılan kaynak kitaplar ile yazarın sosyolojinin konusu ve yöntemi üzerine çeşitli kitap ve makalelerdeki görüşlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar sözcükler: Sosyoloji, hermeneutik, H.G. Gadamer

Abstract There are various activities that aim to describe, explain, make sense of and interpret the human being, nature, the contributions of human being to nature, the relations between them and social life on the one side and to transform them on the other. Some of these activities primarily aim to improve our repertoire of knowledge about all these, while others aim to transform life itself. Others aim to develop our knowledge while simultaneously transforming life with this information given. Sociology and hermeneutics are the titles of two different fields of activity that have a specific focus but take place on two different levels. The fine line between these two fields of activity and the interactions, communications and relations between them over this line have been the subject of many comprehensive and deep analyses and discussions over the centuries. The purpose of this text is to share some of the intellectual observations about these two activities from the author's perspective and the views that express these observations. The main reference for hermeneutics in this text is the Turkish translation of Hans-Georg Gadamer's *Truth and Method* (2008) and H.G. Gadamer and *Hermeneutics* (1991) compiled by H. Silverman. In this book compiled by H. Silverman, G. Nicholson (1991: 151-162) and D. Misgeld (1991: 163-177) are the authors whose passages are benefited from. *Approaches to Social Inquiry* (1993) by N. Blaikie was also benefited from. For sociology, reference books on the subject and method of sociology in the mainstream sociological literature and the author's perspective on the subject and method of sociology in various books and articles were used.

Keywords: Sociology, hermeneutics, H.G. Gadamer

Sosyoloji Derken

Bu metinde konu edinen etkinliklerden sosyoloji derken kast edilen, en kısa ifadesiyle, insan birliktelikleri (*socius*) üzerine söylenen sözdür (*logos*). Kuşkusuz bu cümledeki her bir ibarenin ayrı ayrı açılması gerekir. İnsan birliktelikleri derken kast edilen sosyal kişilerden kolektif kişiliklere, birincil ilişki ağları ve gruplardan ikincil ilişki ağları ve gruplara, etkileşim açısından dolaşım ağına tarih öncesinden günümüz dünyasına kadar yayılan bir yelpazedeki tüm insan birlikteliği formlarıdır. Sosyal birimler bu formlar içinde ve/veya bu formlar dolayısıyla sosyal hayata sunumlarda bulunurlar.

Sosyal birimler derken kast olunan, sosyal kişiler ve kolektif kişiliklerdir. Bunlara farklı yazarlar farklı bağlamlarda aktör, ajan, kurum, yapı ve benzeri adlar vermişlerdir. Sosyal birimlerin sunumları derken kast edilenler ise sosyal birimlerin sanat eserlerine yansıyan duyarlılıkları (poiesis), kavramlaştırmalara yansıyan zihinsel emek ürünleri (episteme), araçsal rasyonalite temelli teknik ve teknolojik ürünleri (techne) ve gündelik yaşamdan kamusal yaşama genişleyen bir yelpazede sergilenen yaşama sanatı, bilgelik pratiğidir (phronesis). Sosyal birimlerin emeklerinin ürünü olan bu sunumlar Aristoteles'in bilgi ve eylem türleri için yaptığı sınıflama ve açıklamadan hareketle yazar tarafından dönüştürülmüştür. Bu dönüştürmenin icazetini yazar E. Said'in 'teorilerin seyahati' (travelling theories) kavramlaştırmadan alarak, Aristoteles'in bilgi ve eylem türleri sınıflamasına adeta 'kavramsal seyahat' yaptırmıştır. Görüntü düzleminde farklı gibi görünen ama altta yatan yapı anlamındaki realite düzleminde birbiriyle bağlantılı olan, sosyal birimlerin bu sunumlarına sosyal hayatın devindirici güçleri diyoruz. Bu devindiricilik bazen bizatihi kendilerinden bazen birbirleriyle ilişki ve etkileşimlerinin sonucunda karşımıza çıkar. Söz konusu ilişki ve etkileşim karşıtlık, yan yanalık, neden sonuç, tersinirlik, yok sayma, doğrudan, dolaylı vb tarzlarda tezahür edebilir. Sosyal hayat sosyal birimlerin emeklerinin ürünü olan bu sunumlardan aldığı dinamizm ile işler, devinir, değişir, dönüşür, ilerler.

Sosyoloji bizatihi aksiyon değildir ama sosyolojinin/sosyoloğun sözü aksiyona yol açma potansiyeline, olanları devindirme gücüne sahiptir. Zira sosyoloji bu metnin yazarı tarafından süreçsel eylemler (generative interactions) olarak adlandırılan ve sosyal süreçlere yol açma potansiyelini kuvveden fiile geçirmiş olan sunumlarımızla başlayan bir olaylar diziliminin olgusallaşmaya giden akışını bilimsel bilgi formunda ifade eden bir etkinlik, etkinlikler içinde de bir bilme tarzıdır. Bilimsel bilgi formu ise kavram-kuram yönelimli ve/veya politika yönelimli içeriklere sahip olabilir. Başka bir ifadeyle sosyolojinin sözü ifade edici olduğu kadar dönüştürücüdür de.

Sosyolojinin sözünü söyleyene sosyolog diyoruz. Sosyolojinin sözü sosyoloğun ağzından çıkan herhangi bir lakırdı, laf, nida, söyleme değil özelliği olan bir sözdür. Sosyoloğun sözünün 'bilimsel bilgi olan söz' olmasını bekleriz. Bilimsel bilgi olan söz G. Gurvitch'in de işaret ettiği ideolojik, kültürel, dinsel, mitolojik, sanatsal, teknik, gündelik hayat bilgisi vb sözlerle hem ortak hem de ayrı yönleri sahiptir. Bilgi olan sözlerin hem gösterdikleri hem göndermeleri vardır. Bilgi olan bazı sözler doğa gerçekliğine bazıları sosyal gerçekliğe bazıları da doğa gerçekliği ve sosyal gerçekliği aşan alanlara işaret eder ve bunlar özel ad olmadıkları sürece de farklı soyutlama seviyelerinde kavramsal karşılıklara sahiptirler. (Ki, bunun da istisnaları vardır; kavramlaşmış özel adlar olabilir). Sosyoloji; socius'dan dolayımlanmış onto olan sosyal gerçeklik üzerine söylenen kavram-kuram yönelimli ve/veya politika yönelimli sözdür. İnsan birliktelikleri ve söz arası vurgulanan bu bağ, zihinlerde sosyolojinin sözünün sosyoloğun gündelik hayat pratiği içindeki öznel seçmelerinin ifadesi olan ve/veya sosyoloji içinde geliştirilen yaklaşım ve teorilerin kavramsal çerçevelerin kurumsallaşmış referans çerçevelerinin kanonik ifadesi olarak düşünülmemelidir. Zira sosyal birimlerin sosyal hayata sundukları, ki bunlara elbette tekil birey olan sosyologların ve kurumsallaşmış sosyoloji kolektivitelerinin sunumları da dahildir, özel bir söz türü olan 'yorum'dan ibaret değildir. Evet, sosyal gerçeklik inşai karakterdedir. Sosyal hayat dediğimiz sosyal gerçekliği onun oluşturucu birimleri olan bizler her an inşa etmekteyizdir. Ancak sosyal gerçekliğin sosyal kişiler ve kolektif kişilikler tarafından sürekli inşa ediliyor olması onun var olanlar âleminin tek bir ögesi olan 'gösterenler'den, daha somut bir ifadeyle sosyal birimlerin ifade ettikleri kelimelerden, kavramlardan ve yorumlardan ibaret olduğu anlamına gelmemektedir. Sosyal olan inşa edilirken dil dahil tüm sunumlarımız yapı ve olay arasında dolanıma girerek inşa

sürecinin medium'u/kanalı işlevini üstlenir. Sosyal gerçekliğin inşasının yapı harçları yukarıda sıralanan dört sunum, dört emek türüdür: Sanat eserlerine yansıyan duyarlılıklar, kavram-kuram yönelimli sunumlar, araçsal rasyonalite temelli teknik, teknolojik mamuller ve sosyal yaşamı sürdürme sanatındaki performans. Sosyal hayat sabun gibi kaygan, şu ya da bu algı operasyonlarıyla manipüle edilmeye açık, egemenliği eline geçirenin gerçekliği sonsuza kadar çarpıtması mümkün olan bir alan değildir. Zaten sosyolojinin etik boyutunun temel bir ögesi sözler ve şeyler arası açıklığın gizemleştirilmiş güç odaklarının çıkarları tarafından çarpıtılmasını deşifre etmektir.

Sosyal hayatın akışı ne sözde 'ortak iyi' adına sosyal hayata yapılan müdahalelerle ne de 'her şey gider' anarşist manifestoya göre gerçekleşmektedir. Sosyal hayat sosyal birimlerin sunumlarının sosyal hayatı götürdüğü doğrultu olan evrensel iyiye doğru yol almaktadır. Ki bu evrensel iyinin hangi konuda ne zaman nasıl olması gerektiği soruları aynen sosyal gerçekliğin diğer görünümünün inşası gibi sosyal olarak, inşa sürecine katılan paydaşların sunumlarının müzakeresiyle, karşılıklı ikna yollarıyla, insan hakları, çoğulculuk, katılımcılık, farklılıkları kutuplaştırıcı değil kesişimsel (intersectional) renklilikler olarak görme gibi değerler doğrultusunda inşa edilmektedir.

Nitekim günümüzde insan ve yurttaş hakları daha da geliştirilmiş, sosyal kişi ve kolektif birimlerin hakları, içinde yaşanan eko sistem ve her türlü canlı ile birlikte ele alınır olmuş, ikinci, üçüncü, dördüncü haklar olarak genişleyen daireler halinde Birleşmiş Milletler Örgütü çatısı altında müzakere edilmiş, oylanmış ve kabul edilmiştir. Sosyolojinin sözü özelin, tikelin, kısmının, değil genelin, evrenselin, çoğulluğun, demokratik katılımlarla ulaşılan oydaşmanın sözüdür. Sosyal hayat belagatin değil, sanatsal duyarlılığın, zihinsel gücün, teknik becerinin, ortak yaşamaya yönelik bilgece yaşayış düzeninin sergilendiği bir ortamdır. İnşa edilen sosyal gerçeklik işte bunların bileşkesidir. Sosyolojik bilgi de bu işleyiş üzerine olan bir bilgi gövdesi, bir bilme tarzı bir politika önerileri demetidir.

Bilgi niteliğindeki sözlerin belirli kurallara uyması beklenir. Anımsayacak olursak sözün öncelikle mantık, dil ve matematiğe yansıdığı haliyle yanlış (false) değil doğru (true) olması yani saçma değil mantık kurallarına uygun olması, kullanılan dilin dilbilgisi kurallarına göre ifade edilmesi gerekir. Ontolojik düzlemde sahte (fake) değil sahi (actual, in fact) yani beklenen yapı özelliklerine sahip olması, ister doğada ister sosyal/tarihsel hayatta 'gerçekleşmiş' veya 'gerçekleşmekte olan', 'gerçekleşmesi muhtemel olan' olması gerekir. Sahi ya da sahte olma ne'lik ile ilgilidir. Bu var olma hali maddi veya sosyal olabilir. Sosyal/tarihsel hayatta var olması onun socius'dan dolayımlanmış olduğuna işaret eder. Socius'dan dolayımlanmış onto'ya sosyal gerçeklik dendiği yukarıda ifade edilmişti. Gerçeği ifade eden söz, sahi olan sözdür. (Kuşkusuz, bu noktada sosyal gerçekliğin sunumlarımızla inşa ettiğimiz bir gerçeklik olduğunu göz ardı etmiyoruz. Ancak bu inşai karakterdeki sosyal gerçekliğin güç mücadelesi taraflarının algı operasyonlarıyla çarpıtılarak ideolojilerin hizmetine sokulmasına da geçit vermemeye özel önem veriyoruz). Gerçek olup olmama bir varlık konusu iken gerçeği ifade eden söz olma bilgi teorisinin konusudur. (Bu noktada 'gerçek/gerçeklik sözcüklerinin ontoloji ve epistemolojideki farklı çağrışımlarının yol açabileceği yanlış anlamalara düşmemeye çaba harcamak gerektiğinin altını çizmekte yarar vardır). Gerek bilgi niteliğindeki sözlerin gerek sosyolojinin sözünün sahip olması gereken bir özelliği de haksız (wrong) değil haklı (right) olmasıdır. Bu, sözümüzün ahlakiliği ile bağlantılıdır. Sosyolojinin sözünün ahlakiliği insanın kendini gerçeklemesi, insanın emeğinin sömürülmesi ve söz ile nesnesi arasına gizemleştirilmiş çıkarların girmesi noktalarındaki tavır alışlarına yansır. (Yukarıda 'evrensel iyi'ye ilişkin yazılanların bu son cümle ile daha da anlaşılır olduğu umut edilir).

Sosyoloji değil mi ki ne sadece bir etkinlik ne sadece bir söz ne sadece bir bilgi gövdesi ne sadece politika önerileri demeti fakat bunların üstüne bir de bilimdir, o halde onun sözünün bilgi niteliğinde olması yetmez, bilimsel bilgi özelliğine de sahip olması gerekir. Başka bir deyişle, sosyolojik bilginin bilimsel yöntem kurallarına uygun olarak üretilmesi beklenir. Anımsanacağı üzere bu kurallar elde edilen bilginin araştırmanın amacına uygunluğu anlamında geçerlilik, farklı zaman ve mekânlarda aynı sonucu vermesi anlamında güvenilirlik, başkaları tarafından da aynı sonuçların elde edilebilirliği anlamında yinelenebilirlik, nesnel ölçme araçlarının denemesinden geçirilebilirlik anlamında sınanabilirlik, aynı ya da benzer konulardaki tespit ve sonuçlarla tutarlılık ve tutunumluluk (consistency ve intertextual consistency) başlıkları altında sıralanabilir. Sosyolojik bilgi konusunda yinelenmek istenen son nokta, sosyolojik bilginin kavram/kuram üretimine yönelik temel (basic) karakterde olmasının yanı sıra politika üretimine yönelik uygulamalı (applied) karakterde de olacağı gerçeğidir. Başka bir ifadeyle, sosyoloji sosyal hayata ilişkin bilgi dağarcığımızı geliştirirken sosyal hayatı dönüştürür de.

Hermeneutik Derken

Bu başlık altında yazılacak olanlar, hermeneutiğin geçmişten günümüze yaşadığı serüven anlatılması değildir. Hermeneutiğin geçmişten günümüze uzanan uzun yolu, 19. ve 20.yüzyıllardaki önde gelen temsilci ve yorumcularına da atıfta bulunularak, yazarın önceki bir yayınında ana hatları ile ifade edilmişti (Çelebi 2007: 239-258). Burada önce bu yayındaki enformasyon ve yorum çok kısaca özetlenecek üstüne de bizi hermeneutik ve sosyoloji arasındaki ince çizgilerin koordinatlarına ulaştırabilecek noktalar açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

20.yüzyıl ilginçtir. Zira bir yandan pozitivist epistemolojinin realist epistemoloji tarafından dönüştürülerek içselleştirilmesine sahnelik yapmıştır. Bir yandan da ontolojik nitelikli holistik yaklaşımlardan tarihi maddeciliğin kritik teori bağlamına taşınmasına, kritik teorisinin yorumlayıcı sosyolojiye göz kırpmasına, yapısalcılığın da post yapısalcılık üzerinden önce keskin bir dönüş sergileyerek holistik özelliğini terk edip aksiyonel yaklaşıma doğru ilerlemesine sahnelik yapmıştır. Süreç burada durmamış, post yapısalcılık aksiyonel yaklaşım genel başlığı altında yer alan yorumlayıcı yaklaşıma yönelmiştir. Post yapısalcılık özellikle mezzo seviyedeki kolektif kişiliklerin iktidar yapılarını, göndermelerini deşifre ederek yapı sökülümüne tabi tutar ve onları merkezsizleştirmeye uğratır. Merkezsizlik buyurganı olmaktan kurtulmaktır. Gelinen bu nokta, eleştirel teorisyenlerin buldukları noktaya oldukça yakındır. Zira kritik teorisyenler nesnel aklın yerine gelen öznel aklın dünyayı parça buçuk hale getirmesinin tezahürleri olarak gördükleri pozitivizmi, Marksizmi, modern toplumu, kapitalizmi ve bilgi endüstrileri olan üniversiteleri, kültür endüstrisi olan medyayı odaklarına alırlar. İlk kuşak eleştirel teorisyenlerin amacı eleştirirken anlamaktır. Niyetleri irdelediklerinin içine girerek arasına karışarak onun içindeyken onu anlamaktır. Anlamak kendini karşısındakine serapa sevgiyle açmakla olur. Manâyı bu birliktelikte, sevgiyle kurulan bağda bulan ve bulduğu bu noktada derinleşen ad Hans-Georg Gadamer'dir. (Bu sebeple olsa gerek, H.G. Gadamer hermeneutiğini geliştirirken muhatap olarak sosyolojiyi değil de eleştirel teoriyi alır).

Kuşkusuz, H.G. Gadamer öncesinde hermeneutiği gerek kelime ve kavram olarak kullanan gerek onun üzerinde çözümlenmeler yapan çok sayıda felsefeci, düşünür vardır. Helen dünyasından 17.yüzyıl Almanya'sına uzanan bir geniş zamana ve mekâna yayılan kullanımın; günümüzdeki içeriğine yakın kullanımındaki ilk adın F. Schleimacher olduğu kabul edilir. Hermeneutik onunla birlikte anlamamanın kendisinin incelenmesi, diyalog koşullarının incelenmesi olarak tanımlanmaya başlanır. 19.yüzyılın ikinci yarısından günümüze alanın önde gelen adları arasında W. Dilthey, E.

Husserl, M. Heidegger, E. Betti, P. Ricoeur ve H.G. Gadamer öne çıkar. Bu metinde odaklanılacak olan düşünürün H.G. Gadamer olduğu yukarıda belirtilmiştir.

H.G. Gadamer hermeneutiğin bir bilme değil bir var olma meselesi olduğunu vurgular. Ona göre “bir diğerimizi tanıma, bilme, deneyimleme tarzımız, tarihsel gelenekleri deneyimleme tarzımız, varoluşumuzun ve dünyamızın doğal verililiğini deneyimleme tarzımız tamamen hermeneutik bir evren oluşturur”. H.G. Gadamer için anlamın anahtarı ‘tarihsel geleneği’ kavramaktır; yani dünyayı yazılı bir metin gibi -belirli bir yerde ve zamanda yazılı olan bir metin- gibi görmek ve anlamaktır. Tarihsel gelenek işte budur. Bu, bir metnin bize konuşmasına izin vermeye benzer bir tavır benimsemeyi gerektirir; aynı zamanda, bu metnin içine yerleştiği/içinde bulunduğu geleneğin başka kaynaklardan da ‘keşfedilebileceğini’ kabul etmeyi/tanımayı gerektirir. H.G. Gadamer için hermeneutik tarihsel bir bağlama oturmuş bir metnin analizinin ötesine gider. Amaç, sözcüklerin ötesini ‘iştiktir’. (Gadamer 1989: 300-301’den aktaran Blaikie 1993: 63. Nicholson 1991: 153).

H.G. Gadamer’in yaklaşımının diğer bir önemli yanı başka gelenek ve kültür ürünlerinin anlaşılma sürecinin, yorumlayıcı içinde olduğu kültürden uzaklaştıramayacağını söylemesidir. Yorumlayıcının görevi, bir sorunun cevabı olan metni diyalog içinde anlamaya yönelmektir. Bu metin tarihsel veya çağdaş bir sosyal olay da olabilir (Gadamer 1989: 334). Ancak, soruyu yeniden inşa etmek için yorumlayıcı orijinal ufku ötesine gitmeli ve kendi ufkunu da sürece dahil etmelidir. Ona göre metne veya tarihsel akt’e yorumlayıcının mana ufku içinden yaklaşılmalıdır. Bu ufuk o akt veya metin ile iç içe geçilerek genişletilmelidir. Anlama süreci ufukların kaynaşmasını gerektirir. Orada yorumlayıcının kendi mana ufku diğer ufukla, hermeneutik söyleşinin sonucu olarak, iç içe geçer ve bu arada değişir. Bu iç içe geçme soru-cevap diyalektiği ile olur. Bu süreç hem metni hem yorumlayıcıyı değiştirir.

H.G. Gadamer için hermeneutik, aşına dünyamız ile yaban (alien) bir dünyada ikamet eden mana arasındaki açıklığa köprü kurmaktır. “Anlama yeniden inşa değil fakat dolayımlandır. Geçmiş anlamın şimdiki duruma bir dolayımlanması, bir tercümesidir” (Linge 1976: xvi’den aktaran Blaikie 1993: 64). Başka bir ufukla çarpışma yorumlayıcıyı kendi derin sayıltılarının farkına vardırır, kendi mana ufkunun, kendi önyargısının farkına vardırır. Bu konuda H.G. Gadamer için yorumlayıcı, basitçe metinde neyin olduğunu okuyan kişi değildir. Okuma bir aplikasyondur. “Metni okuyan kişi kavradığı mananın bir parçası olur. Kişi okuduğu metne aittir... Gelecek kuşakların metinde okuduğunu farklı anlayacakları gerçeğini bilir, bilmelidir. Her okuyucu için doğru olan tarihçi için de doğrudur. Tarihçi tarihsel geleneğin bütünü ile ilgilenmeli, mevcut varoluşunu onunla uyumlulaştırmalıdır” (1989: 304). Bu bağlamda anlama, ufukların iç içe geçmesidir. Bu ise dil içinde vuku bulur. Dil dolayımlandırmaya izin verir, geçmiş ve şimdikininkin karşılıklı nüfuzuna ve birbirini dönüştürmesine izin verir. Tarihin akışı içinde tarihsel dünyalar, bugünden ve birbirlerinden farklı olmuşlardır. Ancak, aynı zamanda, bu dünya her zaman bir insanî dünyadır; bu onun dilsel olarak yaratıldığı demektir; yani mirası ne olursa olsun dilde sunulur (Gadamer 1960’dan nakleden: Palmer 1969: 207’den aktaran Blaikie 1993: 65).

Bütün bunlardan bu metnin yazarının çıkardığı H.G. Gadamer’in dilin insanlara bir paylaşılan anlamlar dünyası temin etme gibi evrensel bir işleve sahip olduğunu ve hermeneutiğin de özünde linguistik olduğuna göre, evrensel öneme sahip olduğunu ifade ettiğidir. H.G. Gadamer’in isteği var olanın söze dönüşmesinin yolunu göstermek de değil, daha da ilerisi, var olanın bizatihi söz olduğunun anlaşılmasıdır. H.G. Gadamer’in amacı orada olan bir onto’nun ne bilgisini üretmek ne de onu dönüştürmektir. Onun amacı, onto’nun mevcudiyetinin sözle ifade edilmekle (yeniden) var kılındığını muhataplarına kabul ettirmektir. (Nicholson 1991: 154). H.G.

Gadamer için kavram formasyonu devam edegiden bir süreçtir. Sözcükler, her bir yeni bağlama girişte yeni bir anlam sergilerler. Objektif söz de ancak bu iç içe geçmeden (fusion), birleşmeden sonra söylenebilir olmaktadır. Ki, iç içe geçme de, zaman sınırlı bir var oluş halidir.

Sosyoloji-Hermeneutik Arası Bir Yol Var Mıdır?

Öncelikle vurgulanmalıdır ki yazara göre hermeneutik var olanlar âlemine ilişkin, kendince isabetli olan bir tavır alışın, etkinliğin ifadesi, bir bilme tarzının sergileyicisidir. Burada yer alan tavır alış, etkinlik ve bilme tarzının sergileyicisi olma ifadeleri yazar tarafından titizlikle seçilmiştir. Ancak yazarın tahminine göre hermeneutik yaklaşım taraftarları yukarıdaki cümlelerin 'tavır alış' ve 'etkinlik' tespitlerine katılmakla birlikte ikinci iddia olan 'bir bilme tarzının adıdır' ifadesine katılmayacaklardır. Zira 'bilme tarzı' ifadesinin epistemolojik çağrışımlı olduğunu düşünebileceklerdir.

Bu metnin yazarına göre ise hermeneutik var olanlar âleminde bir 'var olan' aksiyonun, bir 'fiilî tavır alış'ın betimleyicisi, anlatıcısıdır. Hermeneutiğin ad olma/kavram olma, ad koyma, kavram geliştirme gibi iddiaları yoktur. Hermeneutiğin iddiası kendi ifadesi içinde tutarlı (consistent/coherent) değildir; tutunumlu (intertextual consistency) olma bile değil. Hermeneutiğin amacı var olanı devindirmek değildir. Evet, o bir tavır alıştır ama bu tavır alış ne olayları devindirme ne de dönüştürme maksatlıdır. Onun maksadı insanı, doğayı, insanın doğaya kattıklarını, bunlar arası ilişkileri, sosyal hayatı bir yandan betimlemeye, açıklamaya, anlamlandırmaya ve evet hatta yorumlamaya bir yandan da dönüştürmeye yönelik çeşitli etkinliklerden biri olmakla sınırlı değil gibidir. Sanki hermeneutik değil sadece sosyolojiden bilimden de, mitolojiden de, dinden de, kültürden de... daha farklı bir statüye ulaşmak, tüm bunların yerini almak gibi bir ihtirasa sahiptir. Hermeneutik ne bir etkinlik ne bir söz ne bir bilme tarzıdır ne de bize bir bilgi gövdesi sunar. Hermeneutik bir bilme tarzını **sergilemeye** yönelik bir tavır alıştır. Evet, hermeneutik bir epistemoloji değildir fakat bir bilme tarzını sergilemeye, sergilemeden de öte diğerlerinin önüne geçirmeye yönelik bir tavır alış, bir etkinlik, bir iddiadır. Hermeneutik kendi dışındaki bilim dahil bilme etkinliklerini o alanın uzmanlarının otoritesi altında kurgulanan bir yanılıgılı realite üzerine inşa edilen bir buyurgan yorum gibi eleştirir. Ne var ki yerine önerdiği, herhangi bir bilme alanının icazetine gerek olmaksızın herkesin kendini metin, sanat eseri veya tarihsel olayla iç içe geçirebileceği ve birbirlerine eşdeğer yorumlarda bulunabileceği bir "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" dünyasıdır. Bu dünyada sosyolojiye yer olmayacağı açıktır.

H.G. Gadamer'in yorumuna dayalı hermeneutik (kendi dışındaki bilgi üretme yollarının) aslı akıl yürütme tarzının dedüksiyon olduğu oysa hayatın akışının olasılıklara, farklılıklara, kültürelliklere açık bir işleyiş içinde olduğu, dolayısıyla kültürün rasyonaliteyle açıklanmasının mümkün olmadığı görüşüne yakın durur. Ne var ki günümüzde sosyoloji dahil bilim dünyası; yanlışlanabilirlik ilkesiyle beslenen tümevarımı, dedüktif karakterli de olsa hipotez sınamalarına izin ve imkân veren hipotetik dedüktif akıl yürütmeyi neredeyse bir asrı aşan standart bakış (standart view) adı verilen bilimsel yöntem anlayışının bilgi üretme yolu olarak kullanmakta ve bilimsel başarılarına bu temelde imza atmaktadır. Bilimsel yöntem ve teknikler kültürleri özsel değil ilişkisel birer realite olarak kavramlaştırmaktadır. Giderek, aynı bir toplum içindeki farklı görünümlü kimlikler, sınıflar, tabakalar da artık kesişimsel (intersectional) gerçeklikler olarak kavramlaştırılmaktadır ki bunlar yakın bir geçmişe kadar toplumların yüksek gerilimli fay hatları olarak kavramlaştırılırdı. Sanki hermeneutik modern bilimsel bilginin aksiyomatik formata göre değil kozal formata göre üretildiğini göz ardı etmekte gibidir.

H.G. Gadamer özelinde hermeneutik için üzerinde konuşulmaya, dile dökülmeye eğer üç alan vardır: kutsal metinler, sanat eserleri ve tarihte deneyimlenenler (açıkça ifade etmeseler de güncel sosyal hayat da buraya girer). Hermeneutik bunların özsel olarak, bizatihi yorum olduğunu düşünür. Yorumu yapan ilk katman bizatihi kutsal metinler, sanatçılar ve olayların aktörleridir. İkinci katman ise onların yorumladıklarını anlamaya ve yorumlamaya yönelenlerdir. Yorum derken ne kast ediyoruz? Anladığımızı gerekçeli olarak ifade etmeyi. Anlamak nedir? Tekili kendine uygun olan bütün içine yerleştirebilmektir. Peki, bu gerekçeyi kim hangi kanıtlara başvurarak ifade edecek? Yorumun dayandığı temel taşları neler olacak? Devamla, tekilin içine yerleştirileceği bütünün uygunluğuna kim karar verecek, bunu kim onaylayacak? Bunlar söylenen sözün akıl tarafından bir mesnete dayandırılma girişimi olduğu, daha açık bir ifadeyle bir epistemoloji/metodoloji konusu olduğu için cevaplayacak muhatabı bulunmayan sorulardır. H.G. Gadamer'in hermeneutiği bizi olayların içine nüfuz etmeye çağırır; ufukları füzyon edin, çemberinizin halkalarını genişletin der. Ama bu yolla ifade edilecek yorumun, "söz ve nesnesi arasına sızan gizemleştirilmiş çıkarların ifadesi"nden (ideolojilerden), nasıl farklı kılınacağı yolunu göstermez. Metodolojik/epistemolojik ilkelere, bilgiyi domine edici kurumsallaşmış referans çerçeveleri denerek karşı çıkmanın bedeli, yorum olan sözü ideolojilere, üstelik hangisine neden ne zamana kadar ne karşılığında olacağı bilinmeden, armağan etmek olmamalıydı. Bu noktada J. Habermas'ın hermeneutiğe, anlama'yı 'bilim öncesi' formundan kurtarabilmesinin yolu olarak "kontrol altına alınmış bir mesafelenme"yi işaret ettiğinin altı çizilmelidir. (Habermas'dan aktaran Nicholson 1991: 155). Mesafe konusunda H.G. Gadamer'in görüşüne aşağıda değinilecektir. Mesafelenme ile bağlantılı bir diğer nokta da hermeneutik çemberin boyutlarıdır. Yorumcunun kendini yöneldiği olayla mesafelendirmemesi o olayı meşrulaştırma eylemidir de. Yorumu yapacak kişinin bugünkü beni'nin gelecek tasarımından, geleceğin kamusal ahlak beklentisinden tamamen kendini mesafelendirmesi ne denli mümkündür?

J. Habermas'ın hermeneutikte dikkatini çeken bir başka nokta rasyonalite ve gelenek arası yapılan ayrışma ve hermeneutiğin geleneğe yaptığı vurgudur. J. Habermas'ın bu konudaki görüşünden ayrı olarak bu metnin yazarı meseleyi şöyle konumlandırır: Gelenek kültürle, kültür de mekânla bağlantılıdır. Mekân duruktur, sınırlıdır. Gelenek kültürle aynı bağlama yerleştirildiğinde kendini mekâna hapseder; bu arada kendiyi birlikte zamanı da mekâna hapseder. Oysa akıl mekânı aşar. Akıl akan zamana göre yayılabilir, geçmişe, bugüne ve geleceğe açıktır. Akıl geçmişi bu güne taşır zira akıl belleğin mekânıdır. Akıl dünü ister o günün koşullarına göre ister bu günün değer ve kavramlaştırmalarına göre düşünebilir, bugünü dünün ve bugünün koşullarına göre, geleceğin olasılıklarına göre okuyabilir, değerlendirebilir. Akıl soyutlama yapabilir, kavram geliştirebilir, kavramları farklı bağlamlara taşıyabilir, seyahat ettirebilir. Akıl aynı bir tekili çok farklı katmanlardaki çok farklı zaman ve mekânlardaki bütünlüklere yerleştirebilir. Böylece aynı bir tekilin farklı zamanlarda farklı bağlamlarda yeni varoluşlar kazanmasına yol açabilir. Ufukların iç içe geçmesi ya da ufukların çarpışması bugünün beni'ni düne çekmekle, bugünün beni'nin bugünün beni olarak dünü anlamasıyla, giderek bugünün beni'nin düne nüfuz etmesiyle sınırlandırılmamalıdır. Önemli olan dünü ve beni iç içe geçirmek değildir. Önemli olan dünü, bugün dolaşmakta olan 'zamanın ruhu'yla iç içe geçirebilmektir. Zamanın ruhu derken kast edilen, sosyal birimlerin sunumları olan duyarlılık emeğidir, teorik neden bilgisidir, araçsal rasyonalitenin tezahürleri olan teknik ve teknolojideki değişimlerdir ve bu bunlar ışığında gelişen yaşama sanatındaki değerler ve performans, Weber'in ifadesiyle değer donanımlı rasyonalite, Aristoteles'in daha kapsamlı ifadesiyle phronesis'tir. Bugün önemlidir zira bugün derken kast edilen, sayıları ve aralarındaki etkileşim, iletişim ve ilişkiler hızla yoğunlaşarak çoğalan dolaşım ağlarındaki kolektif

birimlerin akıl yürütmelere dayalı çıkarlarını da çarpıştırarak, müzakereden geçirip geniş katılımlı çoğul bir birlikteliğe ulaştırdıkları düzenin estirdiği rüzgârla dolaşan zamanın ruhunun mekânıdır. İç içe geçme; dünü bugün geçerli olan sadece bana değil fakat zamanın ruhuna da çekebilmeye fırsat veriyorsa bir bilme tarzı olabilir. Aksi halde, dünün meşrulaştırılmasından başka bir işlevi olamaz. Üstelik arada geçen zamanda alınan mesafeyi de yok saydığı için bilginin genişlemesine de kapıların kapanmasına neden olur. Ciderek, bilginin genişleme özelliğini göz ardı eder. H.G. Gadamer'in önerisi bilginin geleneğin sınırları içinde kötürümleştirilmesidir. İşte bu noktada, J. Habermas'ın başka bir bağlamda işaret ettiği mesafelenme tavrı önemlidir. Zira mesafelenme sosyoloğun anlama aktini empati üzerinden gerçekleştirebilmesinin de yoludur. Ama görünen o ki H.G. Gadamer anlamının empati değil sempati ile kurulması gerektiği düşüncesindedir. H.G. Gadamer'e göre mesafelendirme yabancılaştırıcıdır.

Metnin yazarına göre akıl insanı ve insanın sunumlarını, insanın emeğini özgürleştirir (emancipation). Akıl bu birikimiyle geleceğe yönelik ön görülerde, önerilerde bulunabilir. Görünen o ki H.G. Gadamer çizgisindeki hermenutik, genelde eleştirel teorisyenlerin, F. Kafka, R. Musil gibi entelektüel yazarların, R. Michels gibi siyaset bilimcilerin, M. Weber gibi sosyologların akli, akıl yoluyla kurulan toplum düzenini ve kurumsal yapılanmaları eleştirilerinin sürdürücüsü gibidir. H.G. Gadamer aklın gelişme, genişleme, içerik ve kapsam olarak farklılıkları fark edip onları yeni kombinasyonlara getirme yeteneği, aklın dönüştürücü gücü üzerinde düşünmek yerine akli baştan reddetmeye yönelmekte gibidir. Oysa akıl deneyimlerle, pratiklerle, yaptığı üzerinde düşünerek düşündüğünü deneylerden geçirerek uygulamaya aktararak çalışır, işler. Akıl kendini dedüksiyon cenderesinden aklın sahibi insanın pratikleri sayesinde kurtarmanın yolunu ta antikitede bulmuştu. Zaten böyle olmasaydı bugünün beni'nin kendini dünle iç içe geçirmesinin ne anlamı olabilirdi ki? Bugünün insanı ile dünün insanı aynı akıl yürütme tarzlarına sahip olsalardı bugünün beni dünün aktörlerini anlamak için neden çabaya girerdi ki? Aralarında ne fark olabilirdi ki? Hepimiz aynı müzenin objeleri olmaz mıydık? Bu durumda hermeneutik deneyime gerek kalır mıydı? Mesafelenme sadece mekânlar arasında deneyimlenmez. Evrenin bir diğer oluşturucu ögesi zamandır. Zaman aynen mekân gibi evrenin oluşturucu bir ögesi olarak vardır. Zaman oku doğrusal bir çizgi üzerinde olmasa da bazen aynı bir mekân boyutu/ögesi üzerinde menderesler çizerek, bazen de zaman boyutu/ögesi üzerinde spiraller çizerek devinir, istikametine göre yolunu sürdürür. Sosyoloji için zaman mekân bileşkesi olan uzamdaki akış, sosyalin tanımında içkindir: Sosyal olan, tarihsel ve kültürel olan da demektir. Tarihsellik değişebilirliğe işaret eder.

Hermeneutik, realiteye ulaşmada kurumsallaşmış referans çerçevelerinin bilimi kısırlaştırdığını da iddia etmektedir. Sosyoloji örneğinde bu çerçeveler en geniş kapsamda ontolojik ve metodolojik yaklaşımlar olabilir. Ontolojik yaklaşımları holistik ve aksiyonel olarak ikiye ayırıyoruz. Her ne kadar sosyolojinin 19.yüzyıl versiyonunda holistik yaklaşımlar egemen iseler de 20.yüzyılın başlarında aksiyonel yaklaşımlar geniş taraftar bulmaya başlamıştır. Kaldı ki, bunların her ikisi de çok sayıda farklı sosyolojik yaklaşımlara ev sahipliği yapar. Bu neyi gösterir? Sosyoloji özelinde, kurumsallaşmış tek bir referans çerçevesinin bulunmadığını gösterir. Aynı durum epistemolojik/metodolojik yaklaşımlar için de geçerlidir. Yukarıda da değinildiği gibi her ne kadar sosyoloji özelinde başlangıçta 19.yüzyılın egemen metodolojik tavrı pozitivism iken daha 19.yüzyıl bitmeden tarihi maddeciliğin metodolojisi olan realist metodoloji sosyal gerçekliği görünenlere indirgeme eğilimindeki pozitivismi K. Marx'ın "Hayat görünenlerden ibaret olsaydı tüm bilim gereksiz olurdu" tespitiyle tahtından indirmiştir. Bu konuda daha özgün örnekler vermek de mümkündür.

Bugün sosyolojide hiç kimse bir 'büyük teori'ye (grand theory) bağlanmayı düşünmemektedir. Günümüz sosyolojisinde sosyal hayat, teoriler bile değil kavramsal çerçeveler ve hatta tekil kavramlar ışığında analiz edilmektedir. T. Kuhn'un 'egemen paradigma' kavramlaştırmasının işaret ettiği 'kurumsallaşmış referans çerçevesi'nin günümüz sosyoloji dünyasında örnekleri kalmamış gibidir. Ancak bu durum, sosyolojinin kaotik bir görünüm sergilediği, P. Feyerabend'in işaret ettiği 'anarşist bir metodolojik tavır' içinde olduğu anlamına da gelmez.

Sosyoloji açısından bakıldığında H.G. Gadamer'e katılamayacak bir nokta da onun mealen "bir nesneyi sahip olduğu bilgiyle inceleyen kişi, o nesneyi o bilgi ile yorumlamaktadır" tarzındaki ifadesidir. Bu ifade bu metnin yazarına göre sorunludur. Zira ağızımızdan çıkan her sözcüğün bir yorum olduğu tarzındaki alt tezin ötesinde bilimsel metodolojide yapılan betimleme, açıklama, tanımlama, ölçme, anlama ve yorumlama gibi her biri ayrı kurallarla yürütülen metodolojik basamakları aynı küvete doldurulup tahliye musluğunu açmaya benzemektedir. Sosyoloji özelinde bir nesneye ilişkin tespitimi ifade etmem demek onun bu metnin ilk bölümünde işaret edilen işlemlerden geçirilmiş olması demektir. Öyle görünüyor ki hermeneutik değil sadece bilimin özgürleştiriciliğine, onun doğru ve sahi söz söyleyebilme özelliğine de karşıt bir tavır içindedir.

H.G. Gadamer özelindeki hermeneutik sosyoloğun bir olay hakkındaki sözünün o olayı deneyimleyen sokaktaki adamdan daha az geçerli olduğunu iddia eder. Zira onlara göre şahıs kendi deneyimini aktarmaktadır. (Misgeld 1991: 163-4). Sosyolog ise o şahsın yorumunun yorumunu yapmaktadır. Bu iddianın gerçekle bağının zayıflığını her sosyolog görecektir. Sosyoloğun sözünün veri değil bilgi olduğunu, bilgi olmak için geçirmesi gereken aşamaları dikkate almadığı gibi, bilginin bulguya dönüşmesi aşamasını yani işlenmiş veri olan bilginin araştırmanın kavramsal çerçevesi içinde tartışmaya açılarak bulgu mertebesine yükselmesini adeta yok farz etmektedir. Daha da ilerisi bu hermeneutik anlayış bulgu ile yorum arasına çizilen çizgiyi de yok saymakta gibidir. Zira yorum, bulgunun ışığında dünyaya bakan sosyoloğun bulgusunu, araştırmasının kavramsal çerçevesinin de ötesinde, sosyal hayat içindeki yerine bakarak ifade ettiği gerekçeli sözüdür. Bu tavrı ile hermeneutik sosyolojinin sadece doğru ve sahi söz söyleyebilme özelliğine karşıt bir tavır içinde olduğu değil, sosyolojinin somut veriyi soyut kavrama taşıyabilmesini de göz ardı ettiği izlenimi doğmaktadır.

Yine yukarıda işaret edildiği gibi sosyoloji sosyal birimlerin sözleriyle yetinmez fakat onların sözleri dahil tüm sunumlarının sosyal hayat üzerindeki etkileriyle, sonuçlarıyla, yol açtıklarıyla da ilgilenir. Sosyoloji sadece kavram kuram geliştiren temel (basic) bilim değil fakat bu bilgiyi sosyal hayatın problemlerinin çözümüne uyarlamakla da yükümlü, politika geliştiren uygulamalı bilimdir de (policy-oriented applied science). Sosyolojinin özgürleştiriciliği onun politika geliştireciliğinde somutlaşır. Dünyayı değiştiren söz değil sunumların, daha açık bir ifadeyle sosyal birimlerin emeklerinin devindirici, dönüştürücü gücüdür. Bu noktada J. Habermas'ın serbestçe çevrilen "tüm kurumların dil üzerinden mevcut olacağını sanmak idealist bir hatadır. İnsan emeğinin merkezî ve imperatif bir zorunluluğu da vardır; emeğin olgusalılığı (facticity) ve sonuçları, işbölümü örneğinde olduğu gibi, dilde cari olan yapılardan doğmazlar. Dominasyon da dilsel yapılara indigenemeyen bir diğer sosyal olgudur" (Habermas'tan aktaran Misgeld 1991: 156) cümleleri de metnin yazarının düşünceleriyle paralellik içindedir. Dominasyon da dil üzerinden değil pratik üzerinden kendini var kılar; dominasyon ses çıkararak korkutmaktan ibaret değildir.

H.G. Gadamer'in hermeneutik anlayışında dikkat çeken diğer bir nokta, onun 'mana'nın sanat eseri, tarih ya da kutsal metinle konuşularak ortaya çıkarıldığı tezidir. H.G. Gadamer 'mana'yı biz sosyal kişilerin inşa ettiğini değil hatta keşfettiğini de değil

adeta icat etiğini söyler. Ona göre biz bir metnin, yorumun, olayın manasını onunla diyaloga girerek adeta icat ederiz. Anımsanacağı gibi P. Ricoeur bu konuda daha farklı bir tavır izler. P. Ricoeur 'mana'nın eser ya da metnin içinde hali hazırda var olduğunu ama onun ortaya çıkarılmasının, adeta keşfedilmesinin bizim onunla konuşmamız sayesinde olduğunu söyler. Bu noktada H.G. Gadamer'in 'mana' (meaning) ve 'anlama' (understanding) arası ince bağlantı üzerinde yeterince titizlikle durmadığını da ifade etmek mümkündür.

Metnin yazarına göre 'mana' sosyal olarak inşa edilmiş, içeriği, kapsamı, derinliği, bağlantıları, göndermesi ve gösterileni hakkında o 'mana' evreninin katılımcıları, paydaşları olan sosyal birimlerce yerleşik bir karara varılmış bir gösterendir. 'Mana' nesnelleşmiş (objectify) anlamdır. İlişkilendirilmesi nispeten tamamlanmış anlamdır. Mana; tekili (eseri, metni, olayı...) özel ad olmaktan çıkarıp cins ad yapmakla başlayan kavramsallaştırma sürecinin soyutlama merdivenindeki son değil ama sona yaklaşan basamağıdır. Önemli olan bugünkü ben olarak bir tekili/olayı/eseri/metni gözlemlemek ya da onunla iç içe geçmek, ona nüfuz etmek değil ama onu kavrama taşımaktır. Kaldı ki mana evreni dilin emrinde olmak şöyle dursun, tersine, dil dışı sunumların içeriklendirmesinin etkisini daha çok taşır. 'Anlam' ise sosyal birimlerin herhangi bir gerçeklik hakkında içeriği, kapsamı, derinliği, bağlantıları, bağlamı, göndermesi, gösterileni hakkında henüz ortak bir anlayışa ulaşmadıkları, bu nedenle de soyutlama merdiveninin ilk basamaklarında yer alan bir yüklemidir. 'Anlam' özneliğin sınırlarını bütünüyle aşmamış, nesnelleşmesi eksik bir gösterendir. Anlam kişiye yakın durur, mana ise kişiyi aşar. (Çelebi 2020). Görünen o ki H.G. Gadamer sosyal birimlerin herhangi bir gerçekliği anlama ameliyesindeki atıflarının olgusallaşma seviyesiyle ilgilenmemektedir. Anımsayalım, onun için sosyal birimler kolektif kişilikler değil sosyal kişiden ibarettir; tarihçidir, sanat eseri veya dini metin yorumlayıcıdır, sokaktaki adamdır. Buradaki 'sokaktaki adam'ın yorumunun, ona göre bu yorumun yorumunu yapan sosyologdan daha geçerli olduğu yönündeki ifadesini anımsamakta yarar vardır. Sözlüklerdeki nesnelleşmiş manalar ile olayın, eserin, metnin içine gömülerek onunla diyaloga giren ve bu diyalog süreciyle onu tanımaya yönelen sosyal kişinin anlamlandırması arasında ya bir fark görmemekte ya da zaten ilkinin üzerine çizerek aslolanın bu diyalog süreci sonunda ulaşılan 'anlammana' olduğunu düşünmektedir. Bu ise ne temel araştırma ne uygulamaya yönelik araştırma yapan sosyologların güvenle başvurabilecekleri bir veri toplama tekniğidir. Öte yandan, görünen o ki Gadamer eser, metin veya olayı anlamak için onunla iç içe geçen sosyal kişinin nüfuz etme yeteneği, becerisi ve bu yöndeki 'eğitim'i üzerinde de durmamaktadır. Aramıza mesafe koymaksızın hemhal olmaya yöneldiğimizde bu hemhal oluşun nesnel metodik kurallara bağlanmaması halinde ortaya çıkan yorumun geçerliliği sorguya açıktır.

Sonuç

Bu metin yazılmaya başlanırken sosyoloji ile hermeneutik arasında köprü olmasa da kimi yakınlıklar kurulabileceği umut edilmişti. Bu umut metnin yazarının Doğan Özlem okumaları ile başlayıp Paul Ricoeur okumaları ile devam etmiştir. (Çelebi 1995: 519-534). Ancak, metin yazımı için girilen yoğun okuma, düşünme ve yazma sürecinde böyle bir yakınlığın kurulmasına izin veren ipuçları ile karşılaşmak mümkün olamamıştır. Bunda girilen çabanın yetersizliği de etkili olabilir. Ancak yine de görünen o ki arada geniş bir açıklık mevcuttur. Hermeneutiğin Gadamer'ci yorumunun, epistemoloji olarak görülme ısrarı anlaşılabilir. Ama kendini mevcut bilgi gövdeleri arasında bile görmek istememesini anlamak kolay değildir. Bilimin, dinin, mitolojinin, sanatın, kültürün, ideolojinin ve bunların türevlerinin aralarındaki tüm karşıtlıklara rağmen birbirlerinin alanlarına müdahale etmeme yönünde özen gösterdikleri günümüz dünyasında bunların hepsinden daha derin, kapsamlı ve

tatminkâr bir bilme tarzı ve etkinlik tavrı almak oldukça iddialı görünmektedir. Üstelik bu yeterliliğin olayla, metinle, eserle empatik değil de sempatik bir iç içe geçme yoluyla sağlanabileceği tezi makul gelmemektedir. Kaldı ki, sosyal hayatın öncelikli devindirici gücü artık birincil ilişkilerin evi olan Etkileşim ağı ve onun sosyal kişileri değildir. Onların yerini ikincil ilişkilerin evi olan Dolaşım ağı ve onun kolektif kişilikleri almıştır. Eğer olaya, esere, metne nüfuz edilecekse bunu yapacak olan aktör tekil kişi değil bir kolektivite, bir yapı, bir kurum, bir örgüttür. Sözelimi sanat eseri bir tabloyu artık bir sanat eleştirmeni değil fakat galeri sahibi, küratör, galeri müdavimleri, sanatseverler, alıcılar, diğer ressamalar, sosyal medya, yazılı görsel dijital sanat medyası, müzayede firması sigorta şirketleri, vb çok geniş bir ağ eleştirmekte, anlamakta, yorumlamaktadır. Bu kadar karmaşıklaşan bir sosyal hayat evreninde tekil aktörün hermeneutik yorum deneyiminin sesini dinletebilmesi ne denli olasıdır?

Kaynaklar

- Blaikie, N. (1993), *Approaches to Social Inquiry*, Cambridge: Polity Press.
- Çelebi, N. (1995), *Ricoeur'dan Sosyolojiye*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1/2, 519-534.
- Çelebi, N. (2007), *Sosyoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gadamer, H.G. (2009), *Hakikat ve Yöntem*, Çev. H. Arslan ve İ. Yavuzcan, İstanbul: Paradigma.
- Misgeld, D. (1991), *Modernity and Hermeneutics' iç. H.J. Silverman (ed) Gadamer and Hermeneutics*, New York ve Londra: Routledge, ss.163-177.
- Nicholson. G. (1991), *Aswers to Critical Theory iç. H.J. Silverman (ed) Gadamer and Hermeneutics*, New York ve London: Routledge, ss.151-162.
- URL-1: Çelebi, N. (2020), '*Bilgi Nesnelidir*' Derken, <https://www.sosyalbilimler.org> sitesinde 20.2.2020 tarihli Ankara Konuşmaları'nın video kaydı ve aynı adlı sitede yayımlanan makale. Erişim: 22.3.2023

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

British Travelers on the Crimea at the Turn of 18-19th Centuries

**18-19. Yüzyılların Başında Kırım'ın Ruslaştırılması Üzerine
İngiliz Seyyahlar**

Elmaz Asan

Misafir Araştırmacı, Cambridge Üniversitesi

elmaz.atr@gmail.com

 ORCID 0009-0008-9749-9093

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi/Received: 11.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 22.05.2023

Atıf/Citation

Asan, Elmaz (2023), "British Travelers on the Crimea at the Turn of 18-19th Centuries", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 30-47.

Asan, Elmaz (2023), "18-19. Yüzyılların Başında Kırım'ın Ruslaştırılması Üzerine İngiliz Seyyahlar", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 30-47.

Bu makale iThenticate, turnitin, intihal.net programlarından biriyle taranmıştır.
This article was checked by iThenticate, turnitin or intihal.net.

Abstract The 2014 Russian annexation of Crimea revived the historical myth that the peninsula has always been a Russian territory and is “a primordially Russian land.” “Krym nash” (“Crimea is ours”) has become a catch phrase symbolizing the revival of Russian imperial ambitions. The creation of the myths around Crimea and the falsification of history has been an integral part of Russian imperial politics since 1783 when Russia annexed the peninsula. To justify the annexation of Tatar inhabited Crimea, Russian historiography often depicts the Tatars as “barbaric people,” “the descendants of the Mongols,” and as a nation that does not have its own intellectual heritage and cultural past. Such rhetoric is the marker of a colonial history which denies conquered people their cultural and political identity and justifies imperial hegemony, which it legitimizes as a ‘civilizing project.’ Following the Russian annexation of Crimea in 1783, foreign travelers made their way to the region and recorded their observations of the daily life, social and political institutions, cultural traditions of the Crimean Tatars as well as the Russian colonial policies and their consequences. In the study, on the basis of these primary sources (mostly travelogues), it is proposed to examine the cultural heritage of the Crimean Tatars at the time of their subjugation by the Russian state and the changes in their life brought about by the Russian colonial policies.

Keywords: Crimea, Crimean Tatars, Russian annexation, British travelers

Öz 2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, yarımada'nın her zaman bir Rus toprağı ve “esasen bir Rus arazisi” olduğı şeklindeki tarihi efsaneyi yeniden canlandırdı. “Krym nash” (“Kırım bizimdir”), Rus emperyal ihtiraslarının yeniden canlanmasını simgeleyen bir slogan haline geldi. Kırım etrafında mitlerin yaratılması ve tarihin tahریف edilmesi, Rusya'nın yarımada'yı ilhak ettiğı 1783'ten beri Rus emperyal siyasetinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Rus tarihçiliğı, Tatarların yaşadığı Kırım'ın ilhakını haklı çıkarmak için Tatarları genellikle “barbar insanlar”, “Moğolların torunları” ve kendi entelektüel mirasına ve kültürel geçmişine sahip olmayan bir ulus olarak tasvir etmektedir. Bu tür bir retorik, fethedilen insanların kültürel ve siyasi kimliklerini reddeden ve bir “medenileştirme projesi” olarak savunduğı emperyal hegemonyayı meşrulaştıran bir kolonyal tarihin işaretidir. 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin ardından bölgeye giden yabancı gezginler, Kırım Tatarlarının günlük yaşamı, sosyal ve siyasi kurumları ve kültürel gelenekleri ile Rus sömürge politikaları ve bunların sonuçlarına ilişkin gözlemlerini kaydettiler. Çalışmada, bu birincil kaynaklara (çoğunlukla seyahatnamelere) dayanarak, Kırım Tatarlarının Rus devletine boyun eğdirdikleri dönemdeki kültürel mirasları ve Rus sömürge politikalarının yaşamlarında meydana getirdiğı değişiklikler incelenmektedir.

Anahtar sözcükler: Kırım, Kırım Tatarları, Rus ilhakı, İngiliz seyyahlar

Introduction

When Russia annexed Crimea in 2014 breaking the fundamental principles of international law, breaching international agreements and violating the territorial integrity of Ukraine, the response of the international community was rather muted. In Russia itself the annexation revived the longstanding myth of Crimea being an ‘integral part’ of Russia. Slogans such as “Crimea is Ours,” “Welcome to the Native Harbor” became ubiquitous in the Russian propaganda, which disregarded both the internationally recognized status of Crimea as an integral part of Ukraine, and the history of Crimean Tatars for whom the peninsula is an ancestral homeland, colonized by Russia in the late 18th century.

The roots of this Russian myth go back to the period of the first annexation of Crimea, when Russia, violating the -“Küçük Kaynarca”- agreement of 1774, encroached on the independent Crimean Khanate. It is from this period that Russian historians and

politicians started rewriting the history of Crimea and introduced the idea of Crimea as a “primordially” Russian land into the public discourse. At the basis of this claim lays the old narrative that position Russia as ‘heir’ to the Byzantine heritage and to the pre-ordained mission of civilizing the backward ‘barbarians’. To legitimize the imperial colonial project Catherine the Great placed the local Greek community and the Orthodox Church under state patronage and set in motion both the process of Christianization of the population of Crimea and the forced expulsion of Muslim Tatars from their ancestral lands. The Crimean Tatars, who at the time of the annexation of the peninsula to the Russian empire, formed the dominant majority population of Crimea, -became an obstacle and inconvenience to the new Russian narrative, which portrayed them as ‘aliens’ who have to be either assimilated into Orthodoxy or expelled from their homeland. The religious, cultural and intellectual heritage of the Crimean Tatars was denounced as ‘barbarian’ and people turned into outcasts in their own land. Despite official declarations that the state would safeguard their Muslim faith, a de-facto policy of discrimination and forced expulsion led to the gradual decline of the Crimean Tatar people.

Notwithstanding Russia’s colonization of Crimea, there is a wealth of historic evidence, in the Crimean Tatar sources as well as in the accounts of foreign travelers and historians that attests to the rich cultural heritage of the Crimean Tatars. The eyewitness accounts of visitors to Crimea in the late 18th and early 19th centuries form an invaluable and informative source the daily life, political practices, religious rituals, and cultural traditions of the local Crimean Tatar population. They also document the impact of Russian policies on the lived reality. Among the travelogues that will be examined here are the works by British travelers such as Edward Daniel Clarke (1769 –1822), Charles Henry Scott (1814-1891), Reginald Heber (1782-1826), Thomas Milner (1808-ca.83), Lyall Robert (1789-1831), and Edmund Spencer (1799-1877).

The material is grouped into two sub-sections – in the first part of the paper, I will discuss Crimean Tatar culture including music, architecture, philosophy and science as it was described by foreign observers and as it was portrayed in Russian colonial discourse. In the second part, I will examine the consequences of Russian imperial policies on the Crimean Tatar population of the peninsula on the evidence of the testimonies of British travelers.

Crimean Khanate: Myth and Reality

“The Crimean Khanate was weak not only politically, but also economically, due to the very low level of productivity. The extremely backward Tatar economy, - was based on extensive forms of economy - on nomadic cattle breeding, combined with nomadic agriculture, and on non-economic appropriation through predatory raids on neighboring countries. The social organization of the Tatars remained tribal for a long time. The stability of the tribal system among the Tatars is explained primarily by the dominance of primitive forms of economy among them”. (Yakobson 1973: 57)

The above-quoted text exemplifies the typical approach of Soviet historiography regarding Crimea, which promotes the notion of Crimean Tatars as a “barbaric” and culturally “backward” nation, whose economy was primarily based on slave trade and livestock breeding. Following the second annexation of Crimea in 2014, the military historical society of Russia spearheaded the publication of another book entitled “History of Crimea” (by V. Khapaev, A. Nepomnyashchy, I. A. Spivak), which contains blatant falsifications of history. The preface justifies the first annexation of Crimea by claiming that the main activity of Crimean Tatars was “raids, slave trade, and massacres of their neighbors.” According to the book:

“One of the important vocations of the Crimean Tatars was raiding Russia, the Grand Duchy of Lithuania, and Polish lands with the aim of capturing slaves for sale in Turkey. There were times in Russian history when a year did not go by without another raid, bloody massacre, and the abduction of thousands of Russian youths and girls with ropes around their necks. The fate of the prisoners was not enviable - men were subjected to exhausting service on galleys, while young girls and boys suffered violence. Raids prevented normal life for the population in the Wild Field – the sparsely populated Azov coastal and steppes lands. Naturally, such a situation was intolerable, and as the Russian state and then the Russian Empire grew stronger, the question of eliminating this threat arose.” (Khapayev, Nepomnyashchy, Spivak 2015: <http://www.krimoved-library.ru/books/kodzova-istoriya-krima1.html>).

Criticizing this work, Nariman Dzhelyalov, deputy chairman of the Mejlis of the Crimean Tatar people, warned against the one-sided presentation of the past both in academic and popular history books and literature. In his address to Deutsche Welle, he stated that:

"It is completely wrong to view the Crimean Khanate as a robber state at a time, when human trafficking was carried out all over the world, including Russia itself. I would like to remind authors who allow themselves to talk about some facts and keep silent about others, that the Russian Empire itself was the last state to abolish serfdom in Europe. Until 1861, Russian noblemen traded with their serfs, and not only traded, but also chained dogs on people, gambled and lost them in card games, thereby demonstrating complete contempt for human dignity." (DW 11.12.2014 <https://www.dw.com/ru/спорный-бестселлер-история-крыма-по-российски/a-18121419>)

Devaluing the historical past of the indigenous people of the peninsula, creating the image of a people of no importance and historical value is an integral part of the presentation of Crimean history in most Russian sources. It is difficult to find information on the philosophical, literary and architectural heritage of Crimea in Russian historiography. All texts focus on raids, slave markets and barbaric behavior patterns. However, according to Professor Alan Fisher, a leading American scholar who studied the history of the peninsula, the Crimean Khanate was one of the important states of Eastern Europe with a diverse economy, well developed legal system and diplomacy as well as rich cultural and intellectual life.

“From the early sixteenth century until the end of the seventeenth century the Crimean Tatar Khanate was one of the most important states in Eastern Europe. This is true even though most historians have considered the Tatars to be, at best, vassals of the Ottoman sultan and a northern extension of his aggressive imperialistic policies against the Christian world, or, at worst, semi-civilized brigands whose only function was to raid and devastate the steppe, living upon their more civilized neighbors. In fact, however the Crimean Khanate met all of the prerequisites for early modern statehood. It possessed a viable government with a central administration that provided leadership in military, political, and economic affairs. Its administration was based on both historical tradition and a well-developed legal system. The legal system was modeled primarily on the Ottoman Islamic example although it contained some remnants of the Tatars' central Asian traditions. The Khanate had a clearly defined social system, with at least as high a proportion of urban population as its northern and eastern neighbors. Its economy depended greatly upon trade, including trade in slaves, agriculture, and livestock. Its educational system was complex and finally, the Crimean khans were patrons of the arts” (Fisher 1978:17).

The cultural heritage of the Crimean Peninsula during the period of the Crimean Khanate warrants particular attention. The Crimean Tatar heritage, which had evolved over centuries on the peninsula, was shaped by a variety of cultural influences.

Numerous important mosques and madrasas were built during the reign of the Crimean Khans. The Khanate's arts and crafts industry was equally impressive, with notable examples of intricate embroidery, pottery, and jewelry. The Khan's Palace, in particular, was a prominent symbol of Crimean Tatar statehood. Only a small portion of the palace remains today, and since 2014, crude restoration work carried out by effort by the occupying Russian regime has accelerated its deterioration.

According to Swietlana Czerwonnya;

"By the 16th century Crimea was literally on the route between the Ottoman Empire and Polish-Lithuanian Commonwealth – the first European power to have established permanent diplomatic relations with the Turkish Empire. It is important to bear in mind that mosques, turbe (mausoleums of the local saints), tombstones and other structures of a sacred nature have been built at this 'meeting' point of different civilizations. Many of these structures differed from the places of worship common in the Christian world and were perceived by Europeans as being signs of 'the other', as being of an 'alien' culture. Palaces, houses with their expressive protruding balconies and terraces, the workshops of craftsmen in urban areas, water sources decorated by stone carvings or majolica, schools and universities, all created an atmosphere that was comprehensible to Europeans of the Renaissance. Crimea was the place where understanding and convergence between different civilizations naturally arose, rather than a source of 'alienation'" (Czerwonnya 2017: 97).

The Crimean khans played an important role in the peninsula's cultural development. Each khan sought to leave behind cultural monuments as the legacy of his reign. As a rule, the monuments built consisted of the main mosque of the ruler, his palace, the tomb of his ancestors, a school for the education of state personnel, and for the townspeople a charitable building, public fountains, hospitals, etc. At the turn of the 15th-16th century, the heir of Hacı Giray, Mengli Giray I (1445-1515) built the Devlet Sarayı – the khan's palace was designed by a Venetian architect working in Crimea. It is no coincidence that the palace was unusual among Crimean Tatars structures; it had the appearance of a typical Italian palazzo. Unfortunately, under Russian rule, only the elaborate portal of the front door of the place was preserved while the structure itself was lost. The surviving portal, for unknown reasons, was transferred to the Bakhchisaray Palace. In this unique architectural monument, elements of the Italian Renaissance and khan titles in Arabic and Crimean Tatar patterns in the Seljuk style coexist.

"Khan Mengli Geray I constructed the Renaissance-style Iron Gate at the peak of his reign, when he was the most powerful ruler in the whole region north of the Black Sea. The portal can thus be seen as a triumphal arch, an expression of his political success as well as an audacious challenge to the Ottoman claim of ruling the world. In erecting the Iron Gate, Mengli Geray I contributed a unique architectural structure to a movement that can appropriately be called the 'Renaissance in the Borderlands'."

Architectural samples of the Khans' palaces were located throughout Crimea. Only in the Bakhchisaray neighborhood there were several such palaces, for example Devlet-Saray, Ulakly-Saray, Ashlama-Saray, Alma-Saray, Syuren-Saray, Tole-Saray (Kachi-Saray). It is a great shame that none of these palaces have survived the Russian colonial rule, only the Bakhchisaray Palace has been preserved and it currently under the threat of destruction.

According to Abdulvaapov the palace of Kalga-Sultan was one of the most significant palaces in Crimean Tatar culture. Evliya Chelebi, a famous Ottoman traveler who visited the Crimea in the 17th century, noted that, according to his information, the Kalga-

Sultan's palace was in a suburb of Akmescit, numbering "three hundred and seventy buildings covered with tiles, with walls laid out of stone", located "on the bank of the Salgyr River from the side of Akmesdzhit." Akmesdzhit itself was an ancient city and the capital of Kalgi-Sultan (Abdulvaapov 2021: 124).

The Weisborda brewery was erected on the former site of the Kalga Sultan Palace, which was razed during the Soviet era. After the second illicit annexation of Crimea in 2014, construction of a church commenced on the land previously designated as a protected conservation area where the palace once stood. The situation described highlights complex political, historical, and cultural concerns that arose with the annexations of Crimea. The construction of the brewery and the church on the site of the former palace by occupying authorities reveals a lack of regard for Tatar culture and the contempt for the aspirations of the Crimean Tartars preserve their heritage.

The arts of music, poetry, and calligraphy were highly developed elements of Crimean Khanate culture. In addition to being accomplished military leaders, the Crimean khans both patronized and engaged with the arts. Many of them were poets and calligraphers themselves. In their diplomatic correspondence, the khans favored rhyming poetic style, choosing a sophisticated mode of writing. Among the most notable examples of such "poet-warriors" was Khan Gazy Giray II (1551-1607), who was not only a formidable military commander but also an exceptionally creative artist. He composed more than 70 instrumental works, although only a few have survived to this day. These surviving pieces remain popular in various countries and are performed by different orchestras. Likewise, as Hakan Kırımlı notes:

"Selim I Geray Han was a successful musician as well as a literary man. Only one of his many compositions has survived. Selim I Geray Khan was also in close contact with the most prominent composers and musicians of his time and always protected them. Personalities such as Itri and Hafiz Post, who are among them, were among the most important names in their fields not only of that period, but of all times. It is absolutely certain that such people of culture, literature and art should be found in the entourage of the Crimean khans, both in Crimea and in the Ottoman lands, and that they should be protected. It was not exclusive to Selim I Geray Khan. It is known that other khans and other members of the Geray dynasty also had such personalities in their entourage" (Hakan Kırımlı 2022:195).

Kyrym Gerai Khan (1758-1764) made a noteworthy contribution to the advancement of the Crimean Khanate. During his reign, the economic, cultural, and educational sectors of the peninsula flourished significantly. He oversaw architectural transformations in the khanate, including the construction of new fountains and parks. Furthermore, he prioritized the cultural and artistic growth of the region, as his entourage frequently included artists. It was under his governance that the theatrical arts began to thrive in the peninsula.

According to S. Chervonnaya, a professional theatre was established at the Khan's Palace in Bakhchisarai. The plays of Moliere, Shakespeare and other performances of Eastern and European repertoire were performed there. The rich collection of the Khan's library reached an impressive scale. Unfortunately, a barbaric destruction of Crimean Tatars culture accompanied the 18th -century Russian conquest of Crimea; by the barbaric distraction 'a bonfire of books' could be seen glowing in Bakhchisarai. (Czerwonnya 2017:98). There are accounts of the existence of a theatre of shadows - "Karagöz ve Ajivat". As Meriem Idrisova, a Crimean Tatar musicologist explains: "On the basis of such sources as khan's letters, 'Kaziasker books' and handwritten 'tezkire', it can be assumed that musical performances were staged at the court of the Crimean khans by court chapels. It is obvious that folk art played a significant role in the development of Crimean Tatar theater" (Idrisova 2019:3).

The Crimean Khanate boasted a rich and well-established tradition of philosophical thought. According to the research of the esteemed Ukrainian scholar of the Crimean Tatar philosophical tradition, Mykhaylo Yakubovych, the philosophical and intellectual customs of the khanates from the 14th to the 18th centuries assimilated the legacy of Greek philosophers such as Aristotle and Plato, whose works were extensively read and transcribed in Crimea. Furthermore, Muslim scholars of great repute who embraced and furthered the philosophical tradition of antiquity also contributed to the khanate's intellectual milieu. In 1550, the renowned Zyndzhyrly madrasah (Madrese with a chain), the first Islamic institution of higher learning in Eastern Europe, was established in the vicinity of Bakhchisarai. The curriculum included logic, philosophy, astronomy, and other natural sciences. Along with Muslim Spain, Sicily and Balkans, Crimea was the fourth region of Europe where Medieval Islamic Philosophy dominated the intellectual tradition (Yakubovych 2013: 219-232).

As this brief overview shows, the Crimean Khanate was not only a politically stable state, but also an important cultural center where the entanglement of the Muslim and European heritage engendered a highly original and sophisticated philosophical cultural that paralleled both European and Jewish philosophy. "Until the mid-eighteenth century the Russians had looked upon the Crimeans as a rather strong and unified vassal state of the Porte, although Russian officials recognized certain indications of internal decline." (Fisher 1970: 10)

The Crimean peninsula would have continued to develop as a Crimean Khanate state with its own system of government and intellectual heritage, if it had not been invaded by the Russian Empire. Throughout the 18th century when the Russian Empire began expanding its territorial reach in the Black Sea region, it persistently sought to gain control over the Crimean peninsula, which was then under Ottoman control. Despite numerous attempts in, 1687-1700, 1710-1713, 1735-1739, and 1768-1774, Russia's attempt to capture Crimea proved to be futile. The resistance of the Crimean Khanate was a major factor preventing Russian success. Nevertheless, Russia continued to pursue its expansionist ambitions in the region.

In 1768, Russia embarked on its fourth Black Sea expedition, which ultimately proved successful. The Russian-Turkish War of 1768-1774 concluded with Russia's victory and led to the signing of the Küçük Kaynarca peace treaty on July 21, 1774. The treaty not only granted Russia access to the strategically significant Crimean fortresses of Kerch and Yenikale but also secured unrestricted navigation rights for the Russian fleet in the Azov and Black Seas.

The Treaty of Küçük Kaynarca from 1774, which basically ended Ottoman control of the Black Sea, ostensibly acknowledged the independence and sovereignty of the Crimean Khanate. However, the reality of Russian presence in the region portended the eventual annexation of the peninsula. The formidable Crimean Khanate, which had been engaged in a perpetual state of conflict between Russia and the Ottoman Empire, was severely debilitated by the protracted war. Thus, when faced with the prospect of further Russian aggression, the Khanate lacked the resources and means to mount an effective defense. Nine years after the treaty, in 1783, Russia employed an array of strategic maneuvers and political intrigues to annex the Crimean Peninsula. The annexation of Crimea was a pivotal milestone in Russia's expansive aspirations in the region and represented the commencement of a protracted period of conflict with the indigenous inhabitants of the peninsula, the Crimean Tatars

As Kelly O'Neill writes:

“The story of Crimea’s transition from khanate to Russian province has eluded the attention of most historians. It did not, after all, involve the bloody glories of wars of conquest like those that unfolded in the Caucasus or Central Asia; nor did the annexation manifesto wrest people, resources, and property from a European power, as was the case with the nearly contemporaneous partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Unlike many other borderland territories, Crimea seemed to go quietly into the fold, quickly subsumed within the administrative terrain of the empire.” (Kelly 2017: 2).

The English ambassador James Harris, saw the annexation of Crimea as Potemkin’s political gamble taken in opposition to the cabinet of ministers, and the outcome of would determine his further career. “If all fails,” wrote Harris; “he is lost; if he achieves success he will become stronger than before. The acquisition of such an important province without a single shot testified to Russia’s power better than any victories. At the same time, it symbolically suggested the natural character of this extension of the empire.” (Zorien 2014: 93)

Catherine II’s interest in Crimea developed in 1779 and involved various schemes to justify invasion and establish Russian hegemony over the peninsula. One such method was the Greek project, a strategy that aimed to emphasize Crimea’s Byzantine Christian heritage and cement Russia’s presence in the region. The project, which began in the late 18th century, was instrumental in shaping the myth of Russian Crimea.

Through the Greek project, Catherine sought to highlight cultural and religious connections between Crimea and the Byzantine Empire. The project, part of a larger colonial policy, involved the construction of Greek Orthodox monasteries and churches in the peninsula, the establishment of Russia settlements and military bases in Crimea, and the suppression of local Crimean Tatar resistance. Through these measures, Catherine sought to create a dominant Russian presence in the region and assert her authority over the Crimean Tatars, who had historically been the dominant group in the peninsula. The Greek project mythologized Russia’s presence in the region. As G. Sasse explains:

“The process of mythmaking and the dissemination of myths help to forge, maintain, and mobilize identities. There is no clear-cut boundary between fact, memory, symbol, and myth, because they all revolve around perceptions and interpretation. Myths politicize space, historical experience, and cultural heritage. The most powerful myths are explicitly linked to nationhood, to the nation’s origins, evolution and glorious struggles that can be called upon in the quest for self-determination” (Sasse 2007: 37).

Catherine’s second grandson was named Constantine, and in the privacy of her personal correspondence, she [Catherine] sometimes called him Constantine II. He was given Greek nurses and tutors and learned to speak Greek before he spoke Russian. Coins were struck to commemorate both his birth and his destiny, which was identified unmistakably with Constantine the Great and the legendary Tsargrad on the Bosphorus” (Ragsdale 1988:4). The political practicalities of the Greek project went into effect immediately after the annexation of the peninsula.

The Crimean Tatar toponymy of cities and villages in the region was seen as an obstacle to Catherine’s imperial ambitions. It interfered with the empire’s efforts to establish a dominant presence in the Black Sea region, and thus they were systematically replaced with Greek ones. The name of the peninsula itself, which had its origins in the Crimean Tatar language, was seen as particularly problematic. “Etymological studies located its origin in the Crimean Tatar word ‘Qırım’ (Russian: Krym), meaning ‘stronghold’ or ‘fortress’, and the name of the administrative center

of the Crimean Tatars was (from the thirteen to the fifteenth century), the town of Eski Qırım (Russian: Starii Krym)." (Sasse 2007: 37-42). The use of the Crimean Tatar name Qırım conflicted with Catherine's vision of a Greek cultural landscape, and thus it was gradually changed. Catherine came to replace all local names with ancient Greek variants the Dnieper River was rechristened the 'Borysthenes', the Black Sea became the 'Euxine', and Crimea itself was renamed 'Tauris' (Tavrida in Russian). Catherine's extension of Russian rule to the Taurian peninsula advanced the claim that Russia was the rightful heir to ancient Greek civilization (Dickinson 2002:12).

Crimea in late British Travelogues

After Russia's annexation of the Crimean Peninsula, a multitude of Western travelers, among them British explorers, developed an interest in the newly acquired territory. These travelers embarked on journeys to the region at various points in time, with the aim of exploring the lands of the empire. The reactions and experiences of these travelers were diverse, but their travelogues offer valuable insight into the aftermath of the annexation of Crimea. Notably British travelers, included Edward Daniel, a naturalist and mineralogist; Charles Henry Scott, a traveler; Reginald Heber, a bishop and writer; Thomas Milner, Lyall Robery- a botanist and traveler; and Edmund Spencer, a journalist. Most of the travelers were affiliated with emerging natural sciences disciplines and prioritized pure observation of the Crimean habitant. None of them, at least openly, were engaged in politics or foreign affairs. Nevertheless, many Russian sources condemned these travelers for Russophobia and accused them of espionage: "The information obtained by travelers during their trips inevitably fell within the scope of the secret intelligence services. Often, travelers themselves were agents of such departments or were simply suspected of espionage." (Nepomnyashii 2019: 29).

However, despite the subjective nature of their accounts, British travelers' accounts offer a valuable perspective on the political and social changes that occurred in Crimean after annexation. In particular, they shed light on the rich cultural heritage of Crimea and the political power it once held. Moreover, British travelers expressed sympathy for the indigenous inhabitants of the peninsula who had to endure the new conditions under the control of the Russian Empire. These travelers were able to witness firsthand the impacts of imperialism on local communities, including the displacement of people, cultural assimilation, and the imposition of foreign customs and values. Edmund Spencer writes:

"A succession of the most perfidious intrigues now commenced that ever disgraced any cabinet: to enumerate them is not the object of my present work: I shall, therefore, merely add, that, after several unsuccessful attempts of a deluded prince and people to reign their lost independence, the authority of Russia was ultimately established over the Crimea, and the whole of the adjoining provinces. Thus, we see the final fall of a great and warlike people, who had been for ages the terror of the surrounding nations, the last remnant of the Mogul - Tartar empire , one of the most powerful and extensive that ever existed -" (Spencer 1837: 123).

And "The Tartars, dejected by the loss of their sovereignty, and deserted by their degenerate allies the Turks, soon fell a prey to the political in- trigues of Russia, carried on by the well - known Prince Potemkin , who violated every principle of honour , good faith , and justice , in his relations with the devoted Tartars -" (Spencer 1837: 122).

Upon arrival in Crimea, British travelers were immediately fascinated by the customs and traditions of the Crimean Tatars. These travelers found the unique culture of the Crimean Tatars intriguing and inspiring.

To gain a deeper understanding of the local culture, some travelers went as far as to live in Crimean Tatar houses, thereby immersing themselves in the daily lives of the indigenous population. This firsthand experience allowed them to witness the distinct customs and practices of the Crimean Tatars, including their language, dress, and food. Through this exposure, travelers gained an appreciation for the diversity and richness of the local culture, which was often at odds with the customs of the British culture.

“The Tatars, who form the great majority of the stated population, are commonly divided into three classes, – the inhabitants of the steppe, the hill dwellers, and the Nogais. The differences between them are not very important, and have evidently been produced by diverse local circumstances. The first class are scattered at intervals over the northern plains, and are either grouped in villages, or occupy detached homesteads. They are of rougher manners and more Asiatic aspect than their brethren on the southern highlands, the latter having been more in contact with civilised life, and with the nations of Western Europe, when the Genoese held their coast. At the same time, they are more simple and hospitable, and will receive the stranger without expecting an exorbitant fee for the entertainment, often declining even the least gratuity” (Milner 1855:360).

Also Clarke confirms the same point:

“When a stranger arrives, they conduct him into an apartment destined for the men, and present him with a basin, water, and a clean napkin, to wash his hands. Then they place before him whatever their dwelling affords of curd, cream, honey in the comb, poached eggs, roasted fowls, or fruit. After the meal is over, the basin and water are brought in as before; because all the Tartars, like the Turks and other oriental nations, eat with their fingers, and use no forks. Then, if in the house of a rich Tartar, a long pipe is presented, with a tube of cherry - tree wood, tipped with amber or ivory. After this, carpets and cushions are laid for the guests, that they may repose. All the houses of the Tartars, even the cottages of the poor, are extremely clean, being often whitewashed” (Clarke 1848:125).

According to British travelers who documented the cultural practices of the Crimean Tatars, horses played a critical role in the success of the Tatars in battle. The Tatars' expertise in riding horses with exceptional speed and precision was a key factor in their ability to overcome their enemies. In contrast, it is noteworthy that the Russian invaders were reported to have lacked even the basic knowledge of saddling a horse, thereby highlighting the stark contrast in horsemanship skills between the two groups.

“Their figure on horseback is in the highest degree stately; and among all the Crimean Tartars, of whatever rank, an elegance of manners may be remarked; this, although perhaps common to Oriental nations, affords a striking opposition to the boorish figure of a Russian. It is diverting to see them conversing together. The Tartar has in common with the Russian an impetosity and eagerness in uttering his expressions; but it is a zeal very differently characterised. The Tartar may be said to exhibit all the playful flexibility and varying posture of the leopard; while the Russian, rather resembling the bear, is making an awkward parade of his paws.” (Clarke 1848: 317).

The fastidious approach to maintaining household cleanliness, prioritization of comfort and refinement in Crimean Tatar dwellings have garnered consistent acclaim from those who have visited the region. In fact, Edward Daniel Clark, a prominent travel writer, made a noteworthy observation in support of this view, which is documented in his travel notes.

“Though simplicity is a prevailing characteristic both in the manners and dress of the Tartars, yet some of their customs betray a taste for finery. Their pillows are covered

with coloured linen; and the nap kins, for their frequent ablutions, which hang upon their walls, are embroidered and fringed.” (Clarke 1848: 125)

It is particularly noteworthy that the Crimean Tatars placed a distinct emphasis on the importance of the family unit. In fact, the family was regarded as the most cherished aspect of their culture, as evidenced by the fact that familial issues were resolved exclusively within the family circle. The virtual absence of beggary amongst the Crimean Tatars is a testament to the effectiveness of this approach.

“In the more secluded districts, the Tatars are generally a very creditable people, not having been exposed to the contaminating influence of low Russian life, They are sober, honest, generous in the extreme, and remarkably domesticated. Though polygamy is allowed by law and the Mohammedan religion, it is very rarely practised. Kohl inquired of one in possession of some wealth, how many wives he had, and the answer was, “Of course only one! No Tatar has more than one wife, except such as are rascals.” Their family life is said by all travellers to be almost unexceptionable, marked by union among the different members, the love of regularity, the industry of the females, and the home attachments of the men, who seldom spend a copeck away from their, households. On entering one of their villages, remote from general society, the first thing that attracts the attention of the stranger is the cleanliness of the streets and houses. Naked, ragged, and dirty children are never seen running about, as is so frequently case in both Mohammedan and Christian countries” (Milner1855: 365).

Apart from the customs and traditions of the Crimean Tatars, the architectural structures also captivated the travelers. The presence of fountains on the peninsula garnered significant interest, as fountains formed an integral part of the architectural landscape. The customary practice of ablution provided evidence of the existence of fountains and underscored their importance in religious rituals. The Crimean Tatars also succeeded in creating their own irrigation system:

“They created these water infrastructures through various practices, including digging a small canal that guides the flow from a mountain river to one’s house or a mill. This canal could then be used by other people who would dig their water branches in the directions they needed, creating a network. This decentralized approach to water meant that water was part of the complex infrastructure of collective responsibility; and this collective responsibility for the water network brings us to the notion of caring infrastructure.” (Engelhardt & Shestakova, 2022: 532-544).

The foreign travelers also found impressive the sheer number of fountains erected throughout the peninsula:

“The most striking feature, however, is the number of fountains sparkling in every direction; there being about a hundred, independent of those in the palace, of which fifty are in the streets, while the remainder are private. Groups of Tartars may be seen at these fountains, washing and purifying themselves at the hour of prayer, before entering the mosques; as the pious Moslems really practice an adage which their Christian neighbours, the Russians, utterly despise, viz., that “ cleanliness is akin to godliness.”” (Scott 1854:305).

Regrettably, as a result of the Russian colonial policy, the fountains were subjected to destruction and demolition, their remains repurposed for other uses. The primary objective of the imperial policy was to eliminate any vestiges of the religious practices and customs of the Crimean Tatars, something that people found extremely painful and distressing.

“The most lamentable part of the injury thus sustained has been in the destruction of the conduits and public fountains, which conveyed, together with the purest water from distant mountains, a source of health and comfort to the people. They carried off the leaden pipes in order to make bullets; then they take down all the marble slabs and large stones for building materials which they employ in the construction of barracks; lastly, they blow up the channels which convey water, because, they say the water porters cannot earn a livelihood where there are public fountains. Some of those fountains were of great antiquity, and beautifully decorated with marble reservoirs, as well as by bas - reliefs and inscriptions .. In all Mahometan countries it is considered an act of piety to preserve and adorn the public aqueducts. Works of that nature once appeared in almost every street of Caffa; some were public washing places; others poured out streams of water as clear as chrysal for allaying the thirst of the inhabitants, and for ablutions prior to going to the mosques. They were nearly all demolished when we arrived” (Clarke 1848:260).

One of the most significant violations perpetrated by the Russian colonialists against the Crimean Tatars was the assault on their religious beliefs. The primary objective of the Russian Empire was to Christianize the population of the Crimean Peninsula, which proved to be a formidable challenge due to the staunch opposition of the indigenous population. The Crimean Tatars' religious affiliation posed a significant obstacle to the implementation of Russian plans, and it was viewed as a grave threat by the Russian authorities.

Consequently, the Russian colonialists sought to undermine the religious beliefs of the Crimean Tatars, constantly destroying their religious heritage. Prince Mikhail Shcherbatov was in favor of further repressing Muslims on the peninsula. He did not believe that Islam and Christianity could coexist. He wrote that “the Muslims, on account of their faith, are the born enemies of Christians, and as once they ruled over Russia, it should be Russia's policy to treat them as her enemies”. (Fisher 1968:546). This is confirmed by travel notes which describes how the Russian colonialists not only encroached on the religious beliefs of the Crimean Tatars, but also engaged in acts of mockery and ridicule. These acts of derision were directed not only towards the religious practices of the indigenous population but also towards the people themselves.

“Where I to detail half the cruel ties, the extortions, the rapine, and barbarity, practised by the Russians upon the devoted inhabitants of the Crimea, and their deluded khan, the relation would exceed belief. I have the authority of one of their commanders, whom I dare not name, for asserting, that when the mullas, or Tartar priests, ascended the minarets at mid - day to proclaim the noon , according to their usual custom , the Russian soldiers amused themselves by firing muskets at them ; and in one of these instances a priest was killed.” (Clarke 1848:270).

The above passage paints a grim picture of the atrocities committed by the Russian Empire against the Crimean Tatars, particularly in the context of their religious beliefs and practices. Such accounts of violence and brutality have been documented in various traveler notes, shedding light on the oppressive and authoritarian nature of colonialization and its impact on the subjugated populations. According to historical accounts, there were more than 1,500 mosques in Crimea before the Russian occupation, but the vast majority of these structures were either destroyed or converted into warehouses or used for other needs. Traveler Thomas Milner gave a detailed description of the fate of mosques on the Crimean peninsula:

“The mosques are either churches, or applied to secular uses; one having been converted into a museum, while marble pilasters ornamented with arabesques serve as door steps to taverns.” (Milner 1855: 328).

The destruction of mosques not only undermined the spiritual and cultural foundations of the Crimean Tatars, but it also served to intimidate and demoralize the population. In E. Spencer's "Travels in Circassia, Krim Tartary" published in London in 1837, the author not only highlights the profound stillness and emptiness of the grand structure of the Khan's Palace, but also portrays the religious silence that permeates the city. Spencer notes that the traditional Muslim call to prayer is absent in the cities, leaving a sense of religious stillness and quietude. This observation may reflect the aftermath of political upheavals and changes in ownership that had occurred in the region during that time. Spencer notes that the Crimean Tatars constantly had been displaced from their ancestral lands and were reduced to outcasts in their own land. The arrival of new, so-called "owners" had brought with them an aura of emptiness that permeated the region, leaving behind a sense of desolation that is reflected in the silence that now characterizes the city. This depiction highlights the impact of political and social upheavals on the cultural and religious practices of a region, as well as the emotional toll that displacement can take on a people.

"But now all is silent- silent as the grave: no footstep echoes through its lofty gilded halls, save that of the keeper; no moullah, from the graceful minaret, calls the faithful to prayer; no fair captive now sighs for liberty within the ramparts of a seraglio prison. In short, here you have every thing as it existed in the days of the great Khan Devlet Guérai, except inhabitants: these the imagination must supply". (Spencer 1837:16).

The transformation of the Crimean Tatar people, as noted by many travelers to the region, is a significant and concerning development in the history of this region. Once considered the masters of their land, the Crimean Tatars have faced long and difficult sufferings and injustice under Russian rule.

"It is the sorrowful remembrance that these children of the hills, who but lately were free as the wind that plays round their mountains are now only bonds men; and bondsmen to one who despises their religion, desecrates their tombs, and tramples on themselves." (Scott 1854: 222-223).

The plight of the Crimean Tatar people under Russian rule has been further exacerbated by the confiscation of their lands by Russian authorities. One of the most immediate impacts has been the forced displacement of many Crimean Tatars from their ancestral lands.

"The pomeschchiks (landowners – E.A.), with the help of the local authorities, thus frequently appropriated for themselves, land belonging to the Tatars; on the state lands Tatar land was mortgaged without the knowledge of its owners. Proof of this can be seen in the fact that 30 years ago in the Crimea there were almost no landowners other than free Tatars and persons possessing gardens on the southern shore and in the river valleys; now, however, the greater part of the land in the Crimea belongs to the pomeschchiks and the Tatars living on it have been practically turned into serfs." (Williams 2016:13).

The expropriation of lands from the Crimean Tatars by imperial authorities had far-reaching implications, resulting in the gradual transformation of Crimea into a Russian province:

"After the first annexation of Crimea in 1783, Prince Potemkin gave the indigenous lands to the 'favorites' of Catherine II to build summer recreational houses known as 'dachas'. The serfs brought to the peninsula by the new landowners did not know how to work on unfamiliar ground. The forests were felled for military vessels, the wellsprings, which had been watering the steppe, were dried, and the fertile

soil, unbound by the roots of plants either cut or dried out, was dispersed.” (Engelhardt, Shestakova 2022: 534).

The Crimean Tatars' inability to reconcile with their new Russian overlords, who continuously imposed destruction upon them, led them to display hostility towards anyone they believed to be Russian. This behavior highlights the underlying animosity and resentment harbored towards the Russian regime, which had subjected and oppressed the Crimean Tatars. Upon encountering British travelers whom they initially mistook for Russians, the Crimean Tatars exhibited their lack of fondness for the Russians. However, upon realizing that these foreigners were not Russians, the Tatars assumed a generous and hospitable manner towards them. This reaction is indicative of the complex and nuanced nature of inter-group relations, where the perceptions of identity can significantly impact the dynamics of interaction. R. Lyall wrote:

“At length an individual, for whom we had sent, returned an answer, that " If we were not Russians, he would make us a good dinner”, and the business was easily arranged”. (Lyall 1825: 362).

Hostility towards and mistrust of everything to do with Russia and Russians was often harmful for their own economic interests. Thus, R. Herber attested to Crimean Tatars steadfastness in;

“refusing Russian money; and it is necessary to procure a sufficient stock of usluks, paras, and sequins. This is not their only way of showing their dislike to their new masters: at one village we were surprised at our scanty fare, and the reluctance with which everything was furnished, till we learnt that they had mistaken us for Russian officers. On finding that we were foreigners, the eggs, melted butter, nardek, and bekness, (national Crimean Tatar dishes. – E. A.) came in profusion” (Herber 1829: 49).

The British travelers witnessed the implementation of Russian imperial policy towards the Crimean Tatars and their first-hand accounts provide invaluable insights into the treatment of Tatars by the Russian occupiers. Again, quoting R. Lyall:

“We have heard much of the forbearance, kindness, and toleration of Russia towards her conquered provinces, and she often deserves that praise; but, assuredly, for many years, the Tartars were treated with much severity, which led to great emigration. They have also suffered the most violent insults: their mosques, their minarets, their palaces, their baths, their water - conduits , their fountains , and even their tombs , have been thrown down , ruined , and rased.” (Lyall 1825:361)

The scholarly investigation carried out by Yağmur Derin Ükten, an academic with expertise in the field of Western travelers and their encounters pertaining to the Russian invasion of Crimea, provides valuable insights into the enduring and recurrent nature of the coerced displacement experienced by the Crimean Tatars.

“The migration that began immediately after the Russian occupation and lasted for approximately 150 years reached its peak during seven distinct periods: 1812, 1828-1829, 1860-1861, 1874, 1890, and 1902, which were particularly notable during the 19th century. After 1874, the compulsory military service for the Tatars became a significant factor contributing to their migration. It is estimated that between 1783 and 1922, approximately 1,800,000 Crimean Tatars were forcibly expelled from their homeland.” (Ükten:153).

The strategic objective of the Russian Empire on the Crimean Peninsula was to secure and consolidate its dominion by implementing a policy that specifically targeted the forced displacement of the indigenous population. This policy, characterized by the

deliberate expulsion of the native inhabitants, aimed to undermine their cultural, social, and economic structures, thus facilitating the establishment of Russian control and dominance over the region.

"This massive outflow of Tatars from Crimea from late 1700s to late 1800s is documented by the census of 1897 that showed a dramatic decrease in the share of Tatar population, while the Slavic population numbers rocketed. Whereas it is estimated that Tatars comprised some 83 per cent of Crimea's population in the year of the annexation, hundred years later their share had dropped to about 35 per cent". (Zidkova, Melichar 2015: 92)

Thus, Catherine the Great's idea of the Greek project, which aimed to expel the Muslim population, was actively implemented. Crimea became increasingly populated by Russian settlers, and the idea of Catherine was supported by prominent Russian writers, poets, and artists. This is evident in numerous Russian literary and artistic works associated with Crimea, including Alexander Pushkin's poem "The Fountain of Bakhchisarai" (1824). In this work Pushkin asserts the bond between Crimean place and Tatar personality only to break it and initiate an elevation of place over personality that will be perpetuated by his successors (Finnin 2022:29). This typical Orientalist view of the local who depicts Crimean khan as a lustful decadent ruler and a ruthless barbarian worrier describing him as "a scourge of nations," "violent Tatar" who coming back from the 'horrific raids' was 'drowned in luxurious laziness.

"The people were not needed. Their high culture was not needed. It was hated and dangerous, as it was seen as a guarantee for the preservation of the self-consciousness of the Crimean Tatars, and in the event of new catastrophes - for its restoration, rebirth. Therefore, this culture hindered the planned transformation of the people into a gathering of amnesiac people without memory, obediently bowing their heads to the "elder brother". And therefore, it was subject to fiery destruction". (Vozgrin:<http://www.krimoved-library.ru/books/istoricheskie-sudbi-krimskih-tatar.html>).

It is not surprising that British travellers were taken aback by Russia's treatment of the Crimean Tatars. Although Britain was also an active colonizer, democratic ideals were emphasized in its policies. In "The Genesis of Russophobia in Great Britain," John Gleason highlights the distinction between Russia's punitive approach and Britain's democratic trajectory.

"Like the adventitious concatenation of events, the differences between the Russian and the British political and social systems were beyond the control of individuals. Yet they too contributed to Russophobia. The United Kingdom was a democratic and parliamentary, the Russian empire an autocratic and authoritarian, polity. Both British and Russian statesmen knew that British policy was subject to popular sanction and must be consistent with public sentiment, while Russian's could be formulated and executed in strictest secrecy. Herein lies an explanation of the fact that the Russians seem not to have attributed to their British contemporaries a policy of aggressive hostility toward Russia in spite of the vigor with which Russian action in Constantinople, Circassia, Persia, and Afghanistan was thwarted, in spite of a course of policy which was in fact more inimical both deed and in purpose than was Russian's. Thus the character of Russia's polity is a partial explanation of the suspicion with which her policy was regarded both by the British statesmen and by the British public" (Gleason 1950: 288).

Conclusion

The annexation of Crimea by Russia in 1783 marked a significant turning point in the history of the Crimean peninsula. The policy of taking control of Crimea and

transforming it into a Russian province had dire consequences for the indigenous people of the region, the Crimean Tatars. The systematic destruction of their cultural heritage, the renaming of geographical names and the forced displacement of the Crimean Tatars from their ancestral homeland were all part of a deliberate campaign to create a narrative about Russian Crimea that would legitimize Russia's dominance in the region.

The Greek Project was the primary ideological basis of the Russian propaganda campaign to establish dominance over Crimea. This project claimed that Russia was the only legitimate heir and protector of the Byzantine Church of Constantinople. However, the presence of Muslim Tatars in Crimea posed a challenge to the Hellenic Project narrative, as it sought to exclude them from the history and culture of the region. In fact, Russian officials declared the Crimean Tatars as barbarians, only recognized for their raids, and a people without any cultural heritage.

In contrast to Russian writers, poets, and artists who perpetuated the myth of Russian Crimea by ignoring the Crimean Tatars, British travelers who visited Crimea acknowledged the importance of the Crimean Tatars in the wealth and distinctiveness of the peninsula. The accounts of British travelers who explored Crimea not only recognized but also emphasized the pivotal role played by the Crimean Tatars in shaping the prosperity and uniqueness of the peninsula. These firsthand testimonies vividly portray the rich heritage of the Crimean Tatars, showcasing their contributions in diverse areas such as the development of an intricate irrigation system and the construction of palaces and mosques. Moreover, they noted the intellectual and artistic contributions of the Crimean Tatars to the philosophical thought of the Islamic world, as well as their creation of musical works, poetry by the Crimean khans, constitute a rich cultural heritage that extends far beyond the geographical boundaries of Crimea.

Furthermore, the lifestyle and warm hospitality exhibited by the Crimean Tatars left a lasting impression on these travelers, to the extent that they sought to experience firsthand the indigenous people's way of life by choosing their houses as accommodations. The allure stemmed not only from the cleanliness and comfort of the Tatars' homes but also from the unique oriental flavors infused within the gastronomic traditions of the Crimean Tatars.

Regrettably, the British travelers also bore witness to the desolation and devastation inflicted upon the authentic Crimea under the oppressive rule of the Russian invaders.

Russian policy led to the ethnic oppression and mass expulsion of the Crimean Tatars, resulting in their current minority status and ongoing struggle for statehood. This propaganda policy has created ethnic tension and instability in the region, as evidenced by the ongoing conflict over Crimea.

The implications of the "Russian Crimea" myth as a part of imperial ideological discourse have been far-reaching and continue to shape the dynamics of the region. The ongoing conflict over Crimea is a testament to the enduring legacy of this myth, which has led to the marginalization and discrimination of Crimean Tatars. Their quest for justice and the restoration of their lands and rights remain unresolved.

References

- Abdulvaapov, N. (2021), "Kalgi Sultan's Palace in Simferopol", *Issues of Crimean Tatar Philology, History and Culture*, (12).
- Czerwonnya, S. (2017), "Between Krakow and Istanbul: The Art and Architecture of the Crimean Khanate as the Connecting Link Between Ottoman and European Culture", *Art of the Orient*, 6.
- Clarke, E. (1848), *In Russia, Tartary, and Turkey*, Ipswich: J. M. Burton.
- Dickinson, S. (2002), "Russia's First 'Orient': Characterizing the Crimea in 1787", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 3.
- Engelhardt, A., Shesrakova S. (2022), "Crimean Tatar Infrastructures of Decolonial Care", *European Review*, 30 (4).
- Finnin, R. (2022), *Blood of Others: Stalin's Crimean Atrocity and the Poetics of Solidarity*, Toronto: University of Toronto Press.
- Fisher, A. (1968), "Enlightened Despotism and Islam Under Catherine II", *Slavic Review*, Dec., 27 (4).
- Fisher, A. (1978), *The Crimean Tatars*, Stanford, Calif: Hoover Institution Press.
- Fisher, A. (1970), *The Russian annexation of the Crimea 1772-1783*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gleason, H. (1950), *The Genesis of Russophobia in Great Britain a Study of the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge: Harvard University Press.
- Herber, R. (1829), *Some Account of the Life Reginald Heber, D. D. Bishop of Calcuta. With a Portrait*, London: Simpkin & Marshal.
- Idrisova. M. (2019, 12 October), "İskusstvo Krymskogo Hanstva v Logike Interval'nogo Analiza", *Avdet*.
- Kırımlı, H. (2022), *Geraylar ve Osmanlılar Kırım Hanlık Hanedanının Osmanlı Devletindeki Hikayesi*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Kançal-Ferrari, N. (2017), *An Italian Renaissance Gate for the Khan: Visual Culture in Early Modern Crimea*, *Muqarnas*, 34.
- Lyall, R. (1825), *Travels in Russia, the Crimea, the Caucasus, and Georgia*, London: T. Cadell and W. Blackwood.
- Milner, T. (1855), *The Crimea its Ancient and Modern History: The Khans, Sultans, and The Czars with Notices of Its Scenery and Population by Rev. M.A.F.R.A.S*, London: Longman, Brown, Green, and Longman.
- Nepomnyashij, A. (2019), *Stanovlenie i Razvitie Istoriografii Istorii Kryma: Osnovnye Vepi (Vtoraya Polovina XVIII-pervaya Polovina XX-veka)* Uchennye Zapiski Krymskogo Federalnogo Universiteta im. Vernadskogo, (2).
- O'Neill, K. (2017), *Claiming Crimea: A History of Catherine the Great's Southern Empire*, Yale University Press.
- Ragsdale, H. (1988), "Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project", *The Slavonic and East European Review*, Jan., 66 (1).

- Sasse, G. (2007), *The Crimea Question: Identity, Transition, and Conflict*, Cambridge: Harvard University Press for Harvard Ukrainian research Institute.
- Spencer, E. (1837), *Travels in Circassia, Krim Tartary*, London.
- Scott, C. (1854), *The Baltic the Black Sea and the Crimea*, London.
- Ükten Y. D. (2022), *The Crimean Turks in the 19th Century According to Western Travelers*, Aksaray.
- Vozgrin V., *Istoricheskie Sudby Krymskih Tatar: IV Nacionalnaya Politika Carizma v Pervoj Polovine XIX v.* <http://www.krimoved-library.ru/books/istoricheskie-sudbi-krymskih-tatar.html>
- Williams, G. (2016), *The Crimea Tatars from Soviet Genocide to Putin's Conquest*, Oxford University Press.
- Yakobson, A. (1973), *Krym v Srednie Veka*, Moscow: Nauka.
- Istoriya Kryma, (2015), <http://www.krimoved-library.ru/books/kodzova-istoriya-kryma1.html>.
- Yakubovych, M. (2013), "Post-Classical Islamic Philosophy in the Medieval Crimea: Sharaf al-Din al-Qirimi and Ahmad al-Qirimi", *Studia Antyczne i Mediewistyczne*, 11.
- Zorien A. (2014), *By Fables Alone: Literature and State Ideology in Late Eighteenth- and Early Nineteenth-Century Russia*, Academic Studies Press.
- Židková, M., Melichar, M. (2015), "Crimean Tatars Before and After the Annexation of Crimea: Identity, Societal Security, and the Prospects of Violence", *ALPPI Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, 39 (9).

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Ankara Sebze ve Meyve Hali Çalışanlarının Sahip Oldukları Sermaye Farklılıkları Üzerine Pierre Bourdieu'cü Bir Analiz

A Pierre Bourdieu Analysis on the Capital Differences of Employees of Wholesale Markets for Fresh Vegetables and Fruits in Ankara

Hasan Şen

Prof. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

senhasan@mu.edu.tr

0000-0003-2111-2223

Hatice Şeker

Doktora Öğrencisi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı

elelepenek@hotmail.com

0000-0002-9151-6699

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi/Received: 26.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 03.05.2023

Atıf/Citation

Şen, Hasan ve Hatice Şeker (2023), "Ankara Sebze ve Meyve Hali Çalışanlarının Sahip Oldukları Sermaye Farklılıkları Üzerine Pierre Bourdieu'cü Bir Analiz", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 48-70.

Şen, Hasan and Hatice Şeker (2023), "A Pierre Bourdieu Analysis on the Capital Differences of Employees of Wholesale Markets for Fresh Vegetables and Fruits in Ankara", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 48-70.

Bu makale iThenticate, turnitin, intihal.net programlarından biriyle taranmıştır.
This article was checked by iThenticate, turnitin or intihal.net.

Öz Türkiye'de yaş sebze ve meyve halleri, ürünlerin üreticiden pazara ulaşımında önemli roller üstlenmektedir. Ürünlerin tedarik edilmesinin yanı sıra bu alanlar "Memur", "Çıkışçı/Hamal", "Belediye İşçisi", "Muhasebeci", "Avukat", "Büro Personeli", "Şoför" ve "Tüccar" gibi birçok meslek grubunu ve farklı sosyal tabakalarda yer alan insanları istihdam etmesi bakımından da önemli ve sosyolojik olarak çalışılması gereken yerlerdir. Bu vesileyle bu makale, Ankara Sebze ve Meyve Hal'i çalışanlarını ve onların sahip oldukları ekonomik ve kültürel sermaye farklılıklarını konu edinmektedir. Sermaye kavramı başta liberal ve sol kesimlerde farklı içeriklerde tanımlanmakta ve kullanılmaktadır. Bu çalışmada sermaye kavramı Pierre Bourdieu'cü çerçevede ele alınmaktadır. Bourdieu'ye göre, insanların toplumsal yaşamda ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayeleri bulunmaktadır. Bu sermayelere sahip olma hacmi ve yoğunluğu, insanların sınıfsal ve sosyal konumlarını tayin edebilmektedir. Aynı zamanda insanlar arasında oluşan sosyo-kültürel ve ekonomik "ayırım" hatlarını belirlemektedir. 2019-2022 yılları arasında ortalama 2000 kişinin istihdam edildiği Ankara Sebze ve Meyve Hal'i'nde saha araştırmasına dayalı olarak yapılan bu çalışmada, sözü edilen sermaye farklılıklarının değerlendirilmesinde, katılımcıların eğitim ve gelir durumu, mesleki konumları, yapmak istedikleri sporlara dair tercihleri ölçüt alınmıştır. Çalışmada nicel araştırma deseni ve buna bağlı tabakalı örneklem tekniği kullanılmış ve toplamda 118 kişiyle görüşülerek elde edilen veriler S.P.S.S.24 programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada "A.S.M.H.'de istihdam edilen farklı meslek grubuna ait katılımcıların ekonomik ve kültürel sermayelerinin farklı olduğu ve söz konusu farklılıkların gerisinde çeşitli sosyolojik faktörlerin bulunduğu" varsayımından hareket edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Pierre Bourdieu, ekonomik, kültürel, simgesel sermaye, Ankara meyve sebze hali, ayırım

Abstract Wholesale markets for fresh vegetables and fruits in Turkey play an important role in the transportation of products from the producer to the market. They not only supply products but also employ many people from many professions such as Officer, Exiter /Porter, Commissionaire/Trade Boss, Lawyer, Accountant/Municipal Staff (worker), Marketer, Truck Driver and Trader. For this reason, they should be studied sociologically. This article deals with the economic, cultural and symbolic capital differences of the employees of Ankara Wholesale Market for Fresh Vegetables and Fruits. The concept of capital is defined and used in different contexts in liberal and socialist ideologies. In this study, Pierre Bourdieu's capital concepts are used. According to Bourdieu, people have different economic, cultural, social and symbolic capitals in social life. These capital differences determine socio-cultural and economic distinctions between people and can determine people's class and social positions. This study was carried out in Ankara Wholesale Market for Vegetables and Fruits between 2019-2022. An average of 2000 people are employed in this place. In this study, which is based on field research, the education and income status of the participants, their professions, their preferences about the sports they want to do, and their families' orientation to art were used as the main criteria to determine the distinction between them. Quantitative research design and stratified sampling technique were used in the study. The data obtained by interviewing a total of 118 people were analyzed with the S.P.S.S. (24) program. In the study, it is assumed that the participants have different economic, and cultural capitals and there are various sociological factors behind these differences.

Keywords: Pierre Bourdieu, economic, cultural, symbolic capital, Ankara wholesale market for fresh vegetables and fruits , distinction

Giriş

Fransız sosyolojisinin önde gelen isimlerinden biri olan Pierre Bourdieu ilişkisel bir teori inşa etmiş, sosyoloji literatürüne birçok kavram kazandırmış ve yöntem konusunda da yeni açılımlar getirmiştir. Toplumun birbiriyle doğrudan ya da dolaylı ilişkilerden kurulu olduğunu ileri süren Bourdieu sosyolojisi, teorik bakış açısı ve işe vuruk hâle getirilebilen kavramlarıyla girift toplumsal yaşamı anlamada çeşitli anahtarlar sunması bakımından önemlidir. Zira onun kavramları sadece içinde yaşadığı Fransız toplumunu değil farklı toplumları analiz etmede de başarılı olabilmektedir. Bu fikrî temelden hareketle elinizdeki çalışmanın konusunu, onun literatüre kazandırmış olduğu *oyun metaforu*, *alan*, *habitus* ve özellikle *sermaye* kavramı ekseninde Ankara Sebze ve Meyve Hali'nin (A.S.M.H.) sosyolojik analizi oluşturmaktadır. Analizde özellikle Bourdieu'nün geliştirdiği *ekonomik ve kültürel sermaye türleri* etkin olarak kullanılacaktır.

“Fransızca, üstü kapalı pazar yeri manasındaki, *hâl*le sözcüğünden değişikliğe uğrayarak dilimize girmiş olan *hal* kelimesi, yurdumuzda da toptancı hali olarak aynı anlamda kullanılmaktadır” (İmli vd. 2004: 263). Haller, “yaş sebze ve meyvelerin toptan alım ve satımlarının yapıldığı yerdir” (Öçer vd. 1999: 310). An itibarıyla Türkiye’de 178 adet olan haller hem ekonomik hem de bünyesinde taşıdığı sosyo-kültürel ve politik ilişkiler nedeniyle genel olarak toplumsal alanda önemli bir yer işgal etmektedir. Burası hem tüccarların (Patron, İş İnsanı v.d.) hem işçiler (Çıkışçı, Hamal, Taşıyıcı) hem de memurların yerel ve merkezi yönetimle doğrudan ve sıkça ilişkili olduğu, kendi içinde süregelen mücadeleleriyle sosyal tabakalaşma literatürüne özgü kavramların incelenbilmesine olanak tanıyan bir alandır. Yine bu alan pek çok karmaşık ilişkiyi ve olguyu ihtiva etmektedir. Araştırmanın amacı, A.S.M.H’de çalışan kişilerin sahip oldukları sermaye türlerini karşılaştırmak ve Bourdieu’cü kavramsallaştırmayla bu sermaye türlerinin çalışanlar arasında oluşan “ayrım”ı nasıl şekillendirdiğini anlamaktır.

Söz konusu ayrımı şekillendiren sermaye türlerine dair temel göstergeler A.S.M.H.’yi içeren alanda geçirilen ortalama bir buçuk yıl boyunca yapılan ön görüşmeler ve gözlem notları ile tespit edilmiştir. Ardından “Memur”, “Çıkışçı/Hamal”, “Belediye İşçisi”, “Muhasebeci”, “Avukat”, “Büro Personeli”, “Şoför” ve “Tüccar” gibi meslek gruplarına ait 118 katılımcıyla anket yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 24 programı ile analiz edilmiştir.

Bütün bunlardan hareketle bu çalışmada ilk olarak Pierre Bourdieu’nün teorik yaklaşımı kısaca tartışılacaktır. Bu bağlamda teorik yaklaşımının önemli temel kavram setleri olan *alan*, *illusia*, *doxa*, *habitus* ve *sermaye* kavramları analiz edilecektir. İkinci olarak çalışmanın yöntemsel modeline yer verilecektir. Son olarak sahada elde edilen veriler analiz edilecektir.

Pierre Bourdieu’nün Teorisi ve Kavram Setleri

Sosyolojik perspektifinde Karl Marx’ın sınıf ve tahakküm ilişkilerini, Max Weber’in bireyci yaklaşımını ve kültürel pratiklerini, Emile Durkheim’in yapının objektif varlığını ve belirleyici gücünü birleştiren Pierre Bourdieu, bütünlüklü, sistematik ve ilişkisel bir teori inşa etmiştir (Wacquant 2014: 20-23). Teorisinde birbirleriyle ilişkili birçok kavram yer almaktadır. Bu çalışmada onun *alan*, *oyun*, *illusia*, *doxa*, *habitus* ve *sermaye* kavramları kullanılmakta fakat özellikle *ekonomik ve kültürel sermaye türleri* çalışmanın analiz birimlerini oluşturmaktadır. Bu safhada Bourdieu’nün ilişkisel teorisinin analizi için (bu çalışmada tercihen başlangıç noktası olarak seçilen) “oyun” kavramının incelenmesi, alan ve fail arasındaki karşılıklı ilişkiyi gözler önüne sermek bakımından yerinde olacaktır.

Oyun-Alan-Habitus İlişkisi

Bourdieu'ya göre hayat aynı anda farklı farklı oynanan oyunlardan ibarettir. İnsanlar birer oyuncu olarak oyunun (ya da mücadelenin) sürdüğü yer olan alana dahil olurlar ve çeşitli oyunlar oynarlar. Bir fail olarak insan örneğin eğitim sürecine katılarak eğitim oyununu, siyasete atılarak siyaset oyununu ve ekonomik faaliyetler içinde bulunarak ekonomi oyununu oynamaktadır. Dikkatli ve ihtiyatlı bir kullanımla toplumsal kurumlara benzetilebilecek olan alanda, oyuncuların oyuna dâhil olmaları için öncelikle oyundan çıkar elde edebileceklerine inanmaları ve ardından bu oyunu oynamaya değer bulmaları gerekmektedir. Şunu hemen belirtmek gerekir, Bourdieu'nün teorisinde dinamik bir nitelik taşıyan alanda oyuna dahil olan failer de edilgen değil aksine aktif bir niteliktedirler. Şöyle ki çeşitli ve cazip fırsatlar sunan alanlar faileri oyuna çağırır. Aslında alana giriş bu bağlamda bir tür zorunluluk da içerir çünkü failerin isteklerini elde etmek için alanda bulunmaları gerekir. Bu çağrı yine de ancak ve ancak failerin bunu kabul etmesiyle hayata geçer. Örneğin inşa edilmiş spor alanı gerek sosyal prestij gerekse gelir gibi cazip seçeneklerle insanları sporcu olmaya çağırır, ekonomi alanı insanları ekonomik uğraşlarla ilgilenmeye çağırır. İnsanlar da birer fail olarak sporcu veya tüccar olmanın ve bu alanda bulunmanın ancak çağrıya katılmakla, alanın teklifini cezp edici bularak kabul etmeleriyle mümkün olduğu bilirler. Eğer alanın bu imkânları vermediğini veya alanın mevcut halinin bunu gerçekleştiremeyeceğini düşünürlerse yani ona inanmazlarsa zaten alana girmezler. O halde failerin bu çağrıyı kabul etmeleri ve alana girmeleri öncelikle bunun kendileri için iyi ve uygun olduğunu düşünmeleri kadar bu oyunun yine kendileri veya diğerleri için meşru ve gerekli olduğunu düşünmeleri sonucu gerçekleşir. Kısacası alana girmek, “rasyonellik” bilinci ile hareket etmek ve “duygusal/hissi” açıdan ikna olmak üzere iki aşamalı bir süreci içerir.

İlk olarak failerin alanla kurdukları ilişkide rasyonellik öne çıkar. Failerin oyunlardan beklentileri vardır ve alan bu beklentileri karşılayacak olanaklar içermektedir. Beklenti ve olanak, alan ve failin buluşmasının zorunlu iki koşuludur adeta. Örneğin Ankara Hâli'nde çalışan her kesim aslında ekonomik, sosyal ve sınıfsal çıkarlarını en üst seviyeye çıkarmak gibi bir beklenti ve buna dayalı bir motivasyonla hareket etmektedir. Bir şoförün bu alana girmesi için en azından geçinecek bir gelir veya iyi bir gelir elde etmek gibi motivasyonunun olması gerekir. Fail bu noktada alanda rasyonel davranmak, nerede neyi yapabileceğini hesaplamak, hangi noktada ne tür rasyonel kararlar alması gerektiğini düşünmek zorundadır. Yine avukat olmak isteyen birisi tabii ki hukuk alanında eğitim alması gerektiğini, hukuk bürosuna kaydolması ve bu alanda bir sosyal ilişki ağına girmesi gerektiğini bilir fakat bu tek başına yeterli değildir.

İkinci olarak failin alanda bulunmasının ve burada kurulan ilişkilerin, oynanan oyununun meşru ve haklı olduğuna inanması ve oyuna kendisini kaptırması gerekir. Bourdieu bu kaptırma durumunu *illusia* kavramı ile anlatır. Kelimenin çağrışımından hareket edildiğinde, *illusia* failin alan tarafından yaratılan bir tür illüzyona kapılmasıdır ki bu kaptırma durumu da tek başına yeterli değildir. Fakat bir o kadar önemli olan bir nokta da failin alanda oynanan oyuna inanmasıdır. Bourdieu, failin bu inanma durumunu da *doxa* kavramıyla ifade eder. Buradan bakıldığında oyuncuların oyuna girmesi için failerin oyunun oynamaya değer olduğunu kabul etmeleriyle mümkün olur. Yani tekrar etmek gerekirse bu süreç rasyonel olduğu kadar onu aşan, fail tarafından onaylanan bir ikna süreci ve buna eşlik eden hissi bir boyuta sahiptir. Dolayısıyla oyuna giriş için sadece oyuna dair imzalanan bir teknik sözleşme yetmez, aynı zamanda “oyun hissi” gerekir. Aslen oyuncular tarafından oluşturulan, oyunun

içkin kurallarının kademe kademe sindirilmesinin bir sonucu olan “oyun hissi” için Bourdieu (2015c: 292) şunları dile getirir:

"Stratejilerin öznesi, hedeflerini net bir şekilde ortaya koyan bir bilinç ya da bilinçdışı bir mekanizma değil, bir oyun hissidir (bu hep başvurduğum bir metafordur: bir oyun hissi, pratik bir duygu, yani bir habitus'un [kılavuzluk ettiği], kurallara göre değil, küçüklüğümüzden beri içerisine dalmış olduğumuz bir oyunun örtük düzenliliklerine göre oynama yatkınlıkları)."

Avukat örneği üzerinden devam edilecek olunursa, bir failin oyuna dahil olurken ifade edildiği gibi onun rasyonel hareket etmesinin yanı sıra (hukuksal) alanın olmasının iyi ve gerekli olduğuna inanması, kendisinin de bu alanın bir parçası olduğu ve bu işe uygun olduğu duygusuyla hareket etmesi gerekir. Çabasının karşılığını alacağını bilmesi kadar, oyunu oynamaya değer olduğuna olduğuna inanması ve bunu hissetmesi gerekir. Yine A.S.M.H.'de çalışan bir şoför veya bir hamalın yaptığı işi önemli ve değerli bulması, bir domatesin insanların sofrasına ulaşmasında gurur verici rolünü düşünmesi (Bourdieu'yü biraz romantikleştirmek pahasına) alana karşı duyulan inancın bir örneği verilebilir.

Bu ikili aşamanın ardından, rasyonel ve hissi olarak kendini hazır hisseden kişi alana ve oyuna dâhil olur, sorgulamadan alanın yerleşik düzenini tanır, benimser ve sessizce kabul eder (Bourdieu 2006: 405). Ayrıca oyunun kuralları içinde kalması gerektiğini, alanın dinamiklerine uyum sağlaması gerektiğini bilir. Aksi taktirde tıpkı çocukken oynanan oyunlarda olduğu gibi “mızıkçı” olarak kodlanır ve oyun dışına atılır. Bu atılma durumu fail için hissi olarak da korku yaratır ve failin oyunda kalmasını motive eder ki bu alanın istikrarını korur. Zira bu düşünce ve duygunun yokluğunda alanın dinamiği zedelenir.

Görüldüğü üzere Bourdieu'nün teorisinde alan fail açısından yalıtık bir dışarı olmaktan çıkar. Alan ve fail ilişkisi ilişkisel ve dinamik bir nitelik taşır çünkü alan faili yönlendirir fakat alan da fail tarafından tarafından üretilir ve yeniden üretilir. Başka türlü söylendiğinde yapı-fail ilişkisi karşılıklı üretim ve yeniden üretim ilişkisidir. Nitekim fail ve alan ilişkisi salt rasyonaliteye dayanan mekanik bir tarzda kurulmadığından failer oyuna sadece mekanik olarak katılan kişiler değil aksine aynı zamanda alana müdahil olan kişilerdir. Alan karşısında özerk konumda olan, aktif ve kapasite sahibi fail, alanda ve oyun esnasında kuralları esnetme, yeniden tanımlama ve değiştirme imkânına sahiptir. Bourdieu, Durkheim'in yapının faillerin üstünde konumlanan *par-exelans* yani tek gerçeklik olduğu şeklindeki düşüncesini ve de yapısalcılarının ileri sürdüğü biçimiyle failin dışında işleyen ve onu mutlak olarak belirleyen yapı düşüncesini reddeder.

Alana giren fail doğurgan kapasitesi sayesinde kendine hedef koyar, somut ve amaca dönük olarak pratik eylemler bütününe hayata geçirir. Örneğin bir insan tüccar olmak için bir işe para yatırması gerektiğini bilir ve ihtiyaç halinde alanda önemli yer edinen siyasetçilerle ilişkiye girer. Fakat failin bunları yaparken kendini tanıması, yapabileceklerinin veya yapamayacaklarının farkında olması, sahip olduğu yeteneklerinin sınırını ve beceri kapasitesini, bu işe psikolojik ve duygusal olarak uygun olup olmadığını kısaca yatkınlıklar bütününe bilmesi gerekir. Bourdieu, bu yatkınlıklar bütününe *habitus* adını verir (Bourdieu vd. 2003: 82-83). Habitus failin alandaki konumunu önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle failin oyunun kurallarını iyi bellemesi ama daha da önemlisi o oyunun kendisine ne denli uygun olduğunu, nerede ne zaman hangi hamleyi yapacağını bilmesi gerekir. Bu oyunu oynamaya yatkın olduğunun farkına varması ve bu konuda kendisini ikna etmesi lazımdır. Failin söz konusu yatkınlığın farkına varması için bile bir birikime, deneyime ve yeteneğe, yani yeteneğinin farkına varma yeteneğine sahip olması gerekir. Çünkü bu farkındalık kendiliğinden değil ancak birikimli bir sürecin sonucu olarak gelişir. Bir

tür satranç oyuncusu duyarlılığına sahip olması lazım gelen fail, mücadele içeren alanda kullanacağı önemli kapasiteler olan sezgilere, hamle becerisine veya iyi bir zamanlama öngörüsüne, incelikli bir stratejiye ve taktiğe sahip olmalıdır. Zira her oyuncu, sosyal uzamı oluşturan farklı alanlarda kendi gücüne ve sosyal oyundaki konumuna bağlı stratejiler geliştirir (Bourdieu 1997: 55).

Oyuncular bazen ve çoğu zaman kıyasıya bir rekabetle birbirlerinin karşısına çıkarlar ve mücadele ederler. Bu mücadelenin seyrinde oyuncular arasındaki güç ilişkileri belirleyici olmaktadır. Bir oyuncunun sonuç alabilmesi için, sahip olduğu olanaklarını iyi hesap etmesi kadar alanda çok etkili olacağı malum olan ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel ekonomi sermaye birikiminin ve yoğunluğunun mücadele için yetip yetmeyeceğini tartması lazımdır. Çünkü alanda mücadele için sadece habitus (yatkınlık) ve yetenek tek başına yeterli değildir. Aynı zamanda bunlara eşlik eden sermaye(ler) gerekir. Kaldı ki Bourdieu habitusun oluşumunda ve aktarımında da sahip olunan sermayenin çok önemli bir rol oynadığını ileri sürer. Habitus ve sermaye ilişkisi konusunda Bourdieu (2014: 83) şunları ifade eder:

"... bir "oyuncunun" stratejileri ve "oyununu" tanımlayan her şey, aslında sadece belli bir anda sermayesinin yapısına ve miktarına, bunun ona sağladığı olanaklara değil (Huyghens nesnel olasılıkları tanımlamak için -yine *ludus* kelimesinden gelen- *lusiones*'ten söz ediyordu-) sermayesinin miktarının ve yapısının zaman içindeki evrimine, yani toplumsal güzergahına ve belli bir nesnel olanaklar yapısıyla uzun süren bir bağlantı oluşturan yatkınlıklara (habitus) bağlıdır. "

Bu bağlamda herhangi bir anda kazanılmış sermaye, tarihin bir ürünüdür ve kendisi de tarihin üretimine katkıda bulunmaktadır. Sermayeler bir sosyallik içinde gelişir, hacim ve yoğunluk kazanır. Örneğin ebeveynlerin çocuklarının hangi yeteneklere sahip olduklarını anlamaları, yeteneklerini açığa çıkarmaları ve geliştirmeleri, ebeveynlerin sahip oldukları sermayeler sayesinde mümkün olabilir. Bourdieu'nün teorisinde merkezi ve önemli bir rol oynayan, aynı zamanda bu çalışmanın merkezinde yer alan *sermaye* kavramını bu safhada ele almak isabetli olacaktır.

Pierre Bourdieu'nün Sermaye Kavramı

Bourdieu kendisinden önce aslen iktisadi içeriğe sahip olan "*sermaye*" kavramını Karl Marx'tan ödünç almış fakat sermaye tanımını sadece iktisadi alanla sınırlamamıştır. Meder ve Çeğin'i (Meder vd. 2011: 246) dinleyecek olursak;

Bourdieu'nün asıl teorik ilgisi, salt iktisadi kaynaklar üzerindeki mücadelelerin dışında işletilen görece özerk 'sembolik iktisat' olduğundan, sermaye onun için Karl Marx'ın *Grundrisse* eserinde tanımladığı şekliyle sadece bir toplumsal ilişki ve ekonomik bir değer değildir. Sermaye daha çok, toplumsal eyleyicilerin pratiklerinin muhasebesine olanak tanıyan, farklı alanlar açısından genelleştirilmiş, özgül tezahürlerinin içinde üretildiği ve yeniden üretildiği alanda algılanabilecek bir 'enerji'dir. Farklı sınıflardaki bireyler sadece farklı düzeyler veya miktarlarda sermayeye değil, aynı zamanda farklı sermaye tiplerine ve sermaye konfigürasyonlarına da sahiplerdir.

Dolayısıyla Bourdieu'nün teorisinde sermaye kavramı sadece üretim ve tüketim mallarının üretimi kolaylaştıran kaynakları değil, bunun yanında normlar, rol beklentileri ve sosyal saygınlığı da içermektedir. Zira sosyal uzamda failer, sahip oldukları sermayenin azlığına veya çokluğuna göre konumlanırlar. Herkes toplumda üst pozisyonları arzuladığı için, sosyal uzam bir tür savaş alanına dönüşür. Bu savaşta failer *ekonomik*, *kültürel* ve *simgesel sermaye* gibi farklı sermaye türlerine sahip olmaya ve sahip olunan sermayelerini arttırmaya çalışırlar. Yeri gelmişken şunun önemini vurgulamak gerekir, Bourdieu'nün teorisinde sermayeler yalıtık bir halde

bulunmazlar, aksine birbirlerine etki ederler. Yani sermayeler arası geçişin imkânı vardır ve sermayeler birbirlerine dönüşebilme kapasitesine sahiptirler ki bu bilgi failer açısından sır değildir. Nitekim failin sahip olduğu ekonomik sermaye, onun kültürel sermayesini belirleyebilir veya tersi durum da geçerlidir. Örneğin ekonomik sermaye sahibi olanların üst sınıflar tarafından kabul edilmesi görece daha kolaydır. Bunun için iyi para kazanmaya başlayan bir kişi tenis dersleri alarak, tenis oynayan kesimlerin sosyal çevresi içine girmeye çalışır (Jourdain ve Naulin, 2016: 105-106). Yine ekonomik sermayeye sahip aileler, çocuklarını özel ve iyi okullara göndererek onların daha iyi bir kültürel sermayeye sahip olmasını sağlayabilirler. İfade edildiği gibi edilgen değil aksine aktif konumunda olan fail, alanda daha iyi bir konum elde etmek ve söz sahibi olmak için alanın bilgisine sahip olması gerektiğini bilir ve o alana ait asgari sermayeyi edinme mecburiyetini anlar (Wacquant 2007: 63). Asgari düzeyde bir sermayeye sahip olmak kadar, Bourdieu'nün ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel olmak üzere farklı konfigürasyonlara ayırdığı, birbirlerini etkileyen ve besleyen sermayelere dengeli bir biçimde erişmenin önemini de bilincine varır.

Ekonomik Sermaye

Ekonomik sermaye, “modern iktisada göre, toprak, emek, girişim ile birlikte üretimin dört faktöründen birisidir ve bilişimi, araç ve aletler, makineler, tesisler ve insan elinden çıkmış, üretken işe katkıda bulunan ya da onu çoğaltan –doğrudan tüketim için kullanılamayan- diğer malzemeler ya da donanımlardan oluşmaktadır” (Marshall 1999: 650). Buradan bakıldığında ekonomik sermaye, salt ekonomik kaynakların elde bulundurulması anlamına gelir. Marx'ın tanımladığı sermaye türü ağırlıklı olarak gelir ve mülkiyet sahipliğini ifade eder. Bourdieu'ya göre (1986: 16) ekonomik sermaye “hemen ve doğrudan paraya çevrilebilen ve mülkiyet hakları biçiminde kurumsallaştırılabilen bir sermayedir” fakat bu sermaye, ekonomi dışı alanla da iç içedir. Bu yanı sıra diğer sermayelerden bağımsız ve kopuk bir sermaye türü değildir (Göker 2007: 282). Bu nedenle onun sermaye kavramı daha geniş bir perspektife dayanır. Şöyle ki ekonomik sermaye, failin iktisadi kaynaklarının bütününe, yani hem maddi varlığına hem de gelirine işaret etmektedir. Bu sermaye türüne sahip olan failerin diğer sermaye türlerine erişimi görece olarak daha kolaydır.

Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye karşılıklı arkadaşlık, tanıma ilişkileriyle kurulan sermayedir. “Bir bireyin ya da grubun kalıcı ilişkiler ağına, az çok kurumlaşmış karşılıklı tanıma ve tanımlamalara sahip olması sayesinde elde ettiği gerçek ya da potansiyel kaynakların toplamıdır” (Bourdieu vd. 2003:108). “Grubun bir üyesine kolektif olarak sahip olunan sermayenin desteklenmesi, kelimenin çeşitli anlamlarında onlara kredi verme hakkı veren” bir tür “güvenlik belgesi” ve kefillik görevi görür (Bourdieu 1986: 21). Failin, ilişki ağı ne kadar genişse ve ilişkide bulunduğu kimselerin iktisadi ve kültürel sermayesi ne kadar güçlüyse, fail de o kadar büyük bir toplumsal sermayeye sahip olur. Çünkü tüm ilişkiler eşdeğer değildir ve kimileri diğerlerinden daha çok getiri sağlar (Jourdain vd. 2016: 107). Failin diğerleriyle olan bağlantıları, grup üyelikleri, bu ilişkilerin getirdiği ve failin üstündeki veya ona yönelik yükümlülükler, ayrıcalıklar ve iltimas gibi olgular bu sermayenin içeriğini oluşturur (Göker 2007: 282).

Kültürel Sermaye

Bourdieu'nün çalışmalarında çok temel bir yeri olan *kültürel sermaye* ise bir alanda gücü elinde bulunduranların eğitim yoluyla ailelere ve dolayısıyla bireylere aşıladığı yapıdır. Yani bir nevi “bilgi sermayesidir” (Bourdieu vd. 2003: 108). Birikimli eğitim niteliklerini içeren kültürel sermaye edinimi ailede başlar ve sosyalleşme ile devam eder. Özellikle kültürel sermayesi güçlü olan aileler kalıtsal aktarımın önemiyle ve ne kadar erken başlanırsa o denli kolay birikeceği bilinciyle bu sermayenin çocuklarına

geçmesi için acele ederler (Bourdieu 1986: 21). Bourdieu, “kültürel sermayeyi formel eğitimle kazanılan ve diplomalarla objektif bir görünüm kazandırılan ‘okul sermayesi’ ve aile hayatı içerisinde kazanılan nitelikleri ifade eden ‘tevarüs eden kültür sermayesi’ olmak üzere ikiye ayırarak inceler” (aktaran Ünal 2004: 116). Burada vurgulanması gereken nokta, ekonomik ve toplumsal sermayenin tersine, kazanılması uzun yıllar alan ve “bencillik hissine derinlemesine gömülü” olan kültürel sermaye, parayla doğrudan alınıp satılabilecek bir sermaye türü de değildir. Kültürel sermaye farklı kesimlerde farklı derecelerde görünebilir. Örneğin bir işletme patronu (görece olarak) daha çok iktisadi sermayeye ve daha az kültürel sermayeye sahipken, bir öğretim üyesi daha çok kültürel sermayeye ve daha az iktisadi sermayeye sahip olabilir.

Simgesel Sermaye

Bourdieu (1995a: 187) diğer sermaye tiplerinin herhangi birinin bürünebildiği sermaye biçimi olarak tanımladığı sembolik sermaye için şunları ifade etmektedir:

Simgesel sermaye, onu görmelerini, tanımalarını, kabul etmelerini sağlayan algı ve değerlendirme kategorilerine sahip edimciler tarafından algılanarak, gerçek bir sihirli güç gibi simgesel anlamda etkili hale gelen, fiziksel güç, zenginlik, savaşçılık değeri gibi herhangi bir özelliğdir. Bir buyruk verilir ve ona uyulur: Bu neredeyse sihirli bir edimdir.

Bourdieu, failerin farklı sermaye türlerine sahip olduklarını vurgulamakta, sermayelerin yoğunluğu ve hacmi arasındaki farklılıkların birçok nedeni olduğunu ileri sürmektedir. Bunlara çalışmanın sınırlarını aşması nedeniyle değinilmeyecektir. Fakat söz konusu farklılıkların failerin gerek sosyal tabakadaki konumlanışlarına gerekse alanda verdikleri mücadeleye etki ettiğini ve failer arasında “ayırım” oluşturduğunu vurgulamak gerekir. Zira bu makalede de hedeflenen A.S.M.H.’de çalışanlar arasında oluşan söz konusu ayırımın analizidir.

Araştırmanın Yöntemsel Modeli

Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Özgün Değeri

Ankara Sebze ve Meyve Hâli’ni konu edinen bu araştırma orada çalışanların sahip oldukları ekonomik ve kültürel sermaye farklılıklarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada alanın çok yönlü bir analizini yapmak için ise Bourdieu’nun sosyolojik yaklaşımı referans teori ve yol haritası olarak belirlenmiştir. Bourdieu yaklaşımının, çalışmanın teorik ve metodik kısmını oluşturuyor olması, söz konusu sosyolojinin Türkiye toplumunun analizinde uygulanabilirlik kapasitesini test etmek açısından önem arz etmektedir.

Türkiye’de toplamda 178 halden biri olan ve 1956 yılında kurulup 1986 yılında şimdiki yerine (Yenimahalle) taşınan Ankara Sebze ve Meyve Hali, sosyolojik açıdan birçok veriyi barındıran sosyal bir laboratuvar gibidir. Önemli bir toplumsal işlevi yerine getiren hallerin sosyolojik analizi için çok geç bile kalınmıştır. Böylesi bir eksikliği gidermeye yönelik olarak yapılan, bu nedenle özgün olan bu çalışma, hal çalışanlarının sosyal, ekonomik ve kültürel konumlarını anlama ve açıklamaya gayret etmektedir.

Araştırmanın Metodu, Evreni, Örnekleme ve Bilgi Toplama Süreci

Bu çalışmada nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Bu desen “olgusal alanı nesnelleştirir, gözlem yoluyla izler ve sayısal olarak çeşitli ölçütler kullanarak değişkenleri analiz eder” (Tuna 2017: 150-155). Bu kapsamda hal çalışanlarının sermaye biçimleri ve hacimlerinin analizleri için yapılandırılmış soru cetveli uygulanmıştır. Çalışmanın evreni Ankara Sebze ve Meyve Hali, örnekleme ise “Komisyoncular”,

“Belediye Personelleri/İşçiler”, “Avukatlar”, “Muhasebeciler”, “Memurlar”, “Çıkışçılar/Hamallar”, “Pazarcılar” ve “Şoförler”in mesleklerini icra ettikleri bölgelerdir. Alanda bilgiler şu şekilde toplanmıştır:

- Anket uygulaması öncesinde alana dair pilot bir araştırma için A.S.M.H çalışanlarının oluşturduğu kurumlar araştırılmıştır.
- Araştırmaya Covid-19 salgını nedeniyle uzun bir süre ara verilmek zorunda kalınmıştır. Bu süreçte alanın oluşmasının teorik zemini oluşturulmaya çalışılmıştır.
- 58 sorudan oluşan anket toplamda 118 kişiye uygulanmıştır. Öncelikle “Komisyoncu”lara, “Belediye Personel”ine, “Avukat”lara, “Muhasebeci”lere sonra “Memurlar”a en son “Çıkışçı”lar, “Pazarcı”lar ve “Şoförler”e anket uygulanmıştır. Bu sıralama bilinçli olarak yapılmıştır.
- Alana ilişkin bilgiler ve gözlem notları alınmış, verilerin yorumlanmasında bunlara başvurulmuştur.
- Alana dair tüm bilgiler, araştırmanın her aşamasında bizzat araştırmacı tarafından toplanmıştır.
- Bourdieu’nün çok önemli olan “Ayrım” adlı eserinde oluşturduğu soru cetveli incelenmiş, bir kısım sorular değiştirilmeden alınmış, bir kısmı da Türkiye toplumunun sosyo-kültürel özellikleri göz önüne alınarak değiştirilerek alana uyarlanmıştır.

Araştırmanın hipotezleri

Araştırmada iki temel hipotez ileri sürülmüştür. Bunlar;

H.1.”A.S.M.H. çalışanları arasında eğitim seviyesi ve buna bağlı olarak kültürel sermaye farklılıkları vardır”.

H.2.”A.S.M.H. çalışanlarının sosyal tabakalaşma sisteminde buldukları konumlarında sahip oldukları ekonomik sermaye farklılıkları önemli bir yere sahiptir”.

Verilerin Analizi

Demografik Analiz

	Sayı	%
Kadın	8	6,77
Erkek	110	93,22
Toplam	118	

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyeti

Araştırmaya katılanların % 93,22’sinin erkek, % 6,77’sinin kadın olduğu görülmektedir. Oluşan farkın bu denli yüksek olmasının nedeni, adı geçen yerlerde genelde kas gücünü gerektiren işlerin ve erkeklerin fiziken bu işleri daha iyi yapabileceğine dair bir algının varlığıdır. A.S.M.H’de kadınlar genelde sekreter, avukat gibi masa başı işlerde, erkekler ise şoför, çıkışçı ve hamal olarak çalışmaktadırlar. Aslen pekâla kadınların da icra edebileceği bazı işler erkeksi bakışla tesis edilen alanda erkek işi olarak kodlanmaktadır. Alanda gece de birçok yerde faaliyet yürütülmektedir fakat aynı işi gündüz yapan kadınların gece çalışmaları “erkekler tarafından hoş karşılanmamakta” ve kadınlar üzerinde bir mahalle baskısı oluşturulmaktadır. Buradan bakıldığında “alan” erkeksi ve ayrımcı bir kimlik kazanmaktadır. Bourdieu, *Eril Tahakküm* adlı

eserinde, özellikle “fizikî yapı”, “ses tonu” ve “agresiflik” gibi özellikler üzerinden tesis edilen “doğal otoriterlik” ve “ayrımçı erkeksi” bakış konusunda şu tespitleri yapar:

“Her işin, özellikle otoriteye dayalı olanların tanımı, cinsiyetle anlamlandırılmış nitelik ya da becerileri haizdir: bazı meslekler kadınlar için çok zor olarak tanımlanıyorsa, bunun sebebi kadınların bugünkü hallerinin tam zıddında inşa edilen bir erillikle donatılmış erkekler için özel olarak yapılmış oldukları içindir” (2015b: 82-83).

Buradan bakıldığında aslen bireysel bir tercihmiş gibi görülen iş kolları ve meslek tercihleri “bizatihi alanın toplumsallaşmış, nesnel konumlandırımlarının bir ürünü” olarak görülmelidir (Swartz 2011: 148-162). Yani tabloda yer alan meslek alanlarının kadınların tercihiymiş gibi görünmesi, aslen toplum tarafından maskülen bir biçimde tanımlanması ve kodlanmasının bir sonucu olarak nesnelleşmiş bir algının tezahürüdür.

	Sayı	%
18 Yaş Altı	3	2,54
18-24	11	9,32
25-34	27	22,88
35-44	35	29,66
45-64	40	33,89
65 Üstü	2	1,69
Toplam	118	

Tablo 2. Katılımcıların Yaşı

Katılımcıların yaşları, ağırlıklı olarak 25-64 aralığında seyretmektedir. 24 yaş altında 11, 18 yaş altında 3 ve 65 yaş üstünde toplamda 2 kişi çalışmaktadır. Hemen her yaş grubunda insanların çalıştığı alanda, genç kesim daha ziyade kas gücünün ağırlıklı olarak kullanıldığı işlerde çalışmaktadır. Bunda güçlü, kuvvetli ve diri insanların tercih edilmesinin payı vardır. Tabloya bakıldığında yaş dağılımının sadece fiziksel güçle ilişkili olmadığı, orta yaş ve üstü kesimde de çalışanların fazla olduğu görülmektedir. Nitekim alanda yapılan mülakatlarda, alana özgü bir nokta olan şu husus tespit edilmiştir ki “Çıkışçı/Hamal” olarak tabir edilen kesimde baba-oğul (yani iki kuşak) birlikte çalışmaktadırlar. Tabi ki burada iş tecrübesi çok önemli olmaktadır. Daha yaşlı insanlar yüksek tecrübe gerektiren işlerde istihdam edilmektedir. Alanın dinamizmine kayıtlı olan bu durum bir yönüyle iş kollarının kuşaktan kuşağa aktarımı diğer yönüyle de biraz sonra diğer tablo analizlerinde ele alınacağı üzere sınıfsal konumların kalıtsal aktarımı olarak da okunabilir.

	Sayı	%
Memur	14	11,86
Çıkışçı/Hamal	48	40,67
Komisyoncu/Ticaret Patronu	11	9,32
Avukat	3	2,54
Muhasebeci	4	3,38
Belediye Personeli (işçi)	23	19,49
Pazarıcı	5	4,23

Şoför	5	4,23
Büro Personeli	5	4,23
Toplam	118	

Tablo 3. Katılımcıların Meslekleri

A.S.M.H.'de çalışan katılımcılar değişik meslek gruplarına ayrılmaktadır. Bunlar arasındaki en büyük oranı % 40,67 ile Çıkarıcı/Hamal'lar oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında kol emeği ile çalışanlar kafa emeği ile çalışanlardan hayli fazladır. Zira en fazla mesainin harcandığı malın yüklenmesi, indirilmesi ve aktarılması gibi işlerde bu kişiler görev almaktadır. İkinci büyük meslek grubunu % 19,49 ile belediye personeli oluşturmaktadır. Diğer meslek gruplarına bakıldığında Komisyoncu/ Ticaret Patronu % 9,32, Memur % 11,86, Avukat % 2,54, Muhasebeci % 3,38, Pazarcı % 4,23, Şoför % 4,23 ve Büro personeli % 4,23'lük bir orana sahiptir.

	Sayı	%
Bekâr	31	26,27
Evli	83	70,33
Boşanmış	3	2,54
Eşi Vefat Etmiş	1	0,84
Toplam	118	

Tablo 4. Katılımcıların Medeni Durum

Tablodan da görüleceği üzere, A.S.M.H.'de çalışan katılımcıların % 70,33'ü evli ve % 26,27'i bekâr ve % 2,54'ü boşanmıştır. Bourdieu (2002: 550), "evliliğin ilk ve en doğrudan işlevi soyu ve dolayısıyla iş gücünü yeniden üretebilmek olduğunu" fakat bunun yanı sıra "prestij", "sosyal hiyerarşi", "mülkiyet" ve de "miras aktarımı" gibi işlevleri yerine getirdiğini ifade etmektedir. Bu çalışma açısından bakıldığında yapılan evliliklerin, "prestij", veya "sosyal hiyerarşi" için değil, daha ziyade biyolojik üreme ve soyu devam ettirmek gibi temel, bunun yanı sıra iş gücünü yeniden üretmek ve disiplin içinde tutmak gibi ekonomik işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Şöyle ki ağırlıklı olarak yoğun kas emeği gerektiren iş kollarında, evliliğin düzenli bir yaşam ve özellikle iş yaşamı için gerekli olduğu düşüncesi, evli sayısının daha yüksek çıkmasında etkili olabilmektedir.

	Sayı	%
3000-4000	1	0,84
4500-6000	36	30,5
6500-10000	50	42,37
10500-30000	19	16,1
30000 üstü	12	10,16
Toplam	118	

Tablo 5. Katılımcıların Aylık Gelirleri

Katılımcıların % 0,84'ü 3000-4000, % 30,5'i 4500-6000, % 42,37'si yani toplamda % 73,71'i 10000 TL ve altında gelire sahiptirler. Söz konusu saha çalışmasının 2021 yılında yapıldığı göz önüne alındığında, bu rakamların an itibariyle değiştiğini belirtmek gerekir. Fakat 2021 yılı için Türk-İş'in, dört kişilik bir aile için belirlediği yoksulluk sınırı olan 13,079 ve açlık sınırı 4,013 TL göz önüne alındığında çalışanların önemli bir kısmının açlık ve yoksulluk sınırı arasında kaldıkları görülmektedir (URL-1). Bu da çalışanların gelir seviyelerinin ve buna bağlı olarak ekonomik sermayelerinin çok

düşük olduğu anlamına gelmektedir. Aşağıdaki tablo, kendi yaşam standartları dahilinde çalışanların elde ettikleri gelirlerin giderlerini karşılayamadıklarını göstermektedir.

	Sayı	%
Evet, tamamen	32	27,58
Evet, Kısmen	60	51,72
Hayır, hiçbir şekilde	24	20,68
Toplam	118	

Tablo 6. Gelirin İhtiyaçları Karşılama Durumu

Görüldüğü üzere katılımcıların sadece % 27,58'i gelirlerinin giderlerini tamamen, % 51,72'si kısmen karşıladığını, % 20,68'i ise hiçbir şekilde karşılamadığını ifade etmektedir. Teorik bölümde ele alındığı şekliyle Bourdieu'nün, ekonomik sermayenin ekonomi dışı alanla iç içe olduğu, bu yanı sıra diğer sermayelerden bağımsız ve kopuk bir sermaye türü olmadığı (Göker 2007: 282) şeklindeki düşüncesi göz önüne alındığında, A.S.M.H. çalışanlarının sahip oldukları ekonomik sermayenin düşüklüğünün, onların sahip olduğu veya olacağı sosyal, kültürel ve simgesel gibi diğer sermaye türlerini etkilediğini, bunun da düşük kültürel, sosyal ve simgesel sermaye anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

	Sayı	%
Bir	16	19,04
İki	32	38,09
Üç	24	28,57
Dört	11	13,09
Beş ve üzeri	1	1,19
Toplam	118	

Tablo 7. Katılımcıların Sahip Oldukları Çocuk Sayısı

Katılımcıların % 19,4'ünün 1, % 38,09'unun 2, % 28,57'sinin 3, % 13,09'unun dört ve % 1,19'unun ise 5 ve üzeri çocuğu vardır. Katılımcıların düşük gelirleri göz önüne alındığında sahip oldukları 2 ve üzeri çocuk sayısının görece yüksek olduğu söylenebilir. Zira yukarıdaki tablodan da hareketle gelirlerinin giderlerini tamamen karşıladığını belirtenler (% 27,58), gelirlerin giderlerini kısmen karşıladığını belirtenler (% 51,72'si) ve hiçbir şekilde karşılamadığını belirtenler (% 20,68) toplamda % 72,4'lük bir orana sahiptir. Bu oran da A.S.M.H.'de çalışanların genel anlamda düşük gelirliliğine, buna karşın daha fazla çocuk sahibi olduklarını teyit etmektedir. Bourdieu'ye (2015a: 481) göre, gelir ve çocuk sayısı arasında negatif bir korelasyon vardır. Nitekim düşük gelirliler yüksek doğurganlık, orta ve üst düzey gelirliler ise daha az doğurganlık oranına sahip olmaktadır. Fakat bu tespitin bu çalışmada kanıtlanması için hangi kesimin daha fazla çocuk sahibi olduğunun analiz edilmesi gerekir. Aşağıdaki tablo bu noktayı açıklığa kavuşturmaktadır.

		Çocuk sayısını belirtiniz? (Var ise)				
		Bir	İki	Üç	Dört	Beş ve üzeri
Mesleğiniz?	Memur	4	2	5	2	0
	Çıkarıcı/Hamal	5	12	9	6	1
	Komisyoncu/Ticaret Patronu	2	4	4	0	0
	Avukat	0	0	0	0	0

Muhasebeci	0	3	0	0	0
Belediye Personeli (işçi)	4	6	4	2	0
Pazarıcı	0	1	0	1	0
Şoför	0	2	2	0	0
Büro Personeli	1	2	0	0	0

Tablo 8. Katılımcıların Sahip Oldukları Çocuk Sayısının Mesleklere Göre Dağılımı

Tablodan da görüleceği üzere 2 ve üzeri çocuk sahibi olanlar “görelî olarak” geliri daha düşük olan “Çıkışçı/Hamal” ve Belediye bünyesinde çalışan “işçi” ve “Memur” kesimindedir. Buna karşın en az çocuğa sahip olanlar ise “Avukat” ve “Muhasebeci” gibi meslek grubuna aittir. Bourdieu’ye (2015a: 488-489) göre, ekonomik durumu ve kültürel sermayesi iyi olanlar “seçici bir üremeyi” tercih etmektedirler. Sözü edilen sermayesi kötü olanlar ise yüksek bir üremeyi tercih etmektedirler. Bu durum bu kesimde kalıtsal bir yoksulluk döngüsüne yol açmaktadır. Nitekim, Bourdieu’nün ifadesiyle “fakirliğin, daha az yoksulların daha fazla yoksullara (göreceli olarak) eklenmesine katkıda bulunan, sefaleti ebedî bir yeniden başlangıca dönüştüren, kendine has kısır döngüleri ve dayanışma yükümlülükleri vardır”. Çocuk sahibi olunması konusunda geleneksel değerlerin etkili olabildiği bu kesimde, söz konusu değerler “çocuğun rızık ile geldiği” düşüncesinden beslenebilmektedir. Bu düşünce tarzında çocuğun yetiştirilmesinde ağırlıklı olarak fiziki beslenmeye vurgu yapılmaktadır. Oysa çocuğun fiziki beslenmeden daha fazlası olan iyi bir eğitim, iyi bir dünya algısı, sanat ve spor gibi alanlarla kültürel sermaye ile donanması ve bu sermayenin hacminin artırılması pek düşünülmemektedir. Böylece bu kesimin çocukları da söz konusu sermaye düşüklüğü nedeniyle iyi bir iş ve gelir sahibi olamadıklarından tıpkı kendileri gibi düşük ekonomik sermayeye sahip olmaları kuvvetle muhtemeldir.

	Sayı	%
Ankara	45	38,13
Çorum	28	23,72
Çankırı	11	9,32
Kars	4	3,38
Yozgat	4	3,38
Diğer (Belirtiniz)	26	22,03
Toplam	118	

Tablo 9. Katılımcıların Doğum Yeri

Katılımcıların % 38,13’ü Ankara, % 23,72’si Çorum ve % 22,03’ü Çankırı doğumludur. Doğum yerlerinin aynı veya birbirine yakın şehirlerde yoğunlaşması tabii ki tesadüf olamaz. Bourdieu ve Wacquant’ın (2003: 108) dile getirdikleri şekliyle, sosyal sermayenin karşılıklı arkadaşlık, tanıma ve tanınma ilişkileriyle kurulduğu ve bu bağlamda bu sermayenin failin, ilişki ağının genişliğine paralel olarak arttığı düşünceleri burada etkili olmaktadır. Sahip oldukları ekonomik ve sosyal sermayelere uygun sosyal ilişki ağları inşa eden A.S.M.H. çalışanları arasında, işe alımlarda birbirini kollama, rehber olma gibi geleneksel sosyal değerler çok önemli olmaktadır. Bu sosyal ağlar içinde, aynı sosyal çevrede bulunmak kadar, Bourdieu’nün (1986: 21) sosyal sermayeyi açıklarken kullandığı “güvenlik belgesi” kavramı çok önemli ve etkili olmaktadır. Bu bağlamda *hemşehrilik* kavramı, alana uyarlandığında tanıdık, güvenilir kişiyi çağrıştıran yönüyle ve de (kendiliğinden) içerdiği “kefil olma” nitelikleriyle söz konusu güvenlik belgesi kavramına karşılık gelmektedir. Hemşehrilik olgusu, sosyal sermayenin (daha ziyade Türkiye’ye özgü olan) önemli bir kaynağını teşkil etmekte, işe alımlarda adeta alanın bir kriteri, (güçlü) bir referansı, hatta kişinin sosyal itibarı

hâline gelebilmektedir. A.S.M.H. örneğinde olduğu üzere alanda oluşturulan algı ve hayata geçirilen genel uygulama, tanınmayan/güvenilmeyen bir “yabancı” yerine bilinen, tanınan, hemşehri referanslı ve kefil olunan kişiyi işe almak şeklinde olmaktadır.

	Sayı	%
Herhangi bir öğretim kurumundan mezun değilim	2	1,69
İlkokul	25	21,18
Ortaokul	31	26,27
Lise ve dengi	34	28,81
Yüksekokul/Ön Lisans	8	6,77
Lisans	12	10,16
Lisans üstü mezun ya da devam ediyor	6	5,08
Toplam	118	

Tablo 10. Katılımcıların Öğrenim Durumu

Araştırmaya katılanların % 1,69'u herhangi bir öğretim kurumundan mezun olmayan kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların % 21,18'i ilkokul, % 26,27'si Orta okul, % 28,81' Lise ve dengi okul mezunudur. Katılımcılardan Yüksekokul/Ön Lisans mezunu % 6,77, Lisans mezunu % 10,16 ve Lisans üstü mezunu oranı ise % 5,08'tir. Tabloya genel olarak bakıldığında katılımcıların % 77,95'lik oranının eğitim seviyesi ağırlıklı olarak lise ve altıdır. Bu da çalışanların eğitim seviyesinin, Bourdieu'nun kavramsallaştırmasıyla *kültürel sermayesinin* düşük olduğu anlamına gelmektedir. Yine Bourdieu'nun teorisi göz önüne alındığında bu sermayenin düşük oluşu, katılımcıların sosyal, kültürel ve simgesel sermayelerini de etkilemektedir. Bunu anlamak için katılımcıların mesleki bazda eğitim ve öğrenim durumlarını ele alarak karşılaştırmak ve aralarında kültürel sermayeye dayalı bir ayrımın olup olmadığına bakmak gerekir.

Problematik Analiz

		Öğrenim durumunuz?						
		Herhangi bir öğretim kurumundan mezun değilim	İlkokul	Ortaokul	Lise ve dengi	Yüksekokul/Ön Lisans	Lisans	Lisansüstü mezun ya da devam ediyor
Mesleğiniz?	Memur	0	0	0	3	2	4	5
	Çıkışçı/Hamal	2	17	18	11	0	0	0
	Komisyoncu/Ticaret Patronu	0	0	1	6	0	4	0
	Avukat	0	0	0	0	0	2	1
	Muhasebeci	0	0	0	2	1	1	0
	Belediye Personeli (işçi)	0	4	10	7	1	1	0
	Pazarıcı	0	1	1	1	2	0	0
	Şoför	0	3	1	1	0	0	0
	Büro Personeli	0	0	0	3	2	0	0
Pearson Değeri :0,000		Ki-Kare Serbestlik Derecesi :48			Ki-Kare Hesap :128,36			

Tablo 11. Katılımcıların Öğrenim Durumu ve Mesleklerinin Çapraz Tablo Analizi

Tabloya bakıldığında, “Çıkışçı/Hamal” kesimin diğer meslek gruplarına oranla en düşük eğitim seviyesine ve kültürel sermayeye sahip kesim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim okur-yazar olmayan ve de ağırlıklı olarak ilk ve orta okul mezunu kişiler bu kesime aittir. Lisans ve lisans üstü eğitime sahip kesim ise “Memur”, “Avukat”, “Komisyoncu/Ricaret Patronu” ve “Muhasebeci” grubundan oluşmaktadır. Katılımcıların “Öğrenim Durumu” ve “Meslekleri”nin çapraz tablo analizi, sahip olunan eğitim ile meslekleri arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Elde edilen Pearson 0,00 değeri 0,05'ten küçük olduğu için çalışmada ileri sürülen, H.1.“A.S.M.H. çalışanları arasında eğitim seviyesi ve buna bağlı olarak kültürel sermaye farklılıkları vardır”, şeklindeki hipotez kabul edilmektedir. Hipotezde ortaya konan farklılıkların gerisinde Bourdieu'nün özel bir önem verdiği, kuşaklar arası sermaye aktarımı ve tabi ki faillerin söz konusu sermayelere ulaşabilme kapasiteleri yatmaktadır. Hatırlayacak olursak Bourdieu, kültürel sermayeyi okul sermayesi ve ailede kaynaklanan sermaye şeklinde ikiye ayırmıştı. Okul sermayesini “formel eğitimle kazanılan ve diplomalarla objektif bir görünüm” olarak ele almıştı (Aktaran, Ünal 2004: 116). Yukarıdaki tablo, okul sermayesinin meslekler arasında oluşan ayırmda ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Tabi ki bu sermayenin oluşumunda, yoğunluğu ve hacmindeki büyümede faillerin aile ve yakınlarından devraldıkları eğitim mirasının etkisi büyüktür. Aşağıdaki tablo, çalışanların eğitim düzeylerinin, onların yakın-akrabalarının eğitim düzeyleri ile ne denli benzerlik gösterdiğine dair katılımcıların görüşlerini içermektedir.

		Yakınlarınızın ve akrabalarınızın eğitim düzeyi benzerlik gösteriyor mu?		
		Evet	Kısmen	Hayır
Mesleğiniz?	Memur	6	8	0
	Çıkışçı/Hamal	35	10	3
	Komisyoncu/Ticaret Patronu	7	1	3
	Avukat	3	0	0
	Muhasebeci	1	2	1
	Belediye Personeli (işçi)	11	8	4
	Pazarıcı	3	0	2
	Şoför	3	2	0
	Büro Personeli	2	2	1

Tablo 12. Katılımcıların Yakınları ve Akrabalarının Eğitim Düzeylerinin Gösterdiği Benzerlikler

Tablodan da hareketle, insanların yaşadıkları alandan ve sosyal ortamdan etkilendiği, düşük eğitim seviyesine sahip olanların yakınlarının eğitim seviyelerinin de kısmen veya daha düşük, yüksek eğitim seviyesine sahip kişilerin yakınlarının da aynı şekilde yüksek eğitim ve buna bağlı olarak yüksek kültürel sermayeye sahip oldukları görülmektedir. Bourdieu, kültürel sermayenin ikinci boyutunu aileden kaynaklanan 'tevarüs eden kültür sermayesi' olarak tanımlamıştı. Bu sermayenin failin sermaye birikimine ciddi etkiler bıraktığı hatırlandığında (Aktaran, Ünal 2004: 116) düşük kültürel sermayeye sahip olan kesimin, yine benzer şekilde düşük kültürel sermayeye sahip yakın çevresinden kendine pek bir şey aktaramadığı görülmektedir.

Sermayelerin birbirlerine dönüşebilme, birbirlerini besleme ve birbirlerine tahvil edilme kapasitesi (Jourdain vd. 2016: 106) olduğu göz önüne alındığında iyi bir ekonomik sermaye iyi bir eğitim yani kültürel sermaye, iyi bir kültürel sermaye de iyi bir iş ve bunun sonucunda iyi bir gelir yani iyi bir ekonomik sermaye; tersi durumda ise kötü bir kültürel sermaye kötü ekonomik sermaye anlamına gelmektedir. Dolayısıyla her şartta eğitime yatırım yapmak son derece önemlidir.

Eğitimin önemine ilişkin düşünce failer arasında ciddi bir ayrıma yol açabilmektedir. Zira bir ekonomik zorluk durumunda öncelikle kısıtlamaya gidilen harcamalar bu konuda fikir verebilmektedir. Bu makalede çalışanlar arasında kültürel sermayeye yapılan yatırım konusunda farklılıklar olduğu varsayımından hareketle, geçim sıkıntısında öncelikli kısıtlamaların neler olduklarına dair aşağıdaki tablo konuya dair önemli veriler sunmaktadır.

		Geçim sıkıntınız olduğunda öncelikle hangisini kısırsınız? (Tek seçenek)							
		Eğitim	Sağlık	Giyim	Mutfak	Eğlence	Seyahat	Ev Eşyası	Kısıntı yapmam
Mesleğiniz?	Memur	1	0	6	0	4	0	3	0
	Çıkışçı/Hamal	3	2	21	18	3	0	0	1
	Komisyoncu/Ticaret Patronu	0	0	0	0	9	0	0	2
	Avukat	0	0	1	0	2	0	0	0
	Muhasebeci	0	0	3	0	1	0	0	0
	Belediye Personeli (işçi)	0	1	8	7	5	0	2	0
	Pazarcı	0	0	2	2	1	0	0	0
	Şoför	0	0	0	1	2	0	2	0
	Büro Personeli	0	0	0	0	4	0	1	0
Pearson-Değeri :0,003				Serbestlik Derecesi:56			Ki-Kare Hesap :89,0		

Tablo 13. Katılımcıların Geçim Sıkıntısı Olduğunda Öncelikli Kısılacak Harcamalara Dair Çapraz Tablo Analizi

Katılımcılara yöneltilen “Geçim sıkıntınız olduğunda öncelikle hangisini kısırsınız?” sorusuna verilen yanıtlar A.S.M.H. çalışanları arasındaki oluşan farklılığı gözler önüne sermektedir. Genel olarak her kesimin öncelikle eğlenceye kısıntıya gittiğinin görüldüğü tabloda asıl ilginç sonuçlar eğitim seçeneğinde görülmektedir. Nitekim Memur, Çıkışçı ve Hamal’ların kesintiye gittiği öncelikli kalemlerden biri eğitim olmaktadır. Gelirlerini arttıramayan bu kesim öncelikle biyolojik gereksinimleri karşılamaya ağırlık vermektedir. Eğitimde kısıtlamaya gidildiğinden çocuklar iyi bir meslek sahibi olamamakta, bu da alt sınıfların yoksulluk kısır döngüsünü kıramamaları anlamına gelmektedir. İyi bir eğitimin hem kültürel hem de ekonomik sermayeyi besleyeceği, bunun da sosyal tabaka sisteminde daha iyi bir yerde bulunmanın koşulu olduğu bilincinden hareket eden kesimler ise, eğitime çok önem vermekte ve genel olarak bu konuda bir kesintiye gitmemektedirler. “Fedakarlığı ve çilekeşliği” başka harcama kalemlerinde göstermektedirler (Bourdieu 2015a: 487). Tabi ki bunda sadece bilinç durumu kadar, nesnel yaşantının zorlayıcı etkisi de göz önüne alınmalıdır. Bu nedenle aylık gelir ve meslek arasındaki bir farklılık olup olmadığını belirlemek için farklı meslek grubuna ait katılımcılara aylık ortalama gelirleri sorulmuştur.

		Aylık gelirinizi yaklaşık olarak belirtiniz?				
		3000-4000	4500-6000	6500-10000	10500-30000	30000 üstü
Mesleğiniz ?	Memur	0	0	11	3	0
	Çıkarıcı/Hamal	0	10	26	12	0
	Komisyoncu/Ticaret Patronu	0	0	0	1	10
	Avukat	0	1	0	0	2
	Muhasebeci	0	1	2	1	0
	Belediye Personeli (işçi)	1	19	2	1	0
	Pazarıcı	0	2	3	0	0
	Şoför	0	2	2	1	0
	Büro Personeli	0	1	4	0	0
Pearson Değeri :0,000		Ki-Kare için Serbestlik Derecesi :32			Ki-Kare Hesap:152,06	

Tablo 14. Katılımcıların Aylık Gelirleri ve Mesleklerinin Çapraz Tablo Analizi

Yukarıda A.S.M.H. çalışanlarının genel olarak ekonomik durumlarının orta ve alt seviyede olduğu, katılımcıların sadece % 27,58'inin gelirlerinin giderlerini tamamen karşıladığı, geri kalan kesimin ya kısmen karşıladığı ya da karşılayamadığı ifade edilmişti. Elde edilen gelir ve mesleki konumlarının karşılaştırılması, sahip olunan ekonomik sermaye farklılıklarının analizi ve bunun yarattığı ayrımın tespit edilmesi noktasında son derece önemlidir. Nitekim 30.000 TL ve üstün gelire sahip olan iki kesim "Komisyoncu/Ticaret Patronu" ve "Avukat" mesleğine sahip olanlardan oluşmaktadır. Bu verilerin elde edildiği dönemde, yukarıda da değinildiği üzere Türkiye'nin dört kişilik bir aile için belirlediği yoksulluk sınırı olan 13,079 ve açlık sınırı olan 4,013 TL ekonomik ölçü kabul edildiğinde, bahsedilen iki kesim dışındaki diğer kesimlerin düşük gelire ve dolayısıyla düşük ekonomik sermayeye sahip olduğu hemen ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla A.S.M.H. çalışanlarının, sahip oldukları ekonomik sermaye bakımından anlamlı derecede ayrıştıkları ve farklılaştıkları görülmektedir. Çapraz tablo sonucunda da elde edilen P:0,00 değeri 0,05'ten küçük olduğu için söz konusu anlamlı farklılık bilimsel olarak kanıtlanmaktadır. Bu durumda, H.2. "A.S.M.H. çalışanlarının sosyal tabakalaşma sisteminde buldukları konumlarında sahip oldukları ekonomik sermaye farklılıkları önemli bir yere sahiptir" şeklindeki hipotez kabul edilmektedir.

Düşük ekonomik sermayeye sahip olmak, alanda dezavantajdır. Düşük gelirli olan sosyal tabaka sisteminde yukarı çıkmaları için ya ekonomik sermayeye sahip olmaları ya da bunu besleyen kültürel sermayeyi edinerek uzun vadede gelirlerini arttırmaları gerekir. Fakat bu kesimler zaten düşük ekonomik sermayeye sahip oldukları için, çocuklarını iyi bir okula göndererek onların iyi bir eğitim almalarını sağlayamamaktadırlar. Oysa "Komisyoncu/Ticaret Patronu" zaten bu alandaki konumunu sahip olduğu ekonomik sermayeye dayandırmaktadır. Avukatların bu sermayeye erişimleri, sahip oldukları yüksek kültürel sermayeyi ekonomik sermayeye tahvil etmelerinin bir sonucudur. Bu kapsamda yukarıda da ifade edildiği şekilde özellikle aileden kalıtsal olarak alınan ve biriktirilen sermaye çok önemlidir. Özellikle tiyatro, sinema, müze, konser gibi sanatsal faaliyetler içinde erken bulunmak failerin vizyonlarını şekillendirmekte ve orta ve uzun vadede failer arasında bir ayrıma yol

açmaktadır. Bu vesile ile katılımcıların ailelerinin onları bu faaliyetlere yönlendirip yönlendirmediklerine dair sorulan soruya gelen yanıtlar şu şekildedir:

		Aile büyükleriniz kültürel faaliyetlere (tiyatro, sinema, müze, konser v.b.) katılmanızı destekler, teşvik ederler miydi?		
		Desteklerlerdi	Desteklemezlerdi	İlgilenmezlerdi
Mesleğiniz?	Memur	12,82 %	8,33 %	12,12 %
	Çıkışçı/Hamal	15,38 %	16,67 %	59,09 %
	Komisyoncu/Ticaret Patronu	23,08 %	8,33 %	1,52 %
	Avukat	7,69 %	0,00 %	0,00 %
	Muhasebeci	7,69 %	8,33 %	0,00 %
	Belediye Personeli (işçi)	23,08 %	41,67 %	13,64 %
	Pazarıcı	0,00 %	0,00 %	7,58 %
	Şoför	0,00 %	8,33 %	6,06 %
	Büro Personeli	10,26 %	8,33 %	0,00 %
Pearson-Değeri :0,000		Ki-Kare için Serbestlik Derecesi:16		Ki-Kare Hesap : 54,42

Tablo 15. Katılımcıların Ailelerinin Kültürel Faaliyetlere Desteği

Tablodan da görüleceği üzere meslek grupları arasında oluşan kültürel, ekonomik, sosyal sermaye farklılığına dayalı ayırmda, ailenin verdiği destek çok önemli olmaktadır. Ailesinden bu konuda en fazla desteği alan kesim “Avukat”, “Komisyoncu/Ticaret Patronu” ve “Büro Personeli” meslek grubudur. “Çıkışçı/Hamal” ve “Belediye Personeli” (işçi) meslek grubuna ait kesimler ise sözü edilen desteği ya alamamakta ya da az almaktadırlar. İstatistiksel olarak da Pearson:0,000 değeri, 0,05’ten küçük olduğundan bu ayırım bilimsel açıdan da teyit edilmektedir. Aileden devr alınan sermaye, bir kişinin sahip olduğu sermaye hacmini belirlemede önemli çok büyük bir rol oynamakta, bu da söz konusu kişinin alanda edindiği konumu ve verdiği mücadelenin gücünü tayin etmektedir. Bourdieu’nün (1986: 21) ifade ettiği gibi, özellikle kültürel sermayenin aileden erken dönemde devr alınması bahsedilen konumun belirlenmesinde çok etkili olmaktadır. Ekonomik ve kültürel sermayenin yanı sıra simgesel sermaye de bahsedilen ayırmda etkili olabilmektedir. Bu nedenle katılımcılara ilgi duydukları veya yapmak istedikleri spor türü sorulmuş ve şu yanıtlar elde edilmiştir:

		Futbol	Basketbol	Voleybol	Buz pateni	Golf	Dövüş	Motor	Su sporları	Doğa sporları	Tenis
Mesleğiniz?	Memur	7	1	0	0	0	0	1	2	3	0
	Çıkışçı/Hamal	30	1	0	0	0	8	1	2	4	2
	Komisyoncu/Ticaret Patronu	3	1	0	1	0	1	1	2	0	2
	Avukat	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0
	Muhasebeci	0	0	0	0	1	0	0	2	1	0
	Belediye Personeli (işçi)	11	0	0	0	0	3	1	2	5	0
	Pazarcı	3	0	0	0	0	0	1	1	0	0
	Şoför	1	0	0	1	0	1	0	1	1	0
Büro Personeli	2	0	0	0	0	0	1	1	1	0	
Pearson-Değeri: 0,000		Ki-Kare Hesap :155,9					Ki-Kare için Serbestlik Derecesi:72				

Tablo 16. Katılımcıların Yapmak İstedikleri Spor Türü

Verdikleri ifadeler göz önüne alındığında, katılımcılar arasında ilgi duyulan ve yapmak istenilen spor türü arasında bir ayırım olduğu görülmektedir. Nitekim bu ayırım, Pearson:0,000 değerinin 0,05'ten küçük olması ile bilimsel olarak da kanıtlanmaktadır. Tablo verileri genel olarak birçok kesimin futbola ilgi duyduğunu fakat "Memur", "İşçi", "Çıkışçı/Hamal" gibi meslek grubunda bu ilginin yoğunlaştığını, buna karşın basketbol ve voleybol gibi spor türlerinin bu kesimde daha az ilgi gördüğünü göstermektedir. Buradan bakıldığında spor türleri ile faillerin sınıfsal pozisyonları arasında bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Nitekim Pierre Bourdieu konuyla ilgili olarak şu sözleri sarf etmektedir: "Ergenlik çağından sonra bir spor yapmaya devam etme olasılığının toplumsal hiyerarşide inildikçe çok kesin bir biçimde düştüğünü (bir spor kulübüne katılım için de aynı şey geçerlidir) öte yandan televizyonda en popüler olarak görülen futbol ve *rugby* gibi spor karşılaşmalarını seyretme oranının da toplumsal hiyerarşide yükselindikçe çok kesin bir biçimde düştüğünü biliyoruz" (Bourdieu 1995b: 17). Futbolun tercih edilmesinin bir başka nedeni de kültürel ve sosyo-tarihsel arka planda ağırlıklı olarak erkeklerin futbolu bir eğlence anlayışı olarak görmeleridir.

Spor, hem failler arasında oluşan ekonomik ve kültürel ayırımın göstergesi hem de faillerin sahip oldukları simgesel sermaye hakkında fikir verebilen bir etkinliktir. Bir yanıyla spora atfedilen toplumsal anlam diğer yanıyla da yapılan sporun içerdiği kültürel ve simgesel dünyaya katılım yoluyla kişinin kendisine atfettiği statü, alandaki konumlanmayı belirleyebilmektedir. Örneğin tenis, golf gibi sporlar genelde zenginliği ve prestiji çağırıştırır. O sporları yapabilmek belirli ve yüksek bir aidat ödemeyi, o spor için tanımlanmış ve tasarlanmış giysileri almayı gerekli kılar ki sadece alana girmenin ön koşulu olarak tanımlanan fiilleri yerine getirmek bile, alt gelir grubuna ait biri için yüklüce bir ekonomik maliyete dönüşebilmektedir.

Simgesel sermayenin en bariz olarak görülebileceği bir alan olduğu düşünüldüğünden, insanların evlerine astıkları tabloların neler olduğuna dair katılımcılara yöneltilen soruya verilen yanıtlar aşağıdaki gibidir:

		Aşağıdaki konulardan hangisini içeren bir tabloyu evinize asarsınız?								
		Manzara	Yaşlı Adam/kadın	Oyun oynayan çocuklar	Tarihi (Osmanlı Tuğrası, tarihi zafer v.b.)	Dini	Natürmort	Soyut resim	Uzay/Evren	Usta bir ressamın tablosu
Mesleğiniz?	Memur	7	0	1	1	2	0	0	1	2
	Çıkişçi/Hamal	21	2	6	6	11	0	1	1	0
	Komisyoncu/Ticaret Patronu	0	0	1	2	2	0	0	1	5
	Avukat	1	0	0	1	0	0	0	0	1
	Muhasebeci	2	0	1	0	1	0	0	0	0
	Belediye Personeli (işçi)	7	2	3	2	7	0	0	1	1
	Pazarıcı	3	0	1	0	1	0	0	0	0
	Şoför	3	0	0	1	1	0	0	0	0
	Büro Personeli	3	0	1	0	0	0	0	0	1

Tablo 17. Katılımcıların Evlerine Astıkları Tablolar

Evlere asılan tabloların mesleklere göre dağılımını iki grupta analiz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi “Manzara” ve “Dini” içerikli resimlerin yoğunlaştığı resimler diğeri ise “Usta bir ressamın tablosu” şeklindeki resimlerdir. Bourdieu’nün (1995a: 187), simgesel sermayenin diğeri tüm sermayeleri içeren ve çoğu zaman faillerin algı kategorilerini gösterir şeklinde tezahür edebilen bir niteliğe sahip olduğu hatırlandığında, duvara asılan resimler hal çalışanlarının hayata dair oluşturdukları vizyonun simgelemiş tezahürlerini teşkil etmektedir. Çalışma esnasında katılımcıların evlerine gidilememiştir. Şayet bu mümkün olsaydı konu hakkında daha detaylı ve doyurucu veriler elde edilebilirdi. Fakat verilen beyanlardan hareketle şu söylenebilir ki özellikle köy veya kırsal hatırlatan “Manzara” tabloları ile “Soyut manzara tabloları”, bu noktada farklı mesleki gruplara ait failler arasında kültürel sermayeye dayalı oluşan ayırımın simgesel ifadeleridir.

Sonuç

Ankara Sebze ve Meyve Hali, Bourdieu’cü perspektiften bakıldığında bir alan olarak Türkiye’nin ekonomik, politik, sosyal ve kültürel kodlarını barındırmaktadır. Zira ekonomik olarak birçok iş kolunun yer aldığı, buna bağlı olarak birçok mesleki kesime ait faillerin istihdam edildiği bir yerdir. Bunun yanı sıra özellikle politik ilişkilerin ve mücadelelerin yaşandığı, son dönemlerde hükümet nezdinde enflasyonun artışının bir nedeni olarak gösterilmesiyle politik tartışmaların merkezine oturan bir yerdir. Yine farklı kültürel ve sosyal kesimlerin bir araya geldiği yerdir.

Faillere başta ekonomik gelir, sosyal prestij gibi olanaklar sunan alan (bu çalışmada A.S.M.H.) onları çağırılmaktadır. Bu olanak ve çıkarlara sahip olmak isteyen failler A.S.M.H.’de çalışmaktadırlar. Fakat failler bu çağrıya sadece çıkar eksenli

yaklaşmamakta, bu alana inanmaları ve kendilerini kaptırmaları da alana girmelerinde etkili olmaktadır. Söz konusu alan türlü mücadelelerin yaşandığı bir yerdir aynı zamanda. Bu alanda farklı iş kollarında istihdam edilen kesimler ve onların mensupları farklı ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayelere sahiptirler ve bu sermayeler alanda verilen mücadelenin seyrini etkilemektedir. Nitekim bahsedilen sermayeler her şeyden önce faillerin alandaki sosyal tabakalaşmada edindiklerini belirlemektedir. Özellikle bu çalışmada analiz birimi ve ölçütü olarak benimsenen ekonomik ve kültürel sermaye bunda başat bir rol oynamaktadır.

Alandan elde edilen veriler, aynı zamanda çalışmanın hipotezini de oluşturduğu şekliyle, A.S.M.H'de istihdam edilen "Memur", "Çıkışçı/Hamal", "Belediye İşçisi", "Muhasebeci", "Avukat", "Büro Personeli", "Şoför" ve "Tüccar" gibi farklı meslek grubundaki faillerin farklı ekonomik ve kültürel sermayelere sahip olduklarını göstermektedir. Özellikle Çıkışçı/Hamal, "Belediye İşçisi" ve "Şoför" mesleğini icra edenler arasında ekonomik ve kültürel sermayenin düşük olduğu tespit edilmiştir. Kültürel sermayelerinin kaynağını oluşturan eğitim seviyeleri düşüktür. Elde ettikleri gelirin düşüklüğü ekonomik sermayelerinin de düşük olduğunu göstermektedir. Bu faillerin ailelerinin ve sosyal sermayesini oluşturan yakınlarının da düşük sermaye sahibi oldukları görülmüştür. Bourdieu'nün, aileden devralınan sermayelerin faillerin sahip oldukları sermayelerin miktarını ve yoğunluğunu bunun da habituslarını etkiledikleri göz önüne alındığında, bu durum düşük sermaye sahibi insanların çocuklarının da büyük ihtimalle düşük sermayeli olmalarına yol açmakta ve bir tür kısır döngüye dönüşmektedir. Bu açıdan yoksulluk kalıtsal bir miras olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Alanda "Çıkışçı ve Hamalların" baba-oğul birlikte çalışmaları bunun bir kanıtıdır. Zira sahip olunan sermayelerin geçişken olduğu ve birbirlerini etkiledikleri göz önüne alındığında, ekonomik sermayesi düşük olan kesimlerin başta kültürel sermayesi olmak üzere sosyal ve simgesel sermayeleri de düşük olmaktadır. Bu sermayelerin düşüklüğü ise yine alanda iyi bir eğitim alınamadığı, iyi bir sosyal çevre edinilemediği için düşük ekonomik sermaye yani düşük gelirli bir iş demektir. Sözü edilen durum da çalışmanın diğer bir hipotezini teşkil ettiği şekliyle, faillerin sosyal tabakalaşma sisteminde buldukları konumlarını belirlemektedir.

Kaynaklar

- Bourdieu, Pierre (1986), "The Forms of Capital", Richardson, J., *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (1986), Westport, CT: Greenwood, pp. 241-58.
- Bourdieu, Pierre (1995a), *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Kesit Yayıncılık .
- Bourdieu, Pierre (1995b), "Spor Sosyolojisi Notları", Çev. Nazlı Ökten, Sayı: 25, İstanbul: Hayalet Gemi.
- Bourdieu, Pierre (1997), *Toplumbilim Sorunları*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, Pierre (2002), "On Marriage Strategies", *Population and Development Review*, Sep., 2002, Vol. 28, No. 3 (Sep., 2002), pp.549-558.
- Bourdieu, Pierre (2006), *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı*, Çev. N. Kamil Sevil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Bourdieu, Pierre (2007), "Viva La Crise!: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin", *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, Der. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, Pierre (2014), *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, Pierre (2015a), *Ayırım : Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*, Çev. Ayşe Günce Berkurt ve Derya Fırat Şannan, Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, Pierre (2015b), *Eril Tahakküm*, Çev. Bediz Yılmaz, 2. Basım, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bourdieu, Pierre (2015c), *Devlet Üzerine: College de France Dersleri (1989-1992)*, Çev. Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İmli, Hadimli ve Bulut, İhsan (2004), "Antalya'da Sebze Meyve Ticareti ve Antalya Toptancı Hâli'ne Coğrafi Bir Yaklaşım". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11, 261-281.
- Jourdain, Anne. ve Naulin, Sidonie (2016), *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*, Çev. Öykü Elitez, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Meder, Mehmet ve Çeğin, Güney (2011), "Bourdieu'yü Okumak: Post-Pozitivist Bir Sosyolojinin İmkânı Üzerine", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 10, sayı: 1, s. 233-256.
- Öçer, Abdullah ve Bayuk, Nedim. (1999), "Türkiye'de Meyve-Sebze Ticareti ve Toptancı Halleri", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 293 – 326.
- Swartz, David (2011), *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, Çev. Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuna, Muammer (2017), "Niceliksel Araştırma", *Sosyolojiye Giriş*, Ed: Muammer Tuna, Ankara: Detay Yayıncılık .
- Ünal, Ahmet Zeki (2004), *Sosyal Tabakalaşma Bağlamında Pierre Bourdieu'nün Kültürel Sermaye Kavramı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Wacquant, Loic J. D. (2007), "Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi", *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, Der. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wacquant, Loic J. D. (2014), "Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar'a Giriş", *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları:

URL-1: <https://www.turkis.org.tr/aralik-2022-aclik-ve-yoksulluk-siniri/> (e.t. 25.03.2023).

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Tracing Self and Nature in Charlotte Brontë's *Jane Eyre* and Virginia Woolf's *The Waves*: Nineteenth through Twentieth Century*

Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre*'i ve Virginia Woolf'un *Dalgalar*'ında Benlik ve Doğa'nın Keşfi: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla

Aleyna DURMUŞ

Arş. Gör.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

aleynadurmus@mu.edu.tr

 ORCID 0000-0001-6750-4244

Araştırma makalesi/Research article

Geliş Tarihi/Received: 11.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 08.06.2023

Atıf/Citation

Durmuş, Aleyna (2023), "Tracing Self and Nature in Charlotte Brontë's *Jane Eyre* and Virginia Woolf's *The Waves*: Nineteenth through Twentieth Century", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 71-88.

Durmuş, Aleyna (2023), "Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre*'i ve Virginia Woolf'un *Dalgalar*'ında Benlik ve Doğa'nın Keşfi: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 71-88.

Bu makale iThenticate, turnitin, intihal.net programlarından biriyle taranmıştır.
This article was checked by iThenticate, turnitin or intihal.net.

* This article is adapted from the author's thesis.

Öz Benlik kavramının analizi, zamanla birlikte değişmekte ve on dokuzuncu yüzyıldaki stabil benlik algısından yirminci yüzyıla birlikte değişken ve heterojen bir yapıya bürünmektedir. Kavram, her dönemde şekil değiştiren sosyolojik, politik ve ideolojik etkilerden geçerken, öteki ile arasındaki ilişkinin keşfine de yeni pencereler aralamaktadır. Bu makale, benliğin ötekiyle ya da daha spesifik olarak doğa suretine bürünmüş ötekiyle gelişen bağına incelemeyi amaçlamaktadır. Doğaya duyulan bağlılığın ya da karşıtlığın incelenmesi, bireyin öteki ile bütünlük içinde bireyselleşme yolculuğuna dair büyük bir içgörü sunmaktadır. Bu bağın bir uzantısı olarak dış dünya ile bütünlüşme modern dönemle birlikte kapsamlı bir şekilde ele alınsa da, bu analizin kökeni on sekizinci yüzyıl Romantik düşüncesine dayanmaktadır. Doğayla kurulan içsel uyumun özünün ortaya koyulduğu Romantik dönemden başlayan makale, kişinin kendini gerçekleştirme ve olgunlaşma yolculuğunun bir yansıması olarak birey ve bireyin doğal çevreyle kurduğu bağa ilişkin dinamikleri incelemeyi amaçlamaktadır. Bahsedilen bağlantının kökleri, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan Bildungsroman türü aracılığıyla edebi düzlemde izlenmektedir. Bu tür, benliğin ötekini keşfetmesinin karşılıklı etkileşiminin araştırılması için alan sağlamaktadır. Makale daha sonra İngiliz Modernist dönemindeki benlik ve doğa kavramlarının tartışmasını ele almayı amaçlamaktadır. Viktorya dönemi, dönemin simgesi olan normların çöküşünü yaşarken, modern bir kültürün oluşumu yeni bir gerçekliğin ve ulusal kimliğin de habercisiydi. Bu bağlamda, ekoeleştirici kuramı, iki yüzyılı kapsayan tarihsel yansımalarının yanı sıra, değişen benlik ve doğa kavramlarında bir çerçeve olarak kullanılacaktır. Daha sonra Charlotte Brontë'nin *Jane Eyre* (1847) ve Virginia Woolf'un *The Waves* (1931) adlı eserlerinde karakterlerin oluşumu doğrultusunda doğal unsurların izi sürülecektir. Analiz, Viktorya dönemi İngiltere'sinin toplumsal arka planında bireyselleşme yolculuğuna çıkan ana karakter, Jane Eyre'i ele almaktadır. Benzer süreçler daha sonra *The Waves*'in altı karakterinde de izlenecek ve sağlam benlik anlayışının sorgulanması yerini dağılmakta olan yeni modern gerçeklikteki parçalanmış benliğe bırakacaktır. Ekoeleştirici teori aracılığıyla, bu karakterlerin doğa bağlamında çevreleriyle kurdukları ilişki analiz edilecek ve karakterlerin kendi bütünlüşme ve bireyselleşme yolculukları özelinde ben/öteki, insan/insan olmayan kavramları arasındaki bağlantı araştırılacaktır.

Anahtar sözcükler: birey, doğa, Viktorya dönemi, Modern dönem, Charlottë Brontë, Virginia Woolf, İngiliz edebiyatı

Abstract The study of the concept of the self goes through shifts with the times, and ranges from a stable sense of self in the nineteenth century to fluctuating and heterogeneous with the twentieth century. As the concept passes through sociological, political and ideological influences that take shape in every period, it opens new windows into the exploration of its relation with the other. This article aims to study the transforming connection of the self with the other, or more specifically, the other cloaked in the image of nature. The examination of the affinity or hostility born to nature offers great insight into the journey of individuation in unison with the other. Though the integration with the outside world, and the natural environment as an extension of this connection is addressed extensively with the onset of the modern stage, the origin of this analysis is traced in the eighteenth century Romantic thought. Starting with the Romantic era that discloses the spirit of harmony established inherently with nature, the article intends to survey the dynamics regarding the individual and his/her connection with the natural environment as a reflection of one's journey of self-fulfillment and maturation. The roots of this connection are to be traced in the literary field through the Bildungsroman genre that emerged in the nineteenth century as the genre provides space for the exploration of the interplay of the self's exploration of the other. The article then attempts to cover the discussion of the concepts of self and nature in the English Modernist period. As the Victorian period was experiencing the fall of the norms emblematic of the time, the formation of a modern culture was a harbinger of a new reality and national identity. In this context, the ecocritical theory is to be utilized as a framework in these concepts of self and nature as well as their historical reflections overarching two centuries. The natural elements are then to be traced in Charlotte Brontë's *Jane Eyre* (1847) and Virginia Woolf's *The Waves* (1931) in line with the formation of the characters. The analysis aims to address the heroine in *Jane Eyre*, who is on her

journey of individuation against the social background of Victorian Britain. Similar processes are then to be traced in the six protagonists of *The Waves* in which the inquiry of the stable sense of self gives way to the fragmented self in the face of a desolate and modern reality. Through ecocritical theory, the relationship these characters have with their surroundings within the context of nature will be analyzed and the connection between the concepts of the self/ other, human/nonhuman with particular regard to characters' respective journey of integration and individuation will be explored.

Keywords: self, nature, Victorian period, Modernist period, Charlotte Brontë, Virginia Woolf, English literature

Introduction

The nature of the concept of the self has been under immense transformation as the ages continue to progress. What starts with simple inquiries into its essence turns into a wide range of studies regarding identity, selfhood as well as the sense of belonging for the individual. In *Exploring Identity in Literature and Life Stories: Elusive Self*, it is argued that the discourse on identity extends from the classical Bildungsroman, which portrays a protagonist's journey of growth and education, to postmodern studies that emphasize the fragmented self. It is then concluded that the concept of the self is subject to being redefined in the face of novel encounters with the other and that it is not established once and is complete; rather it is continuously revised with the influence of society and culture (Barstad et al. 2019: 3-4). The contemporary studies focus on the ambiguity regarding the roots of the self and point to its elusive, changing, and fluctuating nature. However, this is not always the case, as from the nineteenth century onwards in particular, the focus is placed on the different facets of the self that can be pinned down and concretized. In line with this belief, with the Victorian era there is a rising importance placed on the aspects that are in one's control, contributing to the development of the concepts of self-control and self-composure.

Thus, regulation of the individual's internal environment gained prominence and became a powerful indicator of one's stability of identity. Emotional restraint in the face of desire further brought up the conversation around the duality of reason and passion springing from this period. Another influential element regarding this discourse around the self is individual's external environment, particularly the values, standards of the period in which one lives. In this context, the study of the external world includes the connection of the self with the natural environment, as well. Thus, the sense of self is regarded as an extension of the individual's sense of place. With the arrival of the Modernist period, new understandings and definitions regarding the dynamics of self and nature emerges. Charlotte Brontë's *Jane Eyre*, a revolutionary novel that reflects the reality of the period, is selected to analyze these dynamics in line with the historical background of the nineteenth century. To expand the analysis further, Virginia Woolf's *The Waves* will be examined to trace the fragmented self's relation with the natural world in the Modernist period. The study further aims to explore the place of nature in characters' development, road to individuation and self-realization in an ecocritical framework.

Romantic Repercussions

To trace the origin of the relation of the concepts under study, it is necessary to extend the analysis to the Romantic period as it is highly influential on the formation of the concept of the self in connection with nature. With the Romantic period, the impact of one's surroundings are particularly highlighted in terms of the construction of one's self. The 1760 Industrial Revolution in Britain had both immediate and long-lasting resonances upon the nation. With the delegation of the production power to machines, the outbreak of the

developments was growing large in scale and Britain was nearing the brink of a new history. In response to these advancements in the cities, the Romantic individual was in search of safe spaces which would serve as shelters from the dramatic transformation the nation was undergoing. Thus, the natural environment provided the individuals with the space where they could indulge in further reflection, creativity and inspiration independent of the constraints imposed by the changes of the eighteenth century. Beyond the sense of escapism bred by these great shifts, there is also an inherent social responsibility for the individual to be stimulated by this connection with nature and to partake in the current issues and concerns pertaining to one's culture. The natural environment, then, serves as a place for the re-construction of the existing social system. It is the nurturing element for the individual to explore new outlets for expression and the re-evaluation of the established concepts and notions.

The literary framework reflecting this dynamic explored the inherent connection established (or rather re-established) between the individual and nature. One of the mediums through which this relation can be explored was Romantic literature, which was concerned with the innate and subjective view of reality. In this regard, poetry is considered to be the ideal genre for depicting the contemplations of one's feelings and experiences unique to the individual. William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge's *Lyrical Ballads* (1798) became the cornerstone of Romantic poetry as the preface of the collection supported the poet's connection with his inner workings. In *Romantic Naturalists, Early Environmentalists: An Ecocritical Study, 1789-1912*, Dewey W. Hall expands the connection between the birth of environmentalism and Romantic literature, further stating that the element of the movement that centralizes on the environment served as a catalyst for the early environmental studies. Another pillar of this Romantic thought is the American movement called Transcendentalism. As stated by Lawrence Buell, under the influence of key figures such as Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau, Margaret Fuller, "the concept of a higher Reason is the heart of what came to be called Transcendentalism" (1973: 5). Works produced by these great thinkers further highlights the inherent good nature of humans along with the power of intuition over information acquired through senses. Human beings are not exempt from the notion that every living being is one with God but rather, they comprise a single unit. This realization, brought about by the expression of the individual's senses, serves as the moral guide and represents one of the refined examples of a setting designated for the integrity of one's self independent of outside factors. The concept of the self innately connected with the natural environment as woven in this period, and is then carried onto the Victorian era.

The Victorian Outlook

With the settlement of advances and initiatives taken with the revolution in the previous period, there was a communal shift into a new industrial reality. The concept of the self is heavily influenced by the changing social norms and the rapid development of the nation in the nineteenth century. As the new era marks the self as a constituent of a community, the affinity with nature starts to be disparaged. The new period, which starts with Queen Victoria in 1901, initiates urbanization as a result of the outgrowth of the nation and the migration of the villagers to the cities. The prosperity, well-being and security granted by the expansion of the production power in the middle class contrasts with the exploitation of the working class, making the in the early Victorian period a time of transition as well as a "time of troubles" (Greenblatt and Abrams 2006: 985). The late Victorian period, or often referred to as the *fin-de-siecle*¹, marks the transition into a new century with the social repercussions of the previous period such as the women's suffrage and labor movement. The rapid changes and the heralds of the Modernist era, leading to the fall of long-held

---

¹ The term *fin-de-siecle* refers to the transition period at end of the nineteenth century in Britain.

convictions of Victorian morals and values, and are the causes of communal sense of despair. Greenblatt and Abrams further state that:

Although many Victorians shared a sense of satisfaction in the industrial and political preeminence of England during the period, they also suffered from an anxious sense of something lost, a sense too of being displaced persons in a world made alien by technological changes that had been exploited too quickly for the adaptive powers of the human psyche. (2006: 980)

This feeling of defamiliarization felt on a communal scale is due to the anxiety experienced in the face of the fast-paced technological advancement and the heralds of the new modern world, turning the period emblematic of concepts such as order, progress, and expansion into a new world view dominated by pessimism and corruption.

As industrialization and the new wave of culture settle in as a consequence of the novel formations and lead to the degradation of the outlook towards nature, the pillars that supported the Romanticism begin to fade away. The new social fabric of the period is concerned with concepts such as intuition, imagination, and insight but within a more scientific and materialistic framework. There is a shift from individual's harmony in nature to the individual's journey of social integration, the dynamics of which is echoed in the nineteenth century novel as well. In response to the demands of the rising working-class and the mirroring reality rooted in the period's environment centralized on the material, authors of the period begin to reflect this shift from individual's inherent affinity with nature to the individual as another unit of the the Victorian period's social structure.

The novel, as a mediator of the Victorian reality, offers spaces for the solidification of values and morals. As Schor explains: "novels, it has variously been argued, are an integral part of a system of individual discipline and social formation that took its current, powerful form in the mid-nineteenth century, and has been shaping (and mis-shaping) individual readers and the culture in which they read ever since" (2014: 349). Victorian novels are based on the individual self and the social environment in which one was established. On the opposite side of this narrative was the dynamic with the 'other' that is covered up with the emerging society of high etiquette, morals, and the consequential censorship. The refusal of confrontation with the other is a medium through which the government can reign without paying heed to that which is on the periphery of the collective identity. Within the context of the conversation around madness, the chaotic parts of the individual's psyche is repressed, regarded as the other and thus was overlooked. With this marginalization on an individual and communal level, the Gothic genre provides the outlet for the exploration of alterity. In *History of the Gothic*, Carol Margaret Davison states that the Gothic "has always traded in cultural contradictions: at the core of a dream, the Gothic discloses a nightmare; at the heart of rational modernity, irrational darkness; at the root of romantic intimacy, terror; at the heart of Enlightened liberty, slavery" (2009: 225). Thus, it is an outlet where the dualistic nature of accounts peripheral and central, reason and passion, human and nonhuman can dwell together. Gothic fiction often draws on nature as a means of representing the other. The element of Gothic opens up portrayals of the natural landscape that reflect the intrinsic and innate connection between human and the nonhuman, enabling for an unrestricted investigation into the self free from social constraints.

The Victorian outlook on the environment is deeply influenced by the developments in technology and science. In the field of biological science, Charles Darwin's contribution with the theory of evolution is a turning point for the belief in the Chain of Being in which all living things were placed in hierarchical order. The belief that the man is superior to animals is disproved:

This new idea of nature, which broke the Great Chain of Being, derived from Copernicus, Galileo, and Newton by way of Rousseau, Goethe, and Coleridge, among many others.

Romantic nature replaced separate creation—six days, every species utterly separable and distinct—with a dynamic and organic model, a much less stratified and indivisible version of the order of the nonhuman world. Between 1750 and 1859, a new narrative came to challenge the earlier story of divine order. (Nichols 2011: 15-16)

The repercussions of the degradation of this teleological classification system are a testament to the new world which highlights “not separate but rather connected creation, a unified tree or web of life and living things” (2011: 16). Thus, the break of the Great Chain of Being allows for the unity of all living beings in a circular and cooperative order.

The weather in nineteenth century Britain is another element that influenced people's outlook on the natural environment as the century witnessed the densest smokes and fogs in the history of nation. As one of the effects of rapid and intense industrialization, the 1952 Great Smog of London is one of the weather events that came to be the symbol of pollution that also reflects the social unrest. Peter Thorsheim, in his *Inventing Pollution: Coal, Smoke, and Culture in Britain Since 1800*, places emphasis on the construction of modernity and industrialization in the loss of the intrinsic connection with nature: “In line with modern formations, the connection was abandoned as nature was capitalized and commodified. The representations of it were often reflective of the Victorian period outlook that morphed into one that indicated the nature as filthy and as the cause of the pollution in the cities” (2018: 10). Even in the face of these large-scale influences, most of the people were still of the opinion that the unhealthy atmosphere of the period was caused by the environmental factors. Miasma was considered to be a particularly dangerous contaminant. The ‘miasma theory’ proposed that an organic material's byproduct, which was thought to contribute to the spread of infectious diseases, was the cause of epidemics (2018: 10). Such understanding of nature as the cause of pollution is gradually replaced by narratives that are inclusive of representations of nature, leading up to Victorian environmentalism.

The portrayals of the environment are reflected in the literary movements such as Naturalism. Naturalism in the Victorian period, depicts the natural world as a wild and relentless force: “for the Victorians, ‘Nature’ was far stranger and more frightening than self-consciously nostalgic accounts let on, as the period's most famous articulation makes explicit: ‘Nature, red in tooth and claw’” (Taylor 2015: 883). It is a cruel representation of the environment reflective of the move away from nature in the industrial reality. Yet, further portrayals of nature are more mitigative as activist and author John Ruskin's arguments expands on the commodification of nature due to capitalistic and modernist pursuits. Ruskin discloses modern advancements such as electrification of houses as the factors that made us stray away from our inherent natural connection. Thus, the origin of environmental politics emerges with the individual self's connectivity with his/her surroundings along with other living beings. Early Victorian and fin-de-siecle authors such as Charles Dickens, Thomas Hardy and many others seek to encapsulate the spirit of the period and the experience of the Victorian/ Modern divide in their works, pointing out the transformation from rural to urban settings and offering insight into the heralds of alienation experienced in the modern age. Victorian literary texts are thereby analysed in a biocentric approach with the rise of ecocriticism. With the redefinition and the reimagination of nature through these accounts mentioned above, Victorian ecocriticism was gradually progressing from an anthropocentric to a biocentric ground with a natural frame of reference, an ecocentric portrayal of the world around us.

The emerging genre of Bildungsroman in the period aims to provide the space for the spiritual development of the individual and makes way for the recognition of the self and the subsequent exploration of nature as an other. The narrative is focused on the journey of the protagonist from childhood to maturity. Through the exploration of the selected novel *Jane Eyre*, building on the analysis of juxtaposition of eras, the journey towards maturity is

traced in connection with nature, as a bildung by nature. As Feder states, “the Bildungsroman is humanism’s story of becoming human as becoming part of culture, the humanist origin story of culture itself, of its self-creation out of nature” (2014: 19). Within the literary framework, the presence of the self as a concept can be traced back to works by Goethe, who is a significant pillar of world literature in exploring the conflict between the centre and the margins. His late-eighteenth century masterpiece, *Wilhelm Meister's Apprenticeship* describes the imaginary travels of the author, leading the protagonist to the path of self-realization. Recognized as one of the earlier examples of the Bildungsroman genre, the novel represents the birth of the concept of the progression and the improvement of the self's faculties. The genre, thus, focused on the wholeness of the self along with its integral nature which is soon to be fragmented and dissolved in the following twentieth century. The individual is portrayed as heavily influenced by the reality of his/ her environment. Such coming-of-age novels deal with the individual's integration into the social environment, where he/she makes a compromise to be accepted into the social structure. The protagonist's' journey towards self-actualization then leads them to the path of integritation, which is made possible by the union of Romantic passion and Victorian reason.

Reading into the Modern Stage

The arrival of the modern formations brought a leap into the new world. The processes of modernization such as manufacturing methods, increasing the usage of and dependence on machinery, further lead to the exploitation of nature. With the marginalization of nature, there is also the new “strong belief of culture’s domination over nature & man's domination over woman” (Scott 2012: 14). Fast-paced developments, economic struggles, the outbreak of the First World War and its traumatic effects establishes the period on a radical and new foundation. As supported by Tew and Murray: “modernism is continually attempting to assert its own beginnings, to mark itself as rupture, whether aesthetic, social, political, sexual or cultural” (2009: 2). In the social aspect, the beginning of the twentieth century also marks the emergence of a modern culture. The denial of tradition and the rewriting of fundamental Enlightenment ideals involving reason and self-autonomy guides the exploration of new approaches that come to be characterized by modernism. Even though the works published in this period show clear denial of Victorian traditions, the transition from one era to the other contributes to a larger sense of exchange between the periods. As Mahoney states: “modernism’s emphasis on rupture has made it difficult to perceive points of continuity between the Victorian and modernist periods” (2013: 718). Therefore, it can be stated that despite the apparent differences brought about by advancements and improvements, each period continues to sprout from the same origin.

The world recovering from the traumatic shock of the war, the novelty that comes with the move into a modern reality, the immigration from the rural to urban environments are all contributing factors for the transition to a new national identity. The reconstruction of a communal sense of self under the light of these changes gave way to further explorations of selfhood. As briefly mentioned, there were many formations that altered the familiar view of reality. This is further elaborated by Philip Tew and Alex Murray in their *The Modernism Handbook*

modernity was represented synecdochically by the train . . . The railway transformed the nation, dramatically reshaping the landscape, blurring the lines between rural and urban, facilitating the growth of the major cities, sweeping away local times, and introducing its own standard time – in effect, “annihilating” an older perception of time and space. (2009: 1-4)

The fundamental advances such as railways, the electrification of the streets in Britain, and the Eiffel tower –the construction of which was only completed through the late century,

give rise to the domination of the natural environment and the subsequent sense of estrangement and disconnection. The electrification of streets and houses has become the symbol of the urban life, the usage of which freed the modern individual from the confines of nature, along with the natural separation of the night and day. With each technological advancement, the gap between the human and the nonhuman is getting broader. This being the case, as Bonnie Kime Scott claims, “nature, as an inescapable aspect of being human, went dangerously unacknowledged in the twentieth century, as predominant cultures delighted and indulged in modernity . . . based on Western values” (2012: 2). The exploitation of nature in this sense is the consequence of a weakening of the human-nonhuman bond, the domination of which strengthened the anthropocentric perspective that controls the natural systems.

The portrayals of nature in the Modernist era are reflective of the loss of connection with representations that exclude the natural setting altogether or approach it as a rather detached and inscrutable element. Thus with the Modernist era, nature is acknowledged as yet another Other. A false sense of separation between the British and the native, the man and the woman, as well as the self and the other rests at the heart of the tumultuous relationship and the dichotomy between the human-nonhuman. As Aylin Atilla states:

The ontological root of imperialism displays itself in different forms, but the concealed purpose is to find a means of creating a resistance against alterity. Western philosophy has always sought to appropriate the Other to the same. Unfortunately, it is believed that the Other poses threat to the autonomy and the sovereignty of the self. (2017: 81)

Even though the distant portrayal of the nature is mainly due to the degradation of it in the modern world, the authors who are attuned to the winds of change from natural to industrial could imagine a world integrated with culture and nature. Thus, they are able to convey the predicament of the fragmented individual, the modern crisis as well as its association with the natural environment. These depictions of the natural environment, varying from indifferent to responsive, were continually shifting modern constructions of self. As further acknowledged by Scott: “modernists also discovered the impossibility of rejecting the natural world, given powerful early memories of place and sensation, and the experimental satisfaction that comes with imaginative merger of human and nonhuman other” (2012: 14). There was shift that had occurred in response to the diversity of viewpoints regarding nature and within this scope, a wide range of natural accounts were now becoming accessible, offering important leads for the progression of modern studies in ecocriticism.

The legacy of a secure, stable sense of self that is established previously through individual's integration into society was not applicable for the new emerging ideas which were very much based on a shifting view of the world. Having experienced the traumatic events surrounding war, the world saw “terms such as flux, process, absence, and indeterminacy come to replace stability, essence, presence, and the epistemological certainty” (Hovind 2011: 255). Thus, the notion of the multivocal self in flux and new investigations of the other replaces the long-held conviction that the world is made of the material and the physical. Roll states that the “long existent belief in the objective, stable, metaphysically or historically formed subject has been shattered and replaced by the writer's inquiry into the inner experiences of the self” (2012: 226). The individual experience of the self is now the subject of discussion and is just as subjective and abstract as it was before the modern stage marked the new world and the deconstructed the old ways and beliefs.

The psychological repercussions of the horror of the First World War brought about an internal conflict and a loss of sense of identity. There were also challenges regarding belonging and disorientation, as well as a sense of diaspora. Regarding this context, the need for continuity and a pursuit of truth seem to be in opposition with the individual's

sense of identity. The canon of modernist literature draws on modern approaches ranging from alienation, subjectivity and stream of consciousness to fragmentation in order to convey a reality of collectivity. Mirrored in this literary collection is the world on the verge of a crisis: as the “modern characters tend to shift from formulation to formulation, from story to story, from assertion to question to plea . . . they endlessly debate with themselves whether anything they can say or believe about themselves is really true” (Brown 1989: 112). Thus, the consequences of fragmentation present a threat to the concept of the integral, united self. In this regard, the accounts reflecting the modern formation of identity gave place to the examination of the relationship between the self and nature.

Jane Eyre as a Victorian Case Study

The novels of Charlotte Brontë's *Jane Eyre* and Virginia Woolf's *The Waves* are selected to analyze the connection of the primary concept of selfhood and the progress the individual goes through in line with nature. With these novels, the study aims to trace the fictional projections of this connection with special focus on the ecocritical elements. Among the writers of the nineteenth century Victorian setting who produced works with an emphasis on the independence of the heroines as a powerful theme, is Charlotte Brontë (1816-1855). Her novel *Jane Eyre* is a blend of genres from romance, gothic fiction, autobiographical fiction, Bildungsroman and realism. Even though categorizing it would be to disregard its diverse nature, it would be accurate to state that by addressing the divide between romantic and realist aspects, *Jane Eyre* succeeds in portraying the nineteenth century reality. The dominant atmosphere in these consecutive movements is significant as the spirit of the Romantic era provides hints regarding the complex nature of the Victorian period. Its unique and revolutionary perspectives include morality and autonomy themes, heroine undergoing spiritual development in a time when the nineteenth century women were “passive, dependent, and idle creatures of prevailing ideology” (Langland 1992: 291). As stated by Sandra Gilbert in *Norton Anthology of Literature by Women*, women were often “praised for their emotional sensitivity as well as their purity and passivity” (1944: 73). They are perceived by the patriarchal system under a prejudiced and a demeaning light, which is detrimental to their social standing. They are further expected to perform and hold themselves up to standards that are obsolete, and significantly different than their male peers. Furthermore, women are disrespected in their attempts at independence, which is frequently the case in the self's command over the other as a means of establishing authority.

The rise of self-control regarding the concept of selfhood is particularly relevant in the Victorian era as it is dominated by an exertion of power, censorship, and pressure. Consequently, there is an increase in the discourse around madness springing from this atmosphere. The reflection of madness can be observed in the novel through the primary conflict the protagonist struggles with, which is between reason and passion. In an instance throughout the course of the novel where Jane learns about Rochester's old wife, Bertha's existence, she loses control of her sense of self-restraint and refers to the moment as one that is ruled by insanity, but soon enough she restores her composure and restrains from giving in to her overwhelming emotions: “I care for myself. The more solitary, the more friendless, the more unsustained I am, the more I will respect myself. I will keep the law given by God; sanctioned by man. I will hold to the principles received by me when I was sane, and not mad—as I am now” (Brontë 2008: 317). Regarding this dilemma the protagonist experiences with her opposing urges, Terry Eagleton states that “the Romantic self must be persistently recalled to its deliberately narrowed and withered definition of rationality” (2005: 18). It is the rationality that comes with the immediate need of restraint when one feels a threat to self's sovereignty. Carol-Ann Farkas in “Beyond What Language Can Express: Transcending the Limits of the Self in *Jane Eyre*” refers to the balancing of these dualistic aspects, stating:

the idea of self-completion, or self-fulfilment, could best be compared to the Jungian notion of individuation, where . . . the conflict between external and internal, conscious and unconscious, is brought to an equilibrium. For Jane, this involves a resistance against the social forces that would define her from without— her sense of herself as part of a larger social order is balanced by a growing awareness of her own desires and values, which define her from within. (1994: 68)

The coming together of the internal, external and harmonizing elements characterize her within and 'without', and she is then able to bring herself to a balance regarding her place as a separate and autonomous identity in a community.

The Victorian society serves as a counter-element in the construction of the self. It absorbs the identity of the individual and renders it enmeshed with the restricting standards and values dominant at the time. Another dualistic confrontation Jane goes through on the way to self-actualization is the denial of the Other. As it was touched on briefly, throughout different periods, the representation of the Other takes on many modes and forms, all the while remaining to be separate from the individual self. In the novel, the character Rochester shows up as the other with whom Jane is in dire need of reconciling. Rochester enters Jane's life he introduces a series of obstacles through which Jane moves and integrates aspects of her self diverse in nature. Reconstruction of the self happens through compromising and harmonizing with the outside environment. In this respect, Tony Tanner in "Passion Narrative and Identity in *Wuthering Heights* and *Jane Eyre*" states that "it is worth noting that one of the first lessons that *Jane Eyre* masters is 'the first two tenses of the verb Etre' - I am, I will be, or I was. This is indeed exactly what she has to learn to say with full confidence and authority, to know what the self is in time, to stabilise the self in its relation to what is around it" (1984: 23). The voice of the other further provides the space for the heterogeneity of accounts that lurks beneath the surface. These narratives raises further discussions about the self as well as one's attempts to identify the unusual, deprecated and disparaged, offering insight into the discourse around the integrated self.

As briefly mentioned, during the nineteenth century the natural environment was perceived as an outsider to the structure of the newly industrialized nation. However, as employed by the author, there are numerous instances of the novel that depict the interrelation of nature and the protagonist as an affinity. On Jane's journey to her last stop, Ferndean, Tanner states:

Her journey to Rochester is marked by a symbolic suggestiveness. The way gets darker and more constricted with trees until she feels she has lost her way. There are no longer any roads - indeed there is 'no opening anywhere.' It is as though she is returning to some pre-social space where all the conventional definitions are erased and where she can begin again. In the 'formlessness' of Ferndean she at last can reform relationships and roles on her own terms. (1984: 21)

The exploration of the five distinct locales the heroine traverses and advances offers a progressive reading of Jane's journey for independence and self-realization. Many critics and studies of *Jane Eyre* point to the pattern the distinct locales in the novel partake in. They are frequently used as the focal reference point for the reflection of Jane's experiences and her journey to self-fulfilment. The early stages of the narrative, for instance, is where Jane introduces Gateshead as a place rather emblematic of the class-conscious Victorian society. In this respect, the various forms of tyranny that alternate throughout the book act as counter elements in the formation of the self, demanding obedience. Yet, the mere reunion and reconciliation with the other only does not promise the protagonist ultimate fulfilment as it is also required for characters to be reconciled, and integrated in the nature. Virginia Woolf in *The Common Reader* refers to the interplay between different elements and characters and how they all merge together in the heroine of the novel: "Remarkable

faces, figures of strong outline and gnarled feature have flashed upon us in passing; but it is through her eyes that we have seen them. Once she is gone, we seek for them in vain. Think of Rochester and we have to think of Jane Eyre. Think of the moor, and again, there is Jane Eyre" (1925: 168). As the place she moves on to subsequently, Lowood marks the place of her initiation as Jane notes the "the skirts of Lowood" along with the "the hilly horizon" (Brontë 2008: 85). Throughout the novel, as employed by the author, Jane partakes in this connection resembling a symbiosis.

Following a scene where they confess their love to one another with Rochester, Jane notes that June turns into a December: "A Christmas frost had come at midsummer; a white December storm had whirled over June" (Brontë 2008: 295). The change of scenery acts as a foreshadowing of events when Jane learns about Bertha as Rochester's locked-up old wife. Following this moment of anagnorisis, right after having learned about Bertha, the character that is often explored as Jane's other or double, Jane plans to leave Thornfield and on "drear flight and homeless wandering", turns to nature, remarking: "nature seemed to me benign and good; I thought she loved me, outcast as I was; and I, who from man could anticipate only mistrust, rejection, insult, clung to her with filial fondness" (Brontë 2008: 320-323). This natural space that is free from restrictions and limitations of society provides a space of reflection:

Jane's focalization in this episode prepares us for Brontë's deus ex machina conclusion to the love story between Jane and Rochester, which can only flourish outside the constraints of a class-regulated society. Just as the master of Thornfield can tame and domesticate the menace of the natural world, so at Ferndean Jane and Rochester can harness the fertility of nature to advance their union. As in the individual story of Jane's evolving selfhood, so also in her romantic liaison with Rochester: nature is the key to the human mastery that both Jane and Rochester desire. (Fincham 18)

The middle ground between the self and the other, culture and nature, and reason with passion is processed through the locale of Ferndean: "nature, under the guise of love and desire, draws the lover to one another whilst the ideals of society hinder their union; the novel tackles this through the depiction of social structures as unnatural settings as well as the depiction of natural settings as permissive of the lovers' release from social constraints (Teuscher 2019: 5). Thus, within the course of the narrative, nature as an element offers the space for the characters' self-reflection, self-actualization as well as integration.

The Waves: A Reflection of the Modern Self

The novel *The Waves* is reflective of the Modernist period's redefinitions around the concepts of the self in connection with nature as an other. Virginia Woolf's analysis of the surrounding reality is a reflection of her skillful experientiality. She utilizes techniques such as the stream of consciousness, fragmentation and her signature way of writing display the union of the individuals' through their separateness. Woolf further indicates that the relation between these characters is made possible by the splits that come to characterize modern reality. The contact with the natural elements is another significant component of her writing:

Woolf's writing, both fictional and non-fictional, demonstrates her awareness of the complex changes occurring in the life sciences in the late nineteenth and early twentieth centuries. She kept pace with the rapid shifts in the field, showing herself to be familiar with many of the key figures and concepts of the emerging disciplines and accurately representing new developments in her writing. In her rejection of the taxonomic outlook, her sense of the revolutionary potential of the new biology, her determination to hold protection to rational standards, her sense of the pleasure to be found in the observation of living creatures, and her awareness of humanity's place in the wider scheme of nature, Woolf encapsulated many of the dominant trends in the modern study of nature. (Alt 2010: 167)

Her experimental and subjective novel *The Waves* explores the modern world's fluctuating characterizations of the self. Woolf weaves the thread of the fragmented self and the collective reality through the protagonists of Bernard, Louis, Neville, Jinny, Susan and Rhoda. Common point in these characters is a lack of unity and a sense of incoherence, the concept of "selfhood as progressive disruption, set against the lost myth of continuity" (Brown 1989: 149). In one of her diary entries Woolf refers to this dissolution, stating: "the six characters were supposed to be one. I'm getting old myself - I shall be fifty next year; and I come to feel more and more how difficult it is to collect oneself into one Virginia . . . Therefore I wanted to give the sense of continuity" (Woolf 1980: 397). Through the characters' portrayal as disconnected from their own nature Woolf points to the combination of their individual accounts, a world where they are all united and one. Brown states that

The Waves constitutes Virginia Woolf's most sustained exploration of the self in time. It provides, in its structure, a broken chronology of life time which takes us from primary childhood awareness to the oncoming of death. At the same time, the mythos of the single day is given in interspersed poetic passages which trace the rising and falling of the sun. Six characters speak their attempts to create and sustain a consistent selfhood in the face of fluxive change and sudden disaster. (1989: 160)

The characters experience great challenges with the external environment, beyond the range of their familiarized childhood perceptions: As Hinnov states: "each character's painful process of individuation—"We suffered terribly as we became separate bodies' (344)—necessitates fragmentation. Yet disunity from the whole is required for eventual reunion as the wavelike movement is both a break and a merge" (2011: 215). As a consequence of the separation from their inherent connection with one another, with the natural environment and their sense of continuity, the characters go through fragmentation in the face of disillusionment with modern reality.

The journey to a collective selfhood emanate from the sense of dissatisfaction and futility the individual experiences as the loss of point of reference that comes with the modern reality. Apter further states: "the moments of communion, as they all feel at Hampton Court, are not in themselves enough to justify the presentation of characters as a body . . . What binds them together is the fact . . . that each discovers his or her self by reference to the others" (1979: 123). The sense of unison inherent in the characters point to a larger recognition of each of their own natures. An integration with the surrounding reality happens through "characters' collective consciousness", as well as with the forming of "communal notion of identity" (Bradshaw 2015: xv). In contrast to the portrayal of the ideal, integrated self through the character of Percival, the mutual friend of the six protagonists, the six characters are set to perpetually be in a state of confusion and alienation with their identity. The character Percival serves as the ideal point of reference through which they are able to alleviate the turmoil of the fragmented self, connect to one another and attain unison in a communal sense of self. He holds the ideal of the lost, unattainable integrity, when the others are scattered in all directions. Louis states: "It is Percival sitting silent as he sat among the tickling grasses when the breeze parted the clouds and they formed again, who makes us aware that these attempts to say, 'I am this, I am that', which we make, coming together, like separated parts of one body and soul, are false" (Woolf 2015: 80). Neville contemplating on the notion of the multiselves or of the self infused with the essence of the other, inquires and says: "as he [Bernard] approaches I become not myself but Neville mixed with somebody—with whom?—with Bernard? Yes, it is Bernard, and it is to Bernard that I shall put the question, Who am I?" (Woolf 2015: 48). A similar exploration by Bernard about the real nature of his being follows: "What am I? I ask. This? No, I am that", following his observation of the surrounding environment he states: "then it becomes clear that I am not one and simple, but complex and many" (Woolf 2015: 44). For him, the

observation of the environment he is in gives way to the realization of the multifaceted nature of his self, along with the acknowledgment of its impermanence.

Howard states that "central to Woolf's aesthetic is the tension between the individual's public personae and his or her 'private' self" (2007: 44). Although this tension and fragmentation is experienced individually, the examination of the characters of Rhoda and Louis can offer deeper insight into the nature of this sense of communal dissolution. The feeling of displacement experienced by these characters can be observed to date back to their childhood where the remarks of the environment and their immediate sensory perception in the form of stream of consciousness reveal the state of their being and how they relate to the surrounding world. Although both characters display traits of observation, in a state of emulation of others, Rhoda can be said to be the one experiencing a more extreme sense of disintegration. In a manner parallel to Jane in the gloomy atmosphere of the Red Room, Rhoda is in a situation where others present both a threat to her being, and a proof of it, she states: "Alone, I often fall down into nothingness" (Woolf 2015: 25). Stuck in a similar state of disharmony with his surrounding reality, Louis bases these feelings on the discord he feels due to his Australian background: "From discord, from hatred my shattered mind is pieced together by some sudden perception. I take the trees, the clouds, to be witnesses of my complete integration. I, Louis, I, who shall walk the earth these seventy years, am born entire, out of hatred, out of discord" (Woolf 2015: 22). After receiving an unwelcome kiss by Jinny in the form of an intrusion, Louis hides in a bush and recovers the integrity of his sense of self in connecting with the natural environment: "I feel come over me the sense of the earth under me, and my roots going down and down till they wrap themselves round some hardness at the centre. I recover my continuity" (Woolf 2015: 20). As a child he is cognizant of his inconsistency both within himself and in regard to the other five characters and he only finds some solace with the unification of nature, the trees and the clouds. It is to nature Louis intuitively turns to for the confirmation and consolation of his identity.

As the character who frames the novel with the entirety of the final chapter dedicated to his inquiries about the nature of their identity and experience, Bernard is the one that collects stories and words; he seeks to capture and materialize the essence of all their experiences. Yet, at the end of the novel he, too, comes to the grim realization of the futility of these attempts, the inadequacy of language to reflect the modern reality, Bernard states: "I need a little language such as lovers use, words of one syllable such as children speak when they come into the room and find their mother sewing and pick up some scrap of bright wool, a feather, or a shred of chintz. I need a howl; a cry" (Woolf 2015: 176). His conclusion is that their immediate sensory perceptions of a tree or a bird belonging to their childhood surpass the sophisticated and complex formulations in communicating the nature of reality. Leading up to this realization, his experience of the world without a self follows:

The woods had vanished; the earth was a waste of shadow. No sound broke the silence of the wintry landscape. No cock crowed; no smoke rose; no train moved. A man without a self, I said. A heavy body leaning on a gate. A dead man . . . this way and that, mutable, vain. I, carrying a notebook, making phrases, had recorded mere changes; a shadow, I had been sedulous to take note of shadows. (Woolf 2015: 170-71)

Susan Dick refers to this loss of identity as the dissolving of illusion stating: "one of the terrifying elements in this experience is the loss of language, one vehicle of illusion. There are no words, he will say, to describe the world seen without a self" (1983: 48). This point of anagnorisis for the modern individual on the modern stage possesses another layer of unification with the other.

The self in *The Waves* is not only complete and whole with the other five characters, but also within the natural environment. The natural element in the novels run in and out of the chapters in the form of interludes and characters' sensory perceptions of the environment, providing the catalyst for unison: "it is nature to which Virginia Woolf turns for integration, for fusion, for flow" (Bevis 1956: 18). The motif through which the fusion and integration is weaved is, as evident in the title of the novel, the waves. The waves frame the entirety of the novel, cresting and falling in the background of the characters' journeys; its cyclical flow overarches the reality of the present. Throughout the course of the characters' lives, they perceive and experience the rhythm and the motion of the waves in different ways, yet its essence always stays the same. Building on this motive, each character partakes in the ocean of collectivity in the form of a wave. Flux and change being their inherent nature, together they form a communal identity where each character contributes to the unison with their unique experience and sense of self. This is further stated by Bernard through the metaphor of the seven-sided flower: "A single flower as we sat here waiting, but now a seven-sided flower, many-petalled, red, puce, purple-shaded, stiff with silver-tinted leaves—a whole flower to which every eye brings its own contribution" (Woolf 2015: 74). Regarding these words where the integrity of self through the collective is emphasized Mattison states: "multiplicity is not opposed to unity, that, through intuition, Bernard, Susan, Neville, Jinny, Louis, Rhoda, and Percival have experienced the interconnections of their "selves" and, in so doing, have composed (or, created) "a whole flower" (2011: 5). The complete flower includes the character Percival who possesses the ideal, integrated self each character strives to attain and who is exempt from the protagonists' flow of narration and is instead merely 'perceived' from the outside. Each character is indispensable in the making up of the single flower and thus each is collectively able to experience unison as a point of reference through the character of Percival. Among the motives and metaphors that exist throughout the novel to communicate the dynamics between the environment, the individual and the collective, there are also interludes, placed as accounts that briefly frame the chapters.

The interludes act as the pillars for the integration of the natural world into the modern reality depicted: "the segmentation of the characters' lives by the phases of the day (and the year) highlights the common nature of animals and humans: both are subject to time and change and undergo the natural process of growth, perfection, decline and death" (Hühn 2001: 346). They follow as a detached narration of dawn into the setting of the sun, in parallel with the linear chapters that follow the childhood of the characters into old age, pivotal in the portrayal of human-nature symbiosis. Hühn further states:

The perspective established by the scenic descriptions of the interludes differs radically from both the characters' soliloquies and Bernard's retrospection in that they refer to external natural objects and events in the form of first-order observation . . . Such a pervasive ascription of human traits to the natural scenery is apt to foreground its extra-human status and thus, reversing the perspective, establishes the interludes as an observation device for the human world, facilitated by their position as a frame for the soliloquies and by the formal analogy between birds and characters. (2001: 345-346)

The perception of a reality that is inclusive of this depiction of nature emphasizing characters' connection is formed by the accounts of stream of consciousness. As the sun initiates the emergence of light which metaphorically refers to the consciousness of the protagonists, their early clumsy perceptions of the world are revealed. The subsequent chapter depict the mid-day, the brightest phase of the sun which figuratively seeps into the chapters through the illumination and clarity that are provided to the characters, in the afternoon and the peak period of their lives. The light shines on all that exists in the portrayal of the natural scene making up a blinding and sudden transformation into adulthood. The narrator informs that the sun sees "straight over the waves" (Woolf 2015: 63), signifying a stage of completion their journey of integration. Their respective selfhood maturity with

the exposition of insight through the imagery of the sun is clear as the narration confirms this individuation with the mention of birds singing: "one sang under the bedroom window; another on the topmost twig of the lilac bush; another on the edge of the wall. Each sang stridently, with passion, with vehemence, as if to let the song burst out of it, no matter if it shattered the song of another bird with harsh discord" (Woolf 2015: 63). Birds are the representation of the six distinct personalities and serve as symbols of initiation, of exploring the singularity of their voices. As the sun descends quietly, the death of the ideal, integral self that Percival symbolizes marks the beginning of the second phase of their lives, the end of their childhood with overtones of insight, from innocence to experience. With their childhood in the past, the characters have reached the phase where they are provided with emotional maturity and agency to help with their early perceptions of the surrounding world and their primary contact with it.

The last soliloquy of Bernard takes the nature as the element that acts as a stimulant for integration, and it is significant in that the last words of the novel uttered by the character frames the novel once and for all: "the sky is dark as polished whalebone. But there is a kindling in the sky whether of lamplight or of dawn... Dawn is some sort of whitening of the sky; some sort of renewal. Another day; another Friday; another twentieth of March, January, or September. Another general awakening" (Woolf 2015: 177). The narrative that is initiated with dawn breaking softly over the landscape is present once again; this time it points to a larger cycle, experience in return for flow, the past in return for the present. Bernard's realization of the world without a self leads to this observation of "whitening", "renewal" and "another general awakening". His words of inspection are fixed on nature, more precisely the waves, as he continues: "a bird chirps. Cottagers light their early candles. Yes, this is the eternal renewal, the incessant rise and fall and fall and rise again" (Woolf 2015: 177). The recognition of the self's successful integration accompanies a sense of hope, and an expectation of truth. Once more the novel is framed with the cyclical portrayal of continuity of motion. Thus, the self and other, the object and the subject, the form and the context merge into one another. The respective experience of the six personalities are fused together under a collective identity where they become one body. Through the metaphors of the many petaled-flower and the birds each singing with their distinct voices the theme collectivity is woven and they are moved towards a unified reality with the stimulant of the natural environment leading to a sense of communal integration.

Conclusion

Nature that is present throughout the different journeys of the characters in the selected novels depicts a wider image of individuation. The element of nature recurring in these narratives overarches two centuries. With the twentieth century onwards it serves as the space of contemplation, self-discovery within the individual and communal sense. The connection between the eras encompassing roughly the nineteenth to twentieth centuries and the evolution of the definitions of self over time are explored within the context of nature. Through the historical background of nineteenth and twentieth century, as well as the fictional framework, a particular emphasis is placed on the relationships between the protagonists and nature. The inquiry of the self as an instrument in the novels offers insights into the characters' respective journeys of self-discovery. Yet, as it can be observed, the journey of the six characters in *The Waves* is not as consistent and straightforward as *Jane Eyre's*, and it does not necessarily guarantee self-fulfilment considering the modern environment and the new ideas about the self emerging from this scene. Morris asserts that

The Waves does not fit the traditional definition of a Bildungsroman, and moreover, the novel can be read as an anti-Bildungsroman. It is Woolf's attempt to replace the self-centredness of the traditional realist novel with a worldly realist distribution of the perceptible foregrounding the material common life and culture of shared physical being and intersubjective consciousness. (2019: 119)

Thus, it can be concluded that regardless of whether the characters achieve self-actualization in traditional terms, the acknowledgement of their efforts in the name of exploring their personalities as well as their attempts to establish a sense of balance is an integral component of their process of individuation and integration of the self with the other.

The novels selected for this analysis show similarities that have been clarified in terms of the self encompassing the other, the individual the communal, the human, the nonhuman. It has been pointed out that as a representation of the main concepts of self in relation to nature in the Victorian period, *Jane Eyre* offers a place of the examination of nature as a guide. The author's portrayal of the environment as a means for the heroine to attain unity within herself offers her independence on personal and social level. The revelations granted by this natural environment point to its function as a space of transformation and introspection, the integration of which leads to self-fulfillment. Analyzing the shifting representations of nature in the novels gives insight into how the protagonists in *The Waves* manage the modern, fragmented self. Characters that appear to be quite distinct in terms of their identities share a similar reference point in their interactions with one another. This pivotal point, which results from the protagonists' struggles to deal with the loss of their valued friend serves as a focal point where other connections are explored during the course of the narrative. With this coming together, all their thoughts and identities get intertwined and melt into each other. The blueprint for the characters' individualization journeys is mapped out through the portrayal of the connections they establish with their natural surroundings. In order to examine the human-nonhuman connection and bring particular attention to the points made in the novels, the relationships of these characters with nature, the events that emanate from this connection and their impact on the development of the characters, have been analyzed through ecocritical theory.

Works Cited

- Alt, Christina (2010), *Virginia Woolf and the Study of Nature*. New York: Cambridge University Press.
- Apter, T. E. (1979), *Virginia Woolf: A Study of her Novels*. Macmillan Press.
- Atila, Aylin (2017), *The Self As Trace: The Ethics of Representation in the Contemporary English Novel*. 2nd ed. Izmir: Ege UP.
- Barstad, Guri E. et al. (2019), *Exploring Identity in Literature and Life Stories: The Elusive Self*. UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Bevis, Dorothy (1956), "The Waves: A Fusion of Symbol, Style and Thought in Virginia Woolf." *Twentieth Century Literature*, vol. 2, no. 1, 5-20, JSTOR.
- Bradshaw, David (2015), Introduction. *The Waves*, by Virginia Woolf. UK: Oxford University Press, xv.
- Brontë, Charlotte (2008), *Jane Eyre*. United States: Oxford World's Classics.
- Brown, Dennis (1989), *The Modernist Self in Twentieth-Century English Literature: A Study in Self-Fragmentation*. New York: Palgrave Macmillan.
- Buell, Lawrence (1973), "Introduction." *Literary Transcendentalism: Style and Vision in the American Renaissance*. Cornell University Press, 5. JSTOR.

- Davison, Carol Margaret (2009), *History of the Gothic: Gothic Literature 1764-1824*. 1st ed., UK: University of Wales Press.
- Dick, Susan (1983), "I Remembered, I Forgotten: Bernard's Final Soliloquy in 'The Waves.'" *Modern Language Studies*, vol. 13, no. 3, 48, JSTOR.
- Eagleton, Terry (2005), *Myths of Power: A Marxist Study of the Brontës*. New York: Palgrave Macmillan.
- Farkas, Carol-Ann (1994), "'Beyond What Language Can Express:' Transcending the Limits of the Self in *Jane Eyre*." *Victorian Review*, vol. 20 no. 1, 68, Project MUSE.
- Feder, Helena (2014), *Ecocriticism and the Idea of Culture Biology and the Bildungsroman*. USA: Ashgate Publishing Company.
- Gilbert, Sandra M. (1944), *Norton Anthology of Literature by Women*. New York: W. W. Norton & Company.
- Greenblatt, Stephen and Abrams (2006), *M. H. The Norton Anthology of English Literature*, 8th edition. USA: W. W. Norton & Company.
- Hall, W. Dewey (2014), *Romantic Naturalists, Early Environmentalists: An Ecocritical Study, 1789-1912*. USA: Ashgate Publishing Company.
- Hinnov, Emily M. (2011), "'To Give the Moment Whole': The Nature of Time and Cosmic (Comm)Unity in Virginia Woolf's *The Waves*." *Virginia Woolf and the Natural World*, edited by Kristin Czarnecki and Carrie Rohman, Liverpool University Press, 215. JSTOR.
- Hovind, Jacob (2011), "Modernism's Two Versions of Selfhood." *Twentieth Century Literature*, vol. 57, no. 2, 255, JSTOR.
- Howard, Stephen (2007). "The Lady in the Looking-Glass: Reflections on the Self in Virginia Woolf". *Journal of International Women's Studies*, 8(2), 44.
- Hühn, Peter (2001), "The Precarious Autopoiesis of Modern Selves: Daniel Defoe's *Moll Flanders* and Virginia Woolf's *The Waves*". *European Journal of English Studies*, 5:3, 345-346.
- Langland, Elizabeth (1992), "Nobody's Angels: Domestic Ideology and Middle-Class Women in the Victorian Novel." *PMLA*, vol. 107, no. 2, 291. JSTOR.
- Mahoney, Kristin (2013), "The Transition to Modernism Recent Research on the Victorian/Modern Divide". *Literature Compass*, 10/9, John Wiley & Sons Ltd, 718.
- Mattison, Laci (2011), "The Metaphysics of Flowers in *The Waves*: Virginia Woolf's 'Seven-Sided Flower' and Henri Bergson's Intuition." *Virginia Woolf and the Natural World*, edited by Kristin Czarnecki and Carrie Rohman, Liverpool University Press, 74, JSTOR.
- Morris, Pam (2019), "*The Waves*: Blasphemy of Laughter and Criticism." *Jane Austen, Virginia Woolf and Worldly Realism*. Edinburgh University Press, 119.
- Nichols, Ashton (2011), *Beyond Romantic Ecocriticism: Toward Urbanatural Roosting*. USA: Palgrave Macmillan.
- Roll, Serafima (2012), "Writing and Modernism: Liquidation of the Self." *The Turn of the Century/Le tournant du siècle: Modernism and Modernity in Literature and the Arts/Le modernisme et la modernité dans la littérature et les arts*, edited by Geert Lernout, Walter de Gruyter, 226.

- Scott, Bonnie Kime (2012), *In the Hollow of the Wave: Virginia Woolf and Modernist Uses of Nature*. USA: University of Virginia Press.
- Schor, Hilary (2014), "Fiction." *A Companion to Victorian Literature & Culture*. UK: John Wiley & Sons, 349.
- Smith, Margaret (2008), Introduction. *Jane Eyre*, by Charlotte Brontë. United States: Oxford World's Classics, xiii.
- Tanner, Tony, (1984), "Passion Narrative and Identity in *Wuthering Heights* and *Jane Eyre*." *Mortimer*, 21-23.
- Taylor, Jesse Oak (2015), "Where is Victorian Ecocriticism?" *Victorian Literature and Culture*, 43, Cambridge University Press, 883.
- Teuscher, Marianna Alvarado (2019), *Thornfield Wragby and Their Discontents: Nature and Civilization*. Master's Thesis. NY: CUNY Hunter College.
- Tew, Philip, and Alex Murray (2009), *The Modernism Handbook*. London: Continuum.
- Thorsheim, Peter (2018), *Inventing Pollution - Coal, Smoke, and Culture in Britain Since 1800*. Ohio: Ohio University Press, 2018.
- Woolf, Virginia (1925), *The Common Reader*. New York: Harcourt Brace & Co.
- _____ (1980), *The Diary of Virginia Woolf*, edited by Anne Olivier Bell, Vol. 3 1925-1930. New York: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- _____ (2015), *The Waves*. UK: Oxford University Press.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Doğan Özlem'in Ardından Öğrencilikten Dostluğa Uzanan Bir Hikâye

After Doğan Özlem

A Story From Student to Friendship

Hasan ŞEN

Prof. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

senhasan@mu.edu.tr

 ORCID 0000-0003-2111-2223

Monografi/Monography

Geliş Tarihi/Received: 31.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 06.06.2023

Atıf/Citation

Şen, Hasan (2023), "Doğan Özlem'in Ardından Öğrencilikten Dostluğa Uzanan Bir Hikâye", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 89-94.

Şen, Hasan (2023), "After Doğan Özlem A Story From Student to Friendship", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 89-94.

1994 yılıydı. 1990 yılında liseyi bitirmeme rağmen üniversiteye gecikmeli girmiştim. Okulumu, Buca Lisesi'ni, çok sevmeme rağmen berbat ve mutsuz geçen bir üç yıl geçirmiştim. Zira okumaya, sosyal bilimlere ilgim apaçık ortada iken biraz mahallenin mühendis büyüklerinin ailemi yönlendirmelerinin, biraz da sosyal bilimlere yüklenen olumsuz algı sonucu Fen ve Matematik bölümüne kaydolmuş ve o bölümü bitirmiştim. Sınava sosyal bilimlerden girmiş ve kazanmamıştım. Bunda o dönem bölüm değiştirmekten kaynaklı ciddi puan düşüşünün etkisinin yanı sıra çok düşük gelen orta öğretim puanımın da etkisi büyüktü. Tabii ki en büyük etken, ciddi bir hazırlık gerektiren sınav için maddi ve manevi olarak yeterli gücüm olmayışydı. Zira dershaneye gitmeden sınavı kazanmak o dönemlerde de zordu.

Lise sonrası başlayan çalışma hayatım kaderimi değiştirecekti. Egebank A.Ş.'ye park görevlisi olarak girmiştim, ardından Bilgi İşlem Merkezi'ne geçiş yapmıştım. Dünya algımı tamamen değiştiren ilk karşılaşmalarımın adresiydi orası. Egebank'ta çalışan ve çoğu bilgisayar mühendisi olan kişilerden hem teknik bilgi hem de hayata dair çok şey öğrenmiştim. Çalışkanlığım o insanları çok etkilemişti. Zira hayattaki en büyük sermayem budur. Bir kısmı ile hâlâ görüştüğüm insanların sahip oldukları kültürel sermayeleri beni hayli etkilemişti. Bu vesile ile tekrar okumam gerektiği konusunda onlar tarafından aldığım telkin ve destekler sonucu dershaneye yazılmıştım. Sonra Egebank Bilgi İşlem Merkezi İstanbul'a taşındı ve o değerli arkadaşlarımın bir kısmı Ege Üniversitesi Hastanesi'ne geçtiler. Sonra bu insanlarla yolum tekrar birleşecekti. Çünkü şayet sınavı kazanır ve İzmir'de okumayı tercih edersem bu defa adı geçen hastanede çalışabileceğimi söylemişlerdi. Çocukluğumdan beri çalışma hayatına çok erken girmem insan ve toplum hakkında birçok şeyi erken kavramama, hayata dair deneyim sahibi olmama ve olgunlaşmama vesile olmuştu. Bu nedenle özellikle sosyoloji ve felsefeye olan ilgim artmıştı. Bunlardan sosyolojiyi tercih etmemde içinde yaşadığım toplumu anlama isteğim ağır basmıştı. 1994 yılında Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü kazandım. Heyecanıma diyecek yoktu çünkü bu defa kendi tercih ettiğim bölümü okuyacaktım. Kazandıktan sonra da Ege Üniversitesi Hastanesi Bilgi İşlem Merkezi'nde Sistem Operatörü olarak çalışmaya başlamıştım çünkü ekonomik olarak ihtiyacım vardı. Asistan olana kadar çoğunluğu geceleri çalışmak şeklinde geçen yedi yıllık maceraydı.

Üniversite hayatına başladığımda gerek kendi bölümümdede gerekse diğer bölümler yer alan çok kaliteli öğretim üyelerinden dersler almaya başladım. Psikoloji Bölümü'nde duayen hocamız rahmetli Prof. Dr. Nuri Bilgin, Felsefe Bölümü'nde hâlâ sıklıkla görüştüğümüz, akademik yaşamımda üzerimde çok ama çok katkısı olan Prof. Dr. Ahmet Arslan bunlardan sadece ikisiydi. Yine namını çok duyduğumuz Prof. Dr. Doğan Özlem'le tanışmam onun Mantık dersimize gelmesiyle başlamıştı. Herkesin biraz da çekindiği bu dersi tane tane, ego ve kibirden arındırılmış bir tarzda vermesi birçok kişide olduğu gibi bende de büyük bir hayranlık uyandırmıştı. Fakat hocama karşı beslediğim bu hayranlığın gerisinde sadece dersi verme yeteneğinden fazlası olduğunu hissetmiştim. Hayata dair derinliği ve insanla kurduğu sahici ilişkisini fark etmiştim hocamın. Hani öğrenciler çekinir ya hocanın odasına gidip bir şey sormaya, nedendir bilmem ama hiç böyle bir çekincem olmadı. Kapısını çaldım ve odasına girdim. Büyük bir nezaketle karşıladı beni. Orada anlamıştım öğrenci ile nasıl ilişki kurulması gerektiğini. Felsefe Bölümü öğrencisi olmamama rağmen benimle ilgilendi çünkü öğrenciler arasında hiçbir ayırım yapmazdı. Acemice sorulan sorularıma büyük bir içtenlikle yanıt verir ve beni ilgili konularda yönlendirirdi. Derslerden sonra gerek bir konuda kendisine danışmak gerekse ihtiyacım olduğu bir kitap, dergi gibi bilimsel kaynak için odasına sıklıkla gitmeye başlamıştım. Bundan bir akademisyenin kapısının öğrencisine daima açık olması gerektiğini öğrenmiştim. O koridorda genel olarak öğrendiğim bir şey daha vardı. Yukarıda sözünü ettiğim hocalarımdan sabah

08:30'da bölüme gittiğimde kapılarını hep açık bulmamdı. Böylelikle bir akademisyen adayının disiplinli ve çalışkan olmasının ne denli gerekli olduğunu da bu vesileyle deneyimlemiştim.

Doğan hocamla dostluğa doğru giden yolcuğun başlangıcı onun yaşadığı bir sağlık sorunu ile başladı. Hocam bir gün derse gelmemişti. Yerine gönderdiği asistanına bu durumun nedenini sorunca kalp rahatsızlığı olduğu ve hastaneye yattığı bilgisini almıştım. 40 yıl sigara içmiş birisi için bu sorun sürpriz de değildi. O esnada Ege Üniversitesi Hastanesi'nde çalıştığım için kayıtlarda kaldığı odayı hemen öğrendim. Çay demledim ve termosu koyarak odanın yolunu tuttum. Odasına girdiğimde elimde termosla beni görünce hem çok şaşırdığını hem de çok sevindiğini hatırlarım. Eşi Meral hanım da oradaydı. İçeri buyur ettiler. Ertesi gün ameliyat olacaktı ki son hazırlıklar yapılıyordu. Personel olduğum için ziyareti biraz uzatmama izin vermişti kat görevlileri. Meral hanıma, kendisinin yorulmuş olabileceğini, eve gitmesi gerektiğini gece hangi saatte olursa hocamın yanında olacağını söyledim. O da eve gitti zira ameliyat sonrası bakım daha fazla çaba ve enerji gerektirecekti. O gece birkaç defa hocamın yanında gittim ve uzun soluklu sohbetler ettik. Uzun olmasının nedeni sanırım hocamın da ameliyat öncesi rahatlamaya çalışmasıydı. Bu vesile ile hayatlarımız hakkında çok konuştuk. Aslen ne denli benzer bir hayatlarımız olduğunu öğrenmiştik. O da çok yoksulluk çekmiş hep çalışarak okumuştum. Benim de hikâyem aynı olunca bana "yoksulluk ve çalışmak anlaşılan ikimizin de sadık dostu" demişti ve daha da yakınlaşmıştık birbirimize. Ameliyat sonrasında da kaldığı odaya elimde çayla gitmiştim. Bir gece gittiğimde kolunda serum ve vücudunda takılı sonda olmasına karşın yeni kitabının basım öncesi düzeltmelerini yaparken gördüm. Hocam bana "akademisyenin mazereti olamaz" demişti. Ben de kendisine ama sağlık en büyük mazerettir dediğimde, "eğer gücün kitabı tutmaya yetiyorsa kendini iyi hissetmek ve hızlıca iyileşmek için de çalışsın" demişti bana. Gerçi hocamın tatilde deniz kenarında kurduğu şemsiyenin altında daktilosuyla çalıştığını da duymuştum ama bu durum biraz farklıydı. Akademisinin başka bir yere benzemediğini, kendi rutini olduğunu ve akademisyenin ilham bekleyecek lüksü olmadığını da belirterek şu veciz ifadeleri eklemişti. "Bak Hasan, bizi dışarıdakilerden, kahvedekilerden ve sıradan insanlardan ayıran bir özelliğimiz var, o da yazmak. Mensubu olduğun bilimin yöntemi ve kurallarıyla yazmak. Herkes okur ama herkes yazamaz. Her zaman masaya otur ve yaz. Yazamıyorsan da neden yazamadığını yaz. Oradan başlarsın". Bu sözler akademisyen olmayı hedefleyen biri olarak benim temel şiarım olmuştu.

Yıllar içinde artık dostluğumuz kökleşmeye başlamıştı. Hocam Ege Üniversitesi'nde başka bölümlerden gelen hocaların katılımıyla ayda bir yapılan akademik bir toplantıya çağırılmıştı beni. Fizik, Tıp, İktisat veya diğer bölümlerden gelen hocalarla bir kitap üzerinde konuşmayı ve tartışmayı içeren o dönem Ege Üniversitesi Lokali olarak geçen yerde yemekli toplantıydı bu. Çalışmamdan ve nöbet sisteminin uyumsuzluğundan kaynaklanan nedenlerden yalnızca birine katıldığım bu toplantıdan çok etkilenmiştim. Daha fazlasına katılma imkanım da olmamıştı zira daha sonra da hocam çalıştığı bölümden ve kendi özel nedenlerinden ötürü emekli olacaktı. Çok üzülmüştüm hocam emekli olunca yaşı daha gençti ve akademik olarak zirvedeydi.

Ben de bölümü bitirmiş ve yüksek lisansa başlamıştım. 1999 yılında (o günkü adıyla) Muğla Üniversitesi'nde açılan asistanlık kadrosuna başvurmuş ve kazanmıştım. Hocamı sevinçle haberdar ettiğimde, bunu fazlasıyla hak ettiğimi ve "önüne hedeflerini koyan ve bu yola adayan bir kişiyi kendisinin dahi durduramayacağını" söylemişti. Ayrıca hayatını kazanmak için başka bir iş yapıp aynı anda akademisinin

gereklerini yerine getirmenin zorluğunu da bildiği için artık çok sevdiğimi bildiği akademik yaşamın aynı zamanda işim olması onu çok mutlu etmişti.

Muğla'ya geldiğim ve işe ilk başladığım günü dün gibi hatırlıyorum. İzmir gibi büyük bir şehirden o dönem çok daha küçük bir ile gelmek gerçekten zorlayıcı bir durumdu. 1999 yılının Muğlası ve emekleme çağındaki üniversitesi büyük şehirle kıyas kabul etmeyecek derecede farklıydı. Ama bunu çok dert etmiyordum. Dönemin rektörü aynı zamanda kurucu Rektör olan hocam Ethem Ruhi Fiğlalı ile tanışmıştım. Ethem hocamın çok yönlü biri olduğunu hemen anlamıştım. Şimdiden baktığımda kendisinin çalıştığı rektörler içinde -kuşkusuz hepsinin katkısı olmuştur ama- en yüksek vizyon sahibi olduğunu söyleyebilirim.

Aslında benim için zorlayıcı olan nokta daha farklıydı. Öncelikle daha önce hiç devlet işinde çalışmamış hep özel kurumlarda çalışmıştım. Özel sektörde insanın işi yoğun ama kafası rahat olur. Kimin ne olduğu, kimlerle sohbet ettiği, ideolojik görüşünün ne olduğu kimseyi ilgilendirmezdi. Bu anlamda daha özgür bir ortamdı. Ama devlet kurumu olmasına karşın akademi olması nedeniyle görece özerk olduğunu düşündüğüm üniversitede koyu bir hiyerarşi ve kişiler arasında tuhaf hesaplaşmaların olduğunu biliyordum ama onu yaşamak ayrı bir şey. O dönem ve aslında her dönem Türkiye'de yaşanan gerilimler üniversitelerde de hissediliyordu. Hatırlarım, yeni tanıştığım insanlarla sohbet etmem bile bazen sorun oluyor ve bana o insanlarla pek birlikte görünmem gerektiği telkin ediliyordu. Dedikodu, adam kayırma, ayağını kaydırma gibi hadiseler de cabası. Pek kulak asmadığım ve umursamadığım sahte gerilimlerdi bunlar. Fakat top sakalım insanlara dert olmuş ve onu kesmem gerektiği dolaylı ve doğrudan "benim iyiliğimi düşünmeyi" de içeren tarzda bana iletiliyordu. Tabii ki bunun gerisinde büyük şehirlerde ve üniversitelerde olmayan taşralılık olgusunun da olduğu aşikârdı fakat prensiplerimi taşralıya teslim edecek değildim. Sakalımı asla kesmeyeceğimi söyledim ve kesmedim. Hayatın türlü zorluklarına direnmiş, bu konuda pişmiş biri olarak buna da direndim. Buna cesaret etmemde tabii ki o dönemin koşullarında çok iyi sayılabilecek bir bilgisayar ve sistem bilgim, buna eşlik eden öz güvenim de etkili olmuştu. Bir klasik memur gibi her söyleneni yapmanın akademiye ve kendime olan saygımı ortadan kaldırmasına izin vermezdim çünkü bizler temsil ettiğimiz bilimin ve disiplinin de eşik bekçileriyiz aynı zamanda. Doğan hocamla da konuyu konuşmuş ve bu tavrımı ona da aktarmıştım. Kendisi bu tavrımdan dolayı çok mutlu olduğunu ve desteklediğini söylemişti. Nitekim bana, "Savunduğun değerleri asla bırakma. Taviz verirken bu zayıflık olarak görülür ve daha fazla taviz vermen istenir" demişti. Açıkçası bu konuşma cesaretlendirmişti beni. Muğla adına yurt dışında eğitim alıp üniversiteye dönen uzun saçlı ve değişik türden sakallı asistanların sayısı arttıkça bu gereksiz mesele de ortadan kaybolmaya başlamıştı.

Bölüme ve işime çabuk alışmıştım zira amacım olan bir mesleğe kavuşmuştu. Hocamla sık sık konuşurduk ve onun emeklilik hayatından pek memnun olmadığını, öğrencilerine daha çok şeyler vermek istediğini anlamıştım. Hâlâ Felsefe Bölümü'nde yer alan bir hocamla ayda bir yapılan bir bilim etkinliği düzenliyorduk. Doğan hocamızı konferans için üniversiteye davet etmiştik ve hocamız memnuniyetle kabul etmişti. Edebiyat Fakültesi'nde bir konferans verecekti, rektör hocamızı ve dönemin dekanını davet etmiştik. Dekan ve rektör hocamıza Doğan Özlem'in ikna edici bir teklifle üniversiteye dönebileceğini söylemiştik. Dedim ya yüksek vizyon sahibi olan rektörümüz Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı durumu hemen kavradı ve büyük marka olan hocamızı üniversiteye kazandırmak için harekete geçti. Özel bir gayret sarf etmesine de çok gerek kalmadı çünkü ikna konusunda çok yetenekliydi. Böylece o dönemde de fakültede bazı hocaların, "solcu" olduğu gerekçesiyle karşı çıkmasına rağmen Ethem Hoca bunları bertaraf ederek onu üniversiteye atadı. O dönem hatırlarım Muğla

Üniversitesi Felsefe Bölümü büyük bir ivme kazandı. İnsanların “Muğla Felsefe Bölümü’ne gidin orada Doğan hoca var” dediklerini biliyordum. Hocamla yolum aynı üniversitede bu defa meslektaş olarak kesişmişti. Hocama o dönem oturduğum Akyaka’da bir ev bulduk, hatta satın alırken onun adına pazarlık yaptığımı da hatırlarım. Akşamları evine uğradım ve bir şeye ihtiyacı olup olmadığını sorardım. Bazen beraber yemek yerdik. Projelerinden bahsederdi ve birçoğunu hayata da geçirirdi. Ethem hocam her konuda destek olurdu. Ben de elimden geleni yapardım. Fakat hocamın şikâyet ettiği temel şey, taşralılıktı. Taşralı olmanın hem bir karakter hem de geriletici bir yaşam tarzı olduğundan bahseder, özellikle yeni kurulan üniversitelerde bunun çok büyük rol oynadığını söylerdi.

Ben yüksek lisans ve doktora için Ege Üniversitesi’ne gitmiştim ama Muğla’ya mümkün olduğunca gelirdim. Akyaka’yı da çok sevmem bunda etkiliydi. Zaman geçiyordu ve Muğla’da rektör değişmişti. Bu durum birçok şeyi değiştirmişti. Doğan hocamla sohbetlerimiz projeler üzerine değil dertleşme kabiliyetinde olmaya başlamıştı. Bir şeylerden sıkıldığını hissediyordum. Kişisel rahatsızlıklarından değil kurumsal sorunlardan bahsederdi. Bir gün şunu söylemişti bana: “Yetiştirdiği kişi kendisinden iyi olmayan bir hoca, hoca değildir. Senin de amacın senden daha iyilerini yetiştirmek olsun Hasan. Ancak böyle ilerleriz”. Şunu da bir şikâyet olarak eklemişti: “Maalesef buralarda yöneticiler kendinden daha iyi olanlara pek tahammül edemiyorlar.” Ne demek istediğini anlamıştım. Zaten kısa bir süre sonra da Muğla Üniversitesi’nden ayrılmak istediğini iletti bana. Kalması yönünde isteğimi ilettim fakat ısrar etmedim. Çünkü direnç sahibi hocam eğer bu kararı almış ise ayrılma gerekçesinin onu ikna etmek konusunda anlamsız kılacak kadar güçlü olduğunu fark etmiştim.

Doğan hocam İstanbul’a taşındı. Tabii, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Hizmet Ödülü olan, alanında tartışılmayacak ve marka değeri yüksek bir hocayı başta özel üniversiteler hemen markajına aldılar ve Yeditepe Üniversitesi’nde çalışmaya başladı. Yoğun bir mesaisi yoktu. Haftanın birkaç günü öğrencilerle buluşmak için gittiğini söyledi. Ama Muğla’nın sakin yaşantısından sonra İstanbul temposunun yorucu olduğunu da ekliyordu bazen. Ardından İzmir’e taşınmıştı. Karşıyaka’da buluşmuştum hocamla. Uzunca sohbet etmiştik. Kitaplarının tekrar basımının çıkacağını söylemiş ve adres istemişti benden. Yeni basılan tüm kitaplarını bana imzalı olarak gönderdi. İmzasına eşlik eden, “öğrencim, meslektaşım ve dostum” ifadesi beni çok duygulandırmıştı. Öyle ya önce öğrencisi, sonra meslektaşydım hocamın. Şimdi ise dostluk gibi gurur verici bir mertebeye onun nezdinde yükselmiştim. Sanırım bunu da hak etmiştim. Bir defasında “oğlum olmadı ama olsaydı senin gibi olmasını isterdim” demişti. Sonraki görüşmelerimizde “oğlum benim” demeye başlamıştı.

Yazları Dikili’deki yazlığına gider, havaların serinlediği Ekim ayına kadar orada kalırdı. Sıcaklığı hiç sevmeydi. Sonra yeniden İstanbul’a taşınmaya karar verdiklerini söyledi. Son dönemlerde sağlığının çok iyi olmadığını hissetmeme rağmen moralini arttırmak için “hocam maşallahınız var, bu yaz Dikili’ye geleceğim” derdim. Kilo almış ve sigaraya başlamıştı tekrar. Artan kiloları nedeniyle yürümekte zorlandığını söyledi. 2022 yılı başında sağlık durumunun daha da bozulduğunu anladım. Önceleri ayda bir mutlaka aradığım hocamı her hafta aramaya başladım. Çok seviniyordu buna. “Vefa sahibi olmak çok önemlidir” derdi. Öğrencilerinin ve akademiye kazandırdığı insanların vefasızlığından yakınırdı. O yaz mutlaka yazlığına gideceğime söz verdim. Nitekim Eylül ayında sevgili abim, hocam ve dostum Bekir Balkız’la ziyaretine gittik. İnanılmaz mutlu olmuştu. Uzun uzun sohbet ettik. Geçmişî yâd ettik. Şimdiden bakıldığında iyi ki bu sözümü tutabilmişim diyorum. Hocam hakkındaki bir konuda “keşke” sözcüğünü kullanmak istemezdim zaten. Sağlığının kötü olduğunu biliyordum. İki günde bir arıyordum. İstanbul’a dönmeye hazırlandığını söylemişti. Ardından eşi Meral

hanım bir mesaj attı bana. “Doğan’ı hastaneye kaldırdılar” diye. Meral hanımı aradığımda şekerden kaynaklanan bir sıkıntı olduğunu söyledi. Birkaç gün sonra da vefat haberini verdi. Çok ama çok üzülmüştüm. Felsefe Bölümü’nden Prof. Dr. Erol Kuyurtar’a haber verdim ve yola koyulduk. Yolda Bekir ağabeyi de aldık. İzmir’de de eski öğrencilerinden Yılmaz hocayı alarak Dikili’ye vardık. Camiide haberi alan eski öğrencilerinden bazıları gelmişti ama bence asıl gelmesi gerekenler orada yoktu. Yeditepe Üniversitesi çelenk göndermişti. Ne Ege Üniversitesi ne de Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi bir çiçek göndermişti. Bu beni çok üzdü. Hizmet ettiği bir kurumun en azından bir çiçek göndermesi beklenirdi.

Öğrencileri olarak son görevimizi yaptık. Geri dönerken de konumuz hep hocamızdı. Yaşadığım sürece de hatıralarımız hep konumuz olacak. Ara sıra kitaplarını karıştırırım. Derslerimde de beni yetiştiren hocalardan birisinin Doğan Özlem olduğunu gururla söylerim.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Yaşamın Anlam Olanaklarından

Doğan Özlem'in Felsefesine (I, II)

From the Possibilities of Life's Meaning

to the Philosophy of Doğan Özlem (I, II)

Hatice Nur ERKIZAN

Prof. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

nerkizan@mu.edu.tr

 ORCID 0000-0001-5832-1622

Monografi/Monography

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 14.06.2023

Atıf/Citation

Erkızan, Hatice Nur (2023), "Yaşamın Anlam Olanaklarından Doğan Özlem'in Felsefesine (I, II)", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 95-103.

Erkızan, Hatice Nur (2023), "From the Possibilities of Life's Meaning to the Philosophy of Doğan Özlem (I, II)", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 95-103.

Bu çalışma, Doğan Özlem'in Etik-Ahlak Felsefesi (2004) ve Kavramlar ve Tarihleri -I- (2003) adlı kitaplarını merkeze alarak onun söz konusu çalışmalarda ortaya koyduğu tarihselci-nominalist kavrayış ışığında insanın var olma/olabilme tarzını anlamayı ve analiz etmeyi umar*.

Antik düşüncede insan kendi var oluşunu varlıktan ayırmadı. Bu hiç kuşkusuz insanı merkeze alan Sofist kavrayış için de genel olarak geçerlidir. İstisnalar dışında, onlar; insanın sahip olduğu çeşitli düşünce ve anlayışların doğaya uygun olmaması bakımından geçerliliklerinin de olmadığını öne sürüyorlardı. Başka bir ifadeyle, Sofistler thesei (sonradan insan eliyle konulmuş olan her türden kurallar, yapılanmalar) ile phusei (doğal olan) arasındaki ayırmadan hareketle insanın kendi çıkarlarını korumak için koymuş olduğu her türlü yasa ve geleneği kökten bir eleştiriye tabi tutuyorlardı. Özgür- köle, aşağı sınıf- yukarı sınıf, kadın-erkek vb. her türlü ayırım, onlara göre, aslında doğaya aykırı ayırımlardı. Özetle; yaşamın anlam olanakları, bugünkü bakış açısından hareketle onları ister onaylayalım isterse de karşısında yer alalım, varlığın içinden araştırılıyordu. Oysa var olana "Özne" dolayımında uzanma ile "var olana varlığın içinden uzanma" birbirinden tamamen farklıdır; hatta denilebilir ki, birbirine taban tabana karşıttır. Çünkü birincisi, kendisine içkin olan ayırıcı, yadsıyıcı, ayırıcı ve bölücü bir düalizm ile çevrelenmiştir. O nedenle; "varlıktan ayrılma", aslında, insanın kendi tarihinde gerçekleştirdiği en büyük düşünsel kopmadır. Ve her ne kadar bazıları özne-nesne ayırımından hareket eden anlayışı Yeni Çağ'ın başlangıcına işaretlese de, bana göre, insanın kendi varlığının anlam olanaklarını varlığın içinden değil de "Özne"den, bir büyük öznenen hareket ederek aramasının başlangıcı olarak felsefi düşünceden kopuşun gerçekleştiği dinsel momenti verebiliriz ki bu da yaklaşık olarak Plotinosçu kavrayışın yeşerip gelişmesi ile Hıristiyanlığın doğuşuna denk düşer. Bundan sonra, denilebilir ki, insan kendi yaşamını anlamlı kılma yolundaki tüm çabasını esas olarak dinsel özne/tanrı merkezli bir kavrayış içinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla da insan, büyük özne olarak Tanrı'nın karşısında gerçek anlamda özne olamamış; kendi var-olmasını ne ontik, ne epistemik, ne etik ve ne de politik düzlemde gerçekleştirememiştir (Erkızan 2017: 239-251). Ancak insanın tarihine böyle bir eleştirel bakış yöneltmeden önce belki de esas önemli ve ilginç olan insanın anlam olanaklarını arama ve yaratma öyküsünü bilmektir veya "okumak"tır. İşte; Doğan Özlem'in Etik-Ahlak Felsefesi adlı çalışması, bize, yaşamın anlam olanakları olarak çeşitli etik anlayışları böyle bir tarih bilinci içerisinden verir. Başka bir ifadeyle, Özlem, felsefenin tarihini bize, salt düşünceler, kavramlar ve kuramlar toplamı olarak değil de, insanın kendini yaratma etkinliğinin gerçekleşmiş/gerçekleşme olanakları olarak sunar. O nedenle, Etik-Ahlak Felsefesi insanı, kendisinin ne olup olmadığı sorusuna tarih bilinci ışığında eğilmeye çağırırken aynı zamanda okuyucu da kendi kendisiyle birebir tartışma içine çeker. Bu bakımdan sözü edilen çalışma hem uzmanlar ve öğrenciler ve hem de genel okuyucu için son derece önemli bir başvuru kaynağı olarak değerlendirmeyi hak etmektedir.

Şimdi ve ancak; etik ve politik olan arasındaki bağı tarihsel olarak inkâr etmek mümkün olmadığı gibi, aynı zamanda da "etik olan politiktir ve politik olan da etikdir" düşüncesini doğrulamak için Aristoteles'e kadar geri gitmek zorunda değiliz. Ayrıca; günümüzdeki tartışmaları düşündüğümüzde; her etik ve politik söylemin ontolojik ve epistemolojik köklerinden bağımsız olarak ele alınıp çözümlenemeyeceğini öne süren feminist felsefeye başvuru da kaçınılmazdır. Çünkü etik ve politik söylemler önce dünyayı kurar (ontoloji), sonra temellendirir (epistemoloji) ve en sonunda da son

---

*Burada yer alan çalışma daha önce *Türkiye Felsefe Yazıları* (Hatice Nur Erkızan, *Türkiye Felsefe Yazıları*, Sentez Yayınları, Ankara 2013) adlı kitapta yayımlanmış olan metnin yeniden gözden geçirilmiş, düzenlenmiş ve geliştirilmiş biçimidir.

ikisine uygun bir biçimde onu yapmaya (etik ve politika) yönelirler. Özlem, Etik –Ahlak Felsefesi adlı eserinde etik ve etiğin tarihini verilerin bir toplamı olarak sunmayıp bizzat belli bir kavrayış açısından ele almakla birlikte zaman zaman bu kavrayışın gerekliklerinden doğan açılımlara ya hiç yer vermeyip ya da çok az yer vermektedir. Oysa; Özlem'in felsefesinin temelinde onun oldukça sert tarihselci- nominalist kavrayışı bulunur. Buna göre; esas olarak tarihsel olarak yapılan öznenin varlık hakkında hiçbir evrensel iddiası olamayacağı gibi, o bizzat kendinden hareket ederek de varlığa evrenselliği taşıyamaz. Yani, Özlem hem nesnel ve hem de öznel idealizmin bütün ontik ve epistemolojik yollarını tarih kategorisine dayanarak geçersiz kılar ve kapatır. Gerçeklik, ona göre, olsa olsa oluşan, oluşmakta olan her ne ise odur. Bu bir bakıma “yürümediğim yolları tanımam ve de tanımlayamam” diyen kişinin durumuna da benzer. Dolayısıyla; Özlem, varlığı ve insanı evrensel bir kavrayış içinden ele alan her türlü evrenselci felsefi, dinsel, bilimsel söylem ile tam bir karşıtlık içindedir (Özlem 2004: 18-21). Ve Özlem diğer yapıtlarında olduğu gibi, Etik-Ahlak Felsefesi'nde de benimsediği tarihselci-nominalist kavrayış ile uyum içinde görünür. Fakat bu kavrayışa ters düşen iki temel nokta var ki ben bu çalışmada esas olarak onlardan biri üzerinde durup diğerine yalnızca değinmekle yetineceğim. Birincisi; aslında kendi anlayışı ile pek örtüşen- genel olarak hermeneutiğin Aristoteles'e giderek kendini temellendirme isteği ve çabası dikkate alınacak olursa- Aristoteles'in phronesis kavramına çok sınırlı olarak değinmesi; diğeri ise, bununla bağlantılı olarak, erdem etiğinden hiç söz etmemesidir. Oysa hermeneutiğin temelinde yer alan nominalist epistemoloji Aristoteles'e giderek köklerini onda bulmaya çalışır. Çünkü etiği nominalist düzlemde kurma ancak ve ancak insanı bizzat sahip olduğu yetenekler ışığında yaşamı kuran bir varlık olarak görmekle olanaklıdır. Ayrıca; bu iki noktaya ek olarak; feminist felsefenin içinden yeşeren feminist etiğe nedense hiç değinilmemesini de ciddi bir kaygıyla karşılıyorum. Bana göre bu, kendisini nominalist ontoloji çerçevesinde kuran etik anlayışın tarih yazımında üzerinde durması gereken önemli bir konudur. Dolayısıyla; ben, bunu, genel olarak kendini tarihselci-nominalist felsefe üzerinden kuran etik anlayışın çok önemli bir eksiği olarak gördüğümü belirtmek isterim. Özlem; etik terimi üzerinde durur ve onun anlamını hem etimolojik ve hem de tarihsel bakımdan analiz eder. Şimdi; etik terimi Grekçe “ethos” sözcüğünden gelir ve o da Latincedeki “mos” sözcüğü ile hemen hemen aynı anlam içeriğine sahiptir. Her iki terim arasında bazı nüans farkları bulunsa da gerek “ethos” ve gerekse “mos” töre, gelenek, alışkanlık, karakter anlamlarına gelir. Ve de Özlem etiğin görevinin herhangi bir ahlak geliştirmek olmadığını belirtip onu, ahlak denen fenomeni inceleme alanı olarak tanımlasa ve sınırlasa da bunun gerçekte olanaklı olmadığı görülmektedir. Bunun bizzat örneğini ve kanıtını Özlem'in çalışmasında feminist etikten hiç söz etmemesinde buluruz. Acaba insanın tarafsız kalması gerçekten olanaksız mıdır? Bu soruyu düşünmenin erdemi üzerine düşünme ise başka bir zaman ve mekânı gerektirir hiç kuşkusuz.

Şimdi; modern etik düşünceye karşı ilk temelli eleştirinin esas olarak G.E. M. Anscombe ile başladığı söylenebilir; her ne kadar H. Sidgwick ve A. MacIntyre'in bu konuda daha uzun, eski ve kapsamlı çalışmaları olsa da. Antik Yunan'daki etik düşünce geleneğini savunanlara göre, modern etik düşünce, bir bakıma, kökleri dinde olması bakımından öncekinden ayrılır. Bu ise, daha önce de değinildiği gibi, aslında varlıktan kopuşun gerçekleştiği moment ile bağıntılıdır. Modern etik düşünce çok derin bir biçimde Hristiyanlıktan etkilenmiştir. Ve her iki söylemde de etik ilkeler varlık karşıtı bir kavrayış içinden ve ona karşı olarak oluşturulmuştur. Önceleri, ahlak ilkeleri dinsel söylemde tanrısal yasa/yasalarda dile gelirken bu daha sonra öznenin laikleşmesi sürecinde kılık değiştirerek özne-insana taşınmıştır. O nedenledir ki; Orta Çağ'da doğanın ilkeleri yerine hayal-gücünün ve aklın yaratımları mutlak doğru olarak kabul edilmiştir. Bu kavrayışın kendisi farklı giysiler altında doğa ve akıl karşıtlığı üzerinden

modern düşüncede de belli ölçüde varlığını sürdürmüştür. İzleyen süreçte her iki söylemde de etik ilkeler varlık ve doğa karşıtı bir anlayış içinden ve her ikisine karşı çıkılarak oluşturulmuştur. Modern düşüncenin krizi de işte buradan kaynaklanır; varlık karşıtlığı üzerinden kendini kuran ve yine kendini varlığa empoze etmeye çalışan öznenin mutsuz tiranlığından. İnsanın varlıktan koparılışının öyküsünü belki de en iyi biçimde kosmos ve physis terimleri üzerinden yapılan analizde görebiliriz. Antik Yunan filozofları kosmos olarak evreni; düzenli, güzel, iyi ve bilinebilir bir yapı olarak; bir bütünlük ışığında görmüşlerdi. İnsan böyle bir evrenin parçası olması bakımından onunla aynı özü ve yapıyı kendinde barındırıyordu. Yani insan, evrenin tüm öğelerini kendinde bulunduran bir küçük evren olarak düşünülüyordu. Şimdi; böyle bir evren anlayışının doğal sonucu olarak yaşamın kendisi de aynı biçimde anlaşılıyordu; yani, varlık ile yaşam, düşünce ile varlık arasında tözsel bir farklılık görülüyordu. Buna en iyi örnek olarak doğa yasasını etik bir yasa olarak gören Sofistlerin topluma, insana, ahlaka, geleneğe ve törelere ilişkin düşünceleri verilebilir (Erkizan vd. 2019: 17-39).

Oysa, daha başlangıçtan beri düalist ve dogmatik ontolojinin kendisinden zorunlu olarak çıktığı epistemolojik kavrayış zorunlu bir biçimde insanı varlıktan/var olanlardan yüz çevirmeye mahkum etmişti. “Doğru” varlığın yasasına uymaktan çıkararak itaat ile tanımlanmış; onunla yer değiştirmişti. İşte bu değişim insanın tarihinde onun varlıktan kopuşunun en sert momentini oluşturur ki Yeni Çağ’ın rasyonalist temelli ahlak kurma çalışmaları bile bu kopuşu hiçbir biçimde aşamamıştır; onu geride bırakmamıştır. Bunu Yeni Çağ’ın doğa tanımlamasında açıkça görebiliriz. Yeni Çağ doğayı tamamen edilgin ve bir sömürü alanı olarak görür ve bu bakımdan onun physis ve kosmos ile de hiçbir benzerliği yoktur. Gerçekte, modern bilimlerin temelinde bulunan doğa kavramı tam da bu bakımdan physis ve kosmos kavramlarına karşıttır. Özlem, bu tarihsel ve kavramsal değişimi son derece mükemmel bir biçimde analiz eder. Daha önce, insan büyük bir evrenin küçük bir parçası iken, kökenleri Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ile aynı zamana denk düşen Yeni-Platoncu düşüncede “Özne”nin doğa karşısında egemenliği kendini mutlak olarak kurmuştur. Öyle ki; Plotinos kendi bireysel yaşamında bedenini aç ve susuz bırakarak ve bir “küçük özne” olarak-varlığın bir parçası değil- büyük öznesine, Bir’ine ulaşma yolunda kendi varlığını yoksamaya yönelmiştir. Aşağılanan ve küçümşenen doğanın tarihinin ne zaman başladığı kesin olarak söylenemese de kesin olan böyle bir doğa anlayışının tek tanrılı dinsel kavrayışta kendine emin bir yer bularak oradan da modern doğa bilimine her türlü düalizm kılığı içinde geçtiğidir. Özetle; “varlığı kendinden türeten öznenin” gözünde bundan böyle doğa, artık ne güçlü, ne düzenli, ne iyi ve ne de bilinebilir bir yapıdadır. Tam tersine, doğa bilinendir ve güçsüzdür ve böyle olması bakımından da bilen özne karşısında edilgindir. Bundan böyle doğa; doyumsuz insan tutkularının ve çıkarlarının bir sömürü nesnesidir yalnızca.

Antik Yunan düşüncesinde başlangıç noktası ve asıl kaygı; iyi olanın ne olduğu, insan için “iyi olan”ın ne olduğu olmuştur. Ve buna göre; insan için iyi olan şey her ne ise iyi yaşam/mutluluk (eudaimonia) olarak adlandırılmayı hak eder. Çünkü var olanın sahip olduğu olanaklarını gerçekleştirmesi iyi olandır. Dolayısıyla; insan için iyi olan aşkın-evrensel bir ilke ile uyumlu olma zorunluluğuna sahip değildir. Bu bakımdan Antik Yunan’daki ahlak anlayışı ‘bireyseldir’. Her varlık kendi ereğini kendisine uygun bir biçimde gerçekleştirebilir. O nedenle; burada söz konusu olan psikolojik çağrışımlarla yüklü mutluluk (eudaimonia) değil, ruhun erdeme (arete) uygun etkinliği olan mutluluktur; yani iyi yaşamdır. Ve bunun yalnızca Platon ve Aristoteles için geçerli olduğuna ilişkin itiraz da doğru değildir. Çünkü evrenin kosmos olarak tanımlanmasının temelinde varlığın güzel, bilinebilir, uyumlu ve iyi olarak kavranılması yatar. İnsan için iyi olan da bu anlayışa uygun olarak psikolojik bağlamda değil esas olarak ontolojik bağlamda aranır. İnsanın kendi varlığının yeşermesine

olanak tanıyan ve bunu gerçekleştirmeye izin veren şey her ne ise iyi olan da o olarak düşünülür. "iyi olma", "var olma" ve "mutlu olma" bir ve aynı şeydir. Eudaimonia/mutluluk insanın insan olarak yeşermesidir, bir karnabahar, bir zürafa veya öküz olması bakımından değil (Erkızan 2012). Başka bir ifadeyle, mutluluk; insanın kendine içkin ereğini gerçekleştirmesidir; çünkü var olanın sahip olduğu olanaklarını/potansiyellerini/kapasitelerini gerçekleştirmesi iyi olandır. Ve insan için iyi olan evrensel ilke ile uyumlu olma zorunluluğuna sahip değildir; çünkü var olan evrensel olarak kurulabilen bir şey değildir. Bu bakımdan, yukarıda da belirtildiği gibi, Antik etik özünde partiküleristtir. Her varlık kendi ereğini kendi içinde taşıması bakımından otonomdur ve de her varlık kendi var-oluşunu kendine uygun bir biçimde gerçekleştirebilir. Dolayısıyla; söz konusu olan, biraz önce de ifade edildiği gibi, psikolojik çağrışımlarla yüklü olan mutluluk değil, ruhun erdeme dayalı etkinliği olarak mutluluktur. Şimdi; Özlem, Platon'un ahlak anlayışını erekselci ve rasyonalist olarak nitelerken Aristoteles'i de aynı anlayışın içine dâhil eder; her ne kadar sonuncusunun idealer öğretisini kabul etmediğini belirtse de (Özlem 2004: 49). Ancak bu, Aristoteles'in insan ve ahlak anlayışının Platon'dan radikal farklılığını belirtmek için yeterli olmadığı gibi özgünlüğünü de ifade etmeye yeterli değildir. Öncelikle; Aristoteles'in insan anlayışından bağımsız olarak onun ahlak anlayışından söz etmek olanaksızdır. Platoncu gelenekte insan yetkin ve yetkin olmayan, başka bir ifadeyle, gerçeklik ve sanı arasındaki bölünme doğrultusunda parçalanmıştır. Ve bu bölünme/düalizm iflah olmaz bir bölünmedir. Oysa Aristoteles, her varlığın erdeminin ancak ve ancak dinamis (olabilme durumu) halinden etkin, yani energeia/entellekheia (etkin olabilme) durumuna geçmekle olanaklı olduğunu belirtir. Bu da varlığın kendi içinden kendine bakmaktır; yani varlığın kendinde var olan otonomisinin tanınmasıdır. Felsefe tarihinde, Aristoteles'in dışında, hiçbir filozof varlığın kendisine bu anlamda bir otonomi tanımamıştır. Ona göre; doğa (physis), her varlığın sahip olduğu hareketin ve durağanlığın içkin ilkesidir. Bunun gibi mutluluk da her insanın kendi varlığını edilgin olandan etkin olana çevirmesidir ki ancak bu sayede insan yetkinleşebilir. Zaten insan kendi varlığına içkin olan ereğin dışında herhangi bir şeyi gerçekleştirme ihtiyacında da değildir. Ancak günümüzde bu bilincin etkin olması için, bu sesin duyulması için M. Nussbaum'ı beklemek gerekti (Erkızan 2012: 11-61).

Şimdi denilebilir ki; modern felsefede insanın varlıktan koparılışına en büyük eleştiri ve itirazlardan biri de Heidegger'den gelir. Ona göre, bilincimizin kendisi salt akıl ile eşitlenemez. Bu bir bakıma, var oluşumuz ile varlık arasında uzun zamandan beri süregelen boşluğa da çok önemli ve ciddi bir eleştiridir. Ve bu noktada Özlem'in, Heidegger'in ontolojisini Aristoteles'in ontolojisine karşıt olarak yorumlaması üzerinde durmak son derece önemlidir. Aristoteles'te varlık nesneleşmez ama kendini etkin kılar, var kılar. Bu genel kavrayış ışığında açıktır ki; Aristoteles'te insanın "nesnelere arasında bir nesne" olduğu yolundaki sav oldukça tartışmalı ve de birçok itiraza açıktır; eğer bütünüyle yanlış değilse (Özlem 2004: 116). Çünkü Aristoteles için insanı insan kılan ve de insanın yapıp-etmelerini davranıştan çıkararak onu eylem kılan yine insanın bilinçli etkinliğidir. Ayrıca; Heidegger'in varoluşumuzun özünü kendi olmak olarak yorumlaması onun bu bakımdan Aristoteles'e hiç de uzak olmadığını gösterir. Çünkü yaşama bilgeliği olarak da tanımlayabileceğimiz phronesis insani var-oluşun boyutunu teorik akılın egemenliğinden kurtarır. Var-oluşun var-olmaya gitmesi Aristoteles'te varlıkta etkin olmayı ifade eder ki bu da nesneleştirmenin onun düşüncesine ne kadar aykırı olduğunu gösterir. Zaten Heidegger'de de varoluştan varlığa gidebilen tek canlı insan olarak karşımıza çıkar. Özlem, Heidegger'in aynı Kierkegaard'da olduğu gibi, özne-merkezli bir anlayıştan hareket ettiğini söylemekte haklı olmakla birlikte onun Aristoteles karşıtı bir ontolojiden hareket ettiğini söylemekte pek o kadar da haklı görünmez. Bunu bizzat Özlem'in kendisi de

belirterek şöyle der: “Heidegger “özne” teriminden pek hoşlanmaz; onu Yeniçağın Aydınlanmacı tininin bir sayıltısı kabul eder, “özne” yerine “Dasein” (sözcük anlamıyla: orada olan) terimini kullanır.” (Özlem 2004: 117).

Bana göre, Heidegger’in modern özneye itirazının temelinde onun Aristotelesçi ontik özne anlayışını takip etmesi bulunur. Anlama, Yeni Çağ’ın bilen öznesinden farklı olarak, var-oluşun tüm potansiyel öğelerini varlıkta etkin olma durumuna çeviren öznenin bütünsel etkinliğidir. O nedenledir ki; Yeni Çağ’ın bilen öznesi varlıkta etkin olma konumunda olan değil, esas olarak bilme süreçlerinde yol alan biridir. Oysa Aristoteles’i izleyen Heideggerci özne anlayışına göre kinetik süreci geride bırakan özne yalnızca anlar ki bu da onun varlık düşünümünün yetkinliğini ifade eder. Dolayısıyla; Heidegger’in özne anlayışının öznelci ontoloji dolayımında kurulduğunu öne sürmek pek de yerinde görünmez. Varlığın belirlenimi altında erimiş bir özne anlayışı hiç kuşkusuz Aristotelesçi bir temele sahip olamaz; çünkü Aristoteles’te olduğu gibi Heidegger’de de nesne olma, edilgin olmayı ifade eder. Bunun doğal sonucu olarak; her iki filozofta da “kendini kurabilen insan” var-olabilen insan olarak karşımıza çıkar. Bu ise, insanın kendi varlığını kurabilmesi için dunamis’ten energeia’ya doğru bir yol alıştı; yani dunamis’i geride bırakma ; yapabilen bir varlıktan yapan bir varlığa geçmedir. Zaten, genel olarak, tüm var-oluş süreci bunu amaçlar ama özellikle de insan bu noktada etkin olabilir, yani var-olabilir. Bu aynı zamanda özne ve nesne ayrımını da geride bırakan bir süreçtir ve bu Heidegger’in insan anlayışı için de doğrudur. Böyle bir insan Aristoteles’te olduğu gibi Heidegger’de de tanrıya/tanrılara gereksinim duymaz. Ve bu bakımdan da Özlem’in Heidegger’i diğer varoluşçu geleneklerden yeterince ayırmadığı söylenebilir.

Ancak genel olarak ifade edilecek olursa, Özlem’in insanın kendini anlama serüvenindeki olanaklar açısından etik olanı tarihsel bir bütünlük içinde sunmasına ilişkin yetkinliği yukarıda ifade edilen eleştirileri gölgede bırakacak niteliktedir. Dolayısıyla; Özlem’in Etik-Ahlak Felsefesi adlı çalışması yaşamın anlam olanaklarını arayanlar ve ona ilişkin aydınlanmak isteyenler için hiç kuşkusuz vazgeçilmez olacaktır. Özlem, bu bakımdan, bize; yaşamın anlam olanaklarının tarihsel anlarını ve gelişmelerini sunarak kendi anlam olanaklarımız üzerinde düşünmemize çağrıda bulunur...O, bizi; böyle bir çağrıyı duyma, gerçekleştirme ve paylaşma bakımından umutlu olmaya güçlü bir biçimde ikna eder.

Doğan Özlem’in Felsefesi (II): “Felsefede de yaşamda da her türden ortodoksluk her zaman kötüdür.”

Kavramlar ve Tarihleri I- Doğan Özlem’in son birkaç yıl içinde yapmış olduğu çalışmaları içeriyor. Kitap, genel olarak başlığın ifade ettiği kadar çok daha geniş alanı derinlemesine kucaklayarak insan yaşamının içeriklerini kuran ve oluşturan her şeyi hiçbir sınırlamaya hapsedmeden felsefi söylem alanına taşıyor. Özlem, söz konusu çalışmada tarihsel olarak esasen Epikürosçu, Stoacı ve Şüpheli söylemde görünüşler, yani phainomenai alanına çıkmasına izin verilen sevgi, acı, üzüntü ve tutku gibi insanı insan olması bakımından içten sarıp sarmalayan duygulara/duygulanımlara özgürlüklerini vererek onları uzun yıllar dogmatik rasyonalizmin hapsedtiği aşılmaz gibi görünen duvarların arkasından alıp yüreğimizin ve düşüncemizin merkezine yerleştiriyor. Çalışma bizi şu soruyu sormaya mecbur kılıyor: Duyguların üstünde yükselmeyen akıl/akılsallık mümkün müdür?

İlgili çalışmada Özlem, insanın irrasyonel yanını felsefi söyleme taşımasının yanı sıra, bilim, değer, hukuk ve teknoloji gibi bugün içinde yaşadığımız, bulunduğumuz durum bakımından son derece büyük önem taşıyan konuları da derinliğine ele alıp incelemektedir. Ve bütün bunlara ek olarak; söz konusu çalışmanın bir diğer ve belki

de en önemli yanı Türkiye'de felsefenin yaşaması ve gelişmesi için vazgeçilmez bir öneme sahip olan kavram tarihi üzerine incelemeleri de içeriyor olmasıdır. O, bu niteliğinden dolayı da bir ilki gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu bakımdan Kavramlar ve Tarihleri I- bir kaynak kitap olmasının yanı sıra yukarıda sözü edilen konulara ilişkin son derece önemli ve yeni birçok tartışmaları da içermektedir. Bunların başında ise "sevgi" ve "değer" gelmektedir (Özlem 2003).

Özlem, yukarıda da ifade edildiği gibi, insan yaşamının bütün içeriklerinin kendini felsefede özgürce göstermesi gerektiğinden hareketle onu, dogmatik rasyonalizmin mahkûmiyetinden kurtarmayı amaçlar. Bu kavrayış temelinde, insan salt bir akıl varlığı olarak ele alınmak yerine, tarihsel ve bireysel var oluşu bağlamında tek bir bütünlük, kendisinden başka hiçbir öğeye ayrıştırılamaz ve indirgenemez bir bütünlük içinde ele alınır. Bu bağlamda, insana kendi varlığının başlangıcından bu yana var oluşunun en anlamlı yanı olarak görünen "sevgi" ve "değer" konusu da felsefede uzun yıllar kutuplarda yaşamaya mecbur edildiği yerden alınarak, bizzat felsefi söylemin kendini bilgelik sevgisi olarak tanımlaması ile uygunluk içinde, annesinin kucağına koşan bir çocuk sevinciyle felsefenin kucağında bulur kendini... Bu hiç kuşkusuz bir dönüm noktasıdır. İnsan hastalıklarının neden olduğu birçok felaketin temelinde sevgiden yoksunluk/sevginin yokluğu yatar. Ancak ilginçtir ki, Antik Yunan düşüncesinden günümüze değin akıl ve duygu arasında sürüp giden bir savaş da hep söz konusu olmuştur. Bunu, insanın kendi kendisi ile bir savaşı olarak görmek de mümkün. Çünkü kimi zaman dağları yerinden oynatabilecek kadar bizi güçlü kılan duygular karşısında akıl kendini kim bilir ne kadar zavallı ve güçsüz hissediyordur? Sevginin tarihsel/kültürel tarihini ve trajedisini onun kavramsal-tarihsel gelişiminde izleyen Özlem, insan hastalıklarının kökeninde egoizmin yattığını duyurarak Aristotelesçi philia, yani sevgi/ dostluk kavramından hareketle onun toplumda bireysel ve toplumsal bir erdem haline dönüştürülmesi gerektiğinin altını çizer.

Çalışmanın merkezinde yer alan tartışmalardan biri de evrenselcilik-nominalizm kutuplaşması temelinde tanımlayabileceğimiz iki ayrı ve birbirine karşıt felsefi tutumun bilim ve bilgi üzerine olan görüşler üzerinde yükselmesidir. Özlem'e göre, hiçbir söylem -bu ister politik, ister dinsel, isterse bilimsel veya hukuksal olsun- üzerinde yükseldiği ontolojik ve epistemolojik kavrayıştan bağımsız olarak kavranamaz. Ve bu ontolojik ve epistemolojik kavrayış da bazılarının söylediği gibi- özellikle kendini hukuk, politika ve bilimsel alanda tarafsız, objektif ve rasyonel olarak tanımlayan, daha doğrusu öyle gösteren, örneğin pozitivizm gibi- bize varlığı ilgi ve çıkardan bağımsız olarak sunmaz. Bu ise çok önemli bir noktanın altını çizer ki o da şudur: Hiçbir söylem – dinsel, felsefi, hukuksal, politik veya bilimsel, vb.- nesnelliğini mutlak bir ölçütten hareketle meşrulaştıracak mutlak bir zemine sahip değildir; çünkü varlık ve bilgi arasında tam bir örtüşme yoktur. Bunun tersini iddia eden her görüş kaçınılmaz olarak kendini yaşam alanının dışına, gerçekliğin dışına iterek katılaştır, donuklaşır ve sonuçta da evrenselleşir. Ve evrenselleşme, Özlem'e göre, kaçınılmaz olarak totaliterliği getirir (Özlem 2003: 51-85). Bu gerçeğin anlaşılmasının acı ve ağır bedelini ise insanlık her dönemde ve her zaman ödemek zorunda kalmıştır. "Varlığın birliği" hiçbir şeyi birleştirememiştir; çünkü o, varlığın kendisindeki çokluğu birliğe indirgeyerek inkâr etmiş ve böylece de bizzat parçalamanın evrensel metafiziğinin temellerini oluşturmuştur.

Aslında Özlem'in bütün görüşlerinin üzerinde yükseldiği nominalist kavrayış kendini en iyi biçimde bilim üzerine olan tartışmada gösterir. Ancak, onun nominalist kavrayış ışığında yükselen düşüncelerinin heyecan verici ve ufuk açıcı olduğu tartışmasız olarak kabul edilse de, bu, bizzat nominalist anlayışın sorunsuz olduğu anlamına gelmez. Günümüzde her ne kadar A. Kenny'nin nominalizmi "konuşulamaz bir

doktrin” olarak tanımlaması oldukça aşırı ve abartılı bulunsa da, bu yine de nominalizmin bize her alanda sorunsuz bir gül bahçesi sunduğu söylenemez. Tikeli olarak kalmak için ağızımızı açmamamız gerekir; ama bilmek her zaman tikeli aşmayı amaçlar ve de gerektirir. Ayrıca; bilgi her zaman, Aristoteles’in çok doğru bir biçimde belirttiği gibi, bir şeye ilişkindir ve dolayısıyla bir şey hakkındadır. Bu nedenle; bilgide en az iki yan söz konusudur. Başka bir ifadeyle, bilgide iki şey vardır, bilen ve bilinen, yani özne ve nesne.

Politik alanda evrenselci söylemin totaliter ve baskıcı sonuçlarından söz eden Özlem, nominalist kavrayışın hümanizme dönük yüzü üzerinde durur. Ancak evrenselci söylemden nominalist söylemeye geçişin bizi baskıdan ve totaliterlikten kurtarıp kurtaramayacağı çok da açık değildir. Çünkü evrenselci söylemde özne kendi söylemini varlığa yüklemeyerek, varlık dolayımında onu doğrulamaya yönelir; ama nominalist söylemde öznenin kendi söylemini meşrulaştırmak için böyle bir dolayım bile gereksinim duymaması söz konusu olabilir. Nitekim kendini nominalist söylem içinde gören post-modern özne tam da bu biçimde kendini algılamaktadır. Postmodern-özne, karşısında en büyük engel olarak doğayı, genel anlamda varlığı/var olanları, ve diğer öznelere, kendi varlığının biricikliğini temellendirme uğruna ve pahasına yok saymaktadır. Böyle bir kavrayışın politik sonuçları ise en az evrenselci söylemin totaliter sonuçları kadar yıkıcı ve acı olacaktır. Özlem de bunun farkındadır ve post-modernizmi kapitalizmin kendi varlığını sürdürmesinin siyasal bir aracı olarak görür (Özlem 2003: 12). Açıktır ki nominalist kavrayışın da karşılaşılabileceği sorunlar hiç de göz ardı edilebilecek türden değildir. Bu bağlamda bir diğer önemli nokta da, Batılı söylemin ya evrenselden tikele ya da tikelden evrensele yöneldiğine ilişkin belirlemedir. Buradan hareketle “her ikisi arasında bir tercih yapmak durumunda mıyız?” sorusu da bir başka soru olarak karşımıza çıkar.

Batı felsefesi ve Batı bilimi kaynağını hiç kuşkusuz çok büyük ölçüde Antik Yunan felsefesinde/biliminde bulur. Onun en büyük üç temsilcisi de Sokrates, Platon ve Aristoteles’tir. Bu üç filozoftan sonuncusu, yani Aristoteles, bilginin olanaklılığını inkâr etmeden tümelci yaklaşımın karşısında yer alır. Fakat Özlem nominalist yaklaşımın varlığını Batılı söylemden tamamen çıkarmasa da yine de esas olarak Batılı söylemin özünde evrenselci bir karakter taşıdığını belirtir. Bu nedenle, ona göre, “Batı’nın bilimi” ve “Batı’nın felsefesi” terimleri nominalist kavrayış ışığında söylenecek olursa, “zaman ve mekân-ıçî” bir bilgi etkinliğinin olanaksızlığına göndermede bulunur. Oysa; Özlem, mantıklardan, bilimlerden ve felsefelerden söz etmenin gerekliliğine dikkatimizi çeker. O, Batı’nın özdeşlik mantığı yerine Doğu’nun paradoks mantığını koyarak sonuncusunu mantığın tekilci -belki de nominalist- kullanımı olarak değerlendirir. Buna göre, özdeşlik mantığı özne ve nesne ayrımı üzerinde yükselirken, paradoks mantığı bu karşıtlığı “A, hem A, hem A olmayandır” biçiminde aşar. Özetle, Doğu mantığı Batı mantığından farklıdır ve bu da esasında birbirinden farklı iki karşıt zihniyeti tanımlar. Batı mantığı ve ona bağlı olarak Batılı düşünüş, Özlem’ e göre, dikotomi üzerinde yükselir. Dikotomik kavrayışta ise iki şey vardır ve bu iki şeyden biri diğerine indirgenemediği gibi, birbirlerinin de karşısında yer alırlar; örneğin canlı-cansız, kadın-erkek, merkez-çevre vb. Oysa paradoks mantığına esas teşkil eden ilke ışığında, her şey hem kendisi hem başka bir şey olabilir (Özlem 2003: 267-268).

Ancak böyle bir kavrayışın Batılı düşünüşe tercih edilebilirliği teorik olarak iddia edilebilse bile gerçeklik alanında bu oldukça sorgulanmaya açık bir yaklaşımı ifade eder. Örneğin, Hint ve Çin toplumlarında kadınlar Batı’da olduğundan çok daha az mı baskı, şiddet ve kötü muameleye maruz kalmışlardır ya da kalmaktadırlar? Doğayı hem dost hem de düşman olarak gören paradoks zihniyeti Batı’dan daha az mı doğayı sömürmüştür? Batı’nın karşıtlık mantığı üzerinde yükselen Batılı evrenselciliğin tahakkümü karşısında paradoks mantığı üzerinde yükselen Doğulu zihniyet ki

neredeysse tekilci kavrayışla özdeşleştirilmiştir, daha güzel bir dünyanın yaratılmasında çok mu daha iyi şeyler ortaya koymuştur? Bunlar hiç kuşkusuz yanıtlanması son derece çetin sorulardır. Ama açık olan bir şey var ki o da, Özlem'in bizi yeniden bütün doğru bildiklerimizi bir kez daha derinden düşünmeye ve gözden geçirmeye sevk etmesi ve hatta zorlamasıdır.

Son olarak; kitap bir diğer özelliği ile de kendi alanında ilk olma hakkına sahiptir. İlk bakışta Özlem'in öz yaşamına ilişkin uzun bir söyleşinin kitabın başında sunulması pek yerinde görünmez gibi durur. Ancak bu öz yaşam evrenselci söylemin realiteyi anlama ve bilme başarısızlığına adeta nispet edercesine yaşam gerçekliğine sıcak bir davetin çağrısı olarak kendi yerinin vazgeçilmezliğini de duyurur bize. Onunla beraber yaşam-dışı ideleri felsefeden uzak tutmanın gerekliliğine ve de bunu yapmanın önemine bir kez daha yürekten inanırız. Başka bir ifadeyle, felsefe yaşam olur, tersi değil.

Kısaca; bu öz yaşam, yaşamı yakalayamayan evrenselci söyleme yapılan bir nazire gibidir. Yaşamı, yaşamları salt rasyonalist–evrenselciliğin buzdan tanrısına havale eden kavrayışın taraftarlarının bu öz yaşam öyküsünü okumaları bir elzemdir. Okuduklarında, onlar, yüreklerini soğutan çelikten yapılı akılsal önermelerinin ölümüne, ama kendilerinin de yeniden doğuşlarına tanıklık edeceklerdir. Özlem çok derinden bize şu içsel hakikati duyurur gibidir: *Felsefede de yaşamda da her türden ortodoksluk her zaman kötüdür.*

Kaynaklar

- Erkızan, H. Nur (2012), *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*, İstanbul: Sentez Yayınları.
- Erkızan, H. Nur (2017), Özne Olmanın Var Oluş Biçimleri ve Akıl Üzerine: Aristoteles'ten Bize, *Özne*, 27, 239-251.
- Erkızan, H. Nur ve A. Kadir Çüçen (2019), *Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefesi Tarihi*, Bursa: Sentez Yayınları.
- Özlem, Doğan (2003), *Kavramlar ve Tarihleri -I-*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Özlem, Doğan (2004), *Etik-Ahlak Felsefesi*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Doğan Özlem'in Hermeneutik Derslerinden Tarih Yazımına

From Doğan Özlem's Hermeneutics Classes to Historiography

Muazzez USLU

Dr. Öğr. Üyesi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi İngilizce Mütercim ve Tercümanlık Bölümü

muslu@mu.edu.tr

0000-0001-6546-738X

Monografi/Monography

Geliş Tarihi/Received: 17.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 31.05.2023

Atıf/Citation

Uslu, Muazzez (2023), "Doğan Özlem'in Hermeneutik Derslerinden Tarihi Yazımına", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 104-107.

Uslu, Muazzez (2023), "From Doğan Özlem's Hermeneutics Classes to Historiography", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 104-107.

Giriş*

Kıymetli Doğan Özlem hocayla tanışmam, Muğla Üniversitesi Mütercim Tercümanlık bölümünde yüksek lisansımı yürütürken, akademik danışmanım Özlem Berk hocanın aracılığı ile oldu. Kendisinin güz döneminde verdiği hermeneutik derslerine misafir öğrenci olarak katıldım. Bu kısacık zaman zarfında aldığım ders, beni yüksek lisans tezimi hermeneutik üzerine yazmaya sevk etti. Yüksek lisans jürimde başkan olduğum için doktora da hangi alanda çalışmaya devam etmek istediğimi sormuştu. Orada da söylediğim gibi çeviri tarihi bağlamında ideoloji çalışıp metodolojik olarak hermeneutiği kullandım. Sizlere Doğan Özlem'in etkisiyle, hermeneutikçi ve çeviribilim tarihçisi olarak sürdürdüğüm akademik yolculuğumun tez çalışmalarım üzerinden kısaca anlatmak isterim.

Çeviri üzerine yapılan ilk kuramsal çalışmalar ile hermeneutiğin doğuşu örtüşük bir şekilde gerçekleşmiş olup, ilerleyişleri, temel araştırma soruları ve kapsamları örtüşüklük arz etmektedir. Özlem, daha ilk derslerinde Schleiermacher'ı anlatırken, aynı zamanda çevirmen olan filozofun çalışmalarının her iki alan için dönüm noktası niteliğinde olduğuna dikkat çekiyordu. Çeviribilimde daha çok bir ikileme sürükleyen iki çeviri stratejisi; yerileştirme-yabancılaştırma kavramlarını ilk defa tanımlayan filozof, aslında yazarla empati kurup onu anlamaya çalışmayı savunan, dolayısıyla bir bakıma ikinci çeviri stratejisini salık veren bir çevirmendir. Tabii ki bu durum bunu yapabilmek için yazarın içinde bulunduğu tarihsel koşulların kavranması -en azından okur ya da çevirmenin kafasında yeniden yapılandırılması- ne kadar mümkündür, bir hermeneutik uygulayıcısı olarak çevirmen bu derece empati kurabilir mi sorularını beraberinde getirir. Kendisini takiben, modern hermeneutiğin doğuşuyla Dilthey'in, yorumlamanın hedefi olarak koyduğu yazarın niyetini anlama amacı, işlevselci çeviribilim kuramlarında çevirmenin yazarın niyetini çözmeyi amaçlamasıyla paraleldir. Dilthey bir hermeneutik uygulayıcısı olan okurun, yazarın niyetini çok iyi anlayabileceğini varsayar, ancak bu varsayımından yola çıkmak ütöpik bir amaçtır, nitekim çeviribilimcilerce bir yazarın metni yazarken sahip olduğu niyet ile, bir metnin işlevi arasında farklılık olabileceğini ortaya koyar. Çeviribilimcileri derinden etkileyen bir hermeneutikçi olarak Gadamer bu niyetelci anlayışın çok mümkün olamayacağını, anlamamanın yazarın ve bir okurun ufuklarının karşılaşması durumu olduğunu ortaya koyar. Bir anlama metaforu olarak ufuklar karşılaşması A. Berman tarafından çeviribilime tanıtılmıştır. Heidegger gibi Gadamer de anlamamanın kaçınılmaz olarak ontolojik doğası gözler önüne sermiştir. Tabii ki çeviribilim, yazarın ve çevirmenin ufukları bir çeviri metinde karşılaşsa da, öteki ve ben ayrımının korunması gerekliliğini gözden kaçırmaz. Gadamer tarihsel bir anlamayı yine gereklilik olarak ortaya koyar ancak geçmişe bugünden baktığımız gerçeğinden uzaklaşmaz. Yazarın kitabı *Hakikat ve Yöntem*(1993), çeviri faaliyetini hermeneutik faaliyetin gerçekleştiği en iyi örneklerinden biri olarak alır. Bu nedenle de çeviribilim camiasında özel ilgi görmüştür.

Yine Özlem'in derslerinin devamında yaptığım okumalarda, özellikle romantik tarih anlayışının "ben" öznesinin etrafında dönmesinden kaynaklanan, Hegel'den beri süre gelen ben ve öteki ayrımının çok net olamayacağını, kişinin zaten kendinden birşeyler bulduğu ötekine yönelme yatkınlığının olduğunu Ricoeur'ün bizlere hatırlattığını gördüm. Hatta yazar bizi biz yapan tecrübelerin başkaları tarafından da yaşanmış olabileceğini yani otantik ben anlayışının nerdeyse farazi bir varsayım olduğunu dile

* Bu çalışma; *Çeviri ve Yorum, Hermeneutik Bir Bakış* başlığıyla kitaplaşmış, yüksek lisans tezim *Çeviri ve Hermeneutik (Yorumbilgisi)-(Translation and Hermeneutics)* ve *(In)direct (Re)translations of Leftist non-fiction in Turkish (1921-2016): Actors and Networks (Sol yazında Kurmaca-dışı eserlerin Doğrudan ve Aradilden Türkçeye (yeniden) Çevirileri (1921-2016): Aktörler ve Ağlar)* başlıklı doktora tez çalışmamın Doğan Özlem'in katkılarını tartışır niteliktedir.

getirir. Bunlara ek olarak Berman, deneyimin önemini ortaya koymak açısından en az Gadamer ve Heidegger kadar Ricouer'ü de çeviribilimcilere tanıtmaya görevi üstlenmiştir. Bu bağlamda, modern hermeneutik için temel oluşturan Alman romantikleri üzerine yaptığı çalışmaları atlamamak gerekir. Dil uzmanları olarak çeviribilimciler için, A. Berman'ın *The Experience of the Foreign* adlı eseri, Goethe, Herder, Humboldt, Schelegel ve Hölderlin okumalarına sevk edip ufuk açıcı olmuştur.

Özlem'in derslerinden bir başka çıkarımım da tarih felsefesi çalışmalarının doktora tezime esin kaynağı olmasıdır. Zaten öğrencisi olduğum Boğaziçi Çeviribilim bölümü bir çeviri tarihi okulu olarak adlandırılabilirliğinden teşvik edici bir rolü olmuştur. Özlem, Dilthey'in hermeneutiğin tüm tin bilimleri için bir yöntem olabileceği fikrini sık sık tekrar ederdi. Dolayısıyla ben de, tezimde tarih yazımında literatür ve arşiv taraması, bibliyografik ve nicel tasnife ek olarak, uygulama bölümünde Berman'ın önerdiği hermeneutik çeviri eleştirisi modelini kullandım. Çalışma, sistematik bir araştırmadan doğup, bir çeviri tarihi projesinin nihayetinde elde edilen örneklem üzerinde bir hipotezin gerçekleşip gerçekleşmediğini araştırmayı amaçlamıştır.

Bir çeviribilim tarihçisi olarak kendimi mezar kazıcı olarak değil de geçmişte yapılabilecek bugün henüz pek keşfedilmemiş bir alanı -sol yazında yeniden çeviriler alanını- derinlemesine inceleyen bir araştırmacı, bir kültür eleştirmeni gibi hissettirdi. Buna ek olarak bir kez daha geçmişini hatırlayarak çok sayıda geçmiş olduğunu, yani geçmişin bakışın da göreceliliğini hatırlattı. Araştırmacı olarak bugüne konumlanmışlığı, çalışmamı objektif metodolojik sınırlar içerisinde gerçekleştirmeye çalışmama rağmen, varılan sonuçların kendi öznelliğimden tamamen yalıtılmış olamayacağını akılda tutup, çeviri eleştirisi üretirken de çevirmenlere öyle yaklaştım. Tarihsel çalışma ya da tarih yazımı ile ilgilenen kişi insanla da ilgilenmiş olacağından, aynı zamanda tüm beşeri bilimlerde olduğu gibi, sosyolojik inceleme yapmış oluyor ve insanı tarihsel bir varlık olarak anlama, insanın doğasını keşfetme ve böylelikle tarihsel bilgiye ulaşma amacıyla hareket ediyor. Bir tarihçinin bu süreçteki keşifleri, tarih araştırmacısını içinde yaşadığı çağa bilinçsiz bir bağlılıktan, bugüncülüğün azad ediyor ve eylem gücüne dolayısıyla yarını bugünden oluşturma yetisine sahip bireyler olarak tarih yazabilme potansiyelini açığa çıkarıyor.

Yaptığım çalışma tarih yazımı açısından da birtakım sonuçlar ortaya çıkarmıştır; sol yazında yeniden çevirilerin çizgisel değil döngüsel karakter sergilediklerini, bir ereklilik taşımaktan ziyade sürecin devamının esas olduğunu göstermiştir, hermeneutiğin diyaloğun devamını öncelediği gibi. Tabii bu bir Berman savunması da getirmiştir. Çünkü yeniden çeviriler hipotezi ile daha çok tanınan filozofun, çoklukla çürütüldüğü düşünülen sözde hipotezi zaten ileri sürmediği ortaya çıkmıştır. Ortaçağda kutsal dinlerle birlikte döngüsel tarihten çizgisel tarih anlayışına geçilmiş olsa da, Antik Çağın döngüsel, sürekli tekerrür eden düzenliliklerden çok, rastlantısallıklar içeren tarih anlayışı tamamen unutulmuş değildir. Nitekim Berman da bu anlayışın etkisi altında olan bir yazardır. Tarih bize bir miktar öngörü yetisi verse de, teleolojik- muştucu yani olumlu öngörülerde bulunan zaman ile hep bir son varsayan felaket tellallığıyla suçlanan, mahşer öngörülerinde bulunan eskatolojik/apokolojik tarih yazımı biçimlerinin potansiyel tehlikelerini böylelikle bertaraf etmiş olur. Belki tarihçiler akıp giden olağan zamanın içinde, olağan dışı şekilde olumlu ya da olumsuz olgulara odaklansalar da, işin özü zamanı durdurmak değil içinde bulunduğumuz zamanda bugün etkin özneler olma yetisine sahip insanı anlamaktır. Çevirmen kişiliğine ve öznelliğine duyduğu saygı nedeniyle de Berman'ın Alman romantizminden ve "ben" ile başlayan romantik tarih yazımından etkilendiği aşikârdır. Ancak Berman bunu, Dilthey'in bize sürekli hatırlattığı çağın tınısını, yani tarihsel bağlamı ve tüm dil felsefesi öğretisinin ortaya koyduğu gibi düşüncenin dilde vücut bulduğu gerçeğini hiç unutturmadan yapar.

Yüksek lisans tezimde kuramsal, doktora tezimde metodolojik çerçeveyi çizen, hermeneutik alanına adım atmama ön ayak olan ve çeviri tarihi yazarı olarak tarih felsefesi alanındaki çalışmalarıyla yolumu aydınlatan Doğan Özlem'e sonsuz şükranlarım ve saygılarımla...

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Doğan Özlem'e Armağan

A Tribute to Doğan Özlem

Ali Osman GÜNDOĞAN

Prof. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

gundogan@mu.edu.tr

 ORCID 0000-0001-7305-3443

Monografi/Monography

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 06.06.2023

Atıf/Citation

Gündoğan, Ali Osman (2023), "Doğan Özlem'e Armağan", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 108-113.

Gündoğan, Ali Osman (2023), "A Tribute to Doğan Özlem", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 108-113.

Tarihi, kültürü, kurduğu devletleri itibarıyla dikkate alındığında, felsefi dayanakları olmadan bir milletin güçlü tarihsel bir birikime ve kültüre sahip olabileceğini düşünmek, pek mümkün görünmemektedir. Gerçi güçlü devletler kurmak ve toplumun varlığını devam ettirebilmesi için felsefe, olmazsa olmazlardan birisi değildir. Ancak her kültür ve medeniyetin dayandığı bazı kavramların bulunduğunu, bu kavramların da genellikle evrene, insan ve insan hayatına ilişkin felsefi içeriklere sahip olduğunu da biliyoruz. Gerçekten de, içinden geldiğimiz gelenek, felsefesiz bir gelenek değildir. Özellikle, İslâm Medeniyeti'yle karşılaştıktan sonra içine girilen medeniyetin, İslâm'ın ilk yıllarında ve bilhassa 8. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasında güçlü bir felsefi birikime sahip olduğu açıktır. Ve bu felsefe, tek yönlü olmayıp, Aristoteles-Platon-Plotinos üzerinden Yunan felsefesiyle bağlantılı olduğu gibi, doğu kültürlerinden etkiler taşıyan mistik gelenekle de bağlantılı olmuştur. İslâm felsefesi olarak adlandırılan bu felsefe, felsefenin temel disiplinlerinden metafizik ve mantık ağırlıklı olmasıyla dikkati çekmekle birlikte, İslâm'ın temel kaynaklarıyla bağlantılı bir tasavvuf geleneğini de içinde barındırmış, hatta materyalist eğilimlere sahip filozoflar bile yetiştirmiştir.

Gazzali'nin, "Filozofların Tutarsızlığı" adlı eserinden sonra oluşan Gazzalici anlayışın hakim olmasıyla birlikte ideal formunu yitirmeye başlayan felsefe, uzunca bir süre gündemden düşmüştür. Hatta felsefenin gündemden düşmüş olması bir yana, felsefeye karşı olumsuz bir tavır takınılmış olması, tarihimizde felsefeyle barışmayı geciktirmiştir. Felsefenin gündemden düşmesi ve ona olumsuz bir tavır takınılması karşısında kelâm, fıkıh ve bir yaşantı hâli olarak tasavvuf ön plana geçmiştir. Aslında tasavvuf, felsefi içeriğe sahip bir dünya görüşü, ahlak ve metafiziğe sahip olduğu halde, "kâl ilmi değil, hal ilmi" olarak anlaşıldığı için, bu alanda da felsefi içeriğe sahip eserler pek verilememiştir. Fatih devrindeki birkaç istisna bir kenara bırakılacak olursa, Osmanlı'nın son dönemindeki batı ile olan kültürel alışverişin başladığı döneme kadar önemli bir fikir hareketi ve tartışmasına rastlamak pek mümkün olmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi, fikir hareketleri açısından oldukça hareketlidir. Ancak bu hareketlilik, salt felsefi ve bilimsel olmaktan uzaktır. Bu fikir hareketliliğinin ortaya çıkmasının temelinde pratik sorunlar vardır. Çünkü askerî alandaki başarısızlıklar nedeniyle toprak kayıpları başlamış, yenilgilerin ve batı karşısındaki gerileyişin nedenleri üzerinde durulmuş, bu durum da batılılaşma hareketlerini başlatmış ama bu hareketler çerçevesinde ortaya çıkan fikir akımları ne akademik olmuş, ne de geniş kitlelere yayılabilemiştir. Bu fikir hareketleri, bir "sosyal felsefe" olmaktan öte gidememiştir. Zaten bütün bir imparatorluk ömrü boyunca felsefeye karşı olumlu bir tavır takınılmamış olması da, son dönemlerdeki fikir hareketliliğinin, sırf felsefe yapmak arzusundan değil; sorunlar karşısında pratik arayışlara girişmek isteğinden başka bir şey olmadığını açıklar mahiyettedir. Ancak İmparatorluğun son dönemlerinde yapılmış olan çalışmaları bütünüyle yok saymak ta doğru değildir. Çünkü bu dönemde, felsefe adına faydalı işler de yapılmıştır. Meselâ 1851'de Osmanlı Bilim Akademisi Encümen-i Dâniş'in, 1861'de "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye"nin kurulması ve bilhassa ikinci cemiyetin Mecmua-yı Fünûn adlı dergiyi yayınlamaya başlaması, bu dergide Münif Paşa'nın telif ve çeviri yazılarının yayınlanması, felsefe adına yapılmış önemli faaliyetlerdir. Üzerinde durulması gereken sadece bu iki cemiyet değildir. Bunlarla birlikte, materyalizmin, pozitivizmin, spiritüalizmin Türkiye'ye girişinde etkili olmuş, edebiyatla karışık bir şekilde bazı fikirleri temsil etmiş, siyasi gelişmeler karşısında belli bir tavır takınmış olan edebiyatçı ve fikir adamlarının katkıları da anılmaya değerdir.

Daha çok siyasi ve sosyal sorunlarla ilgilenen Yeni Osmanlılar'ın felsefi mirasımıza katkıları olsa da, onların asıl ilgileri, günün sorunları karşısında ilerlemeyi sağlamaya yönelik bir zemin oluşturmaktır. Bu çerçevede oluşan fikirler, daha çok edebiyatla karışık bir şekilde Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi gibi fikir adamlarının çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, pozitivizmi Türkiye'ye ilk sokan Beşir Fuad, Jön Türkler hareketi içerisinde öne çıkan Abdullah Cevdet önemli isimler olarak temayüz etmişlerdir. Ancak onların yaptıkları, bazı nakillerden ibaret, yüzeysel çalışmalardır. Bu durumun olağan karşılanması gerekir. Çünkü 13. yüzyıldan itibaren felsefeyle ilgisini keşmiş bir tarihin sonunda ortaya çıkan felsefi çalışmaların kavramsal çerçeveden uzak, derinliği olmayan, yüzeysel ama iyi niyetli çalışmalar olması kadar doğal bir şey olamaz. Ayrıca pratik, güncel sorunlara çözüm arayan bir tavrın yaygınlaşması ve batı tarzı bir felsefe dünyasının oluşmaması, aynı zamanda tarihsel ve kültürel koşulların bir gereği olarak anlaşılmalıdır. Nitekim İmparatorluğun son dönemlerinde ortaya çıkan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlıklarını devam ettiren ve bugün bile tartışma konusu olmaktan geri kalmayan İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları tarihsel, kültürel ve siyasi şartlar göz önüne alınmadan açıklanabilecek akımlar değildir.

Batı felsefesinden yapılan tercümelemler ile birlikte, İmparatorluğun son yıllarında bir taraftan pozitivist-materyalist bir düşünürler çevresi oluşurken, diğer taraftan da bu materyalizme tepki olarak spiritüalist bir düşünürler çevresi de ortaya çekmiştir. Nitekim ilk grup içerisinde Abdullah Cevdet, Celâl Nuri, Baha Tevfik gibi isimler yer alırken; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Bergsoncu bir çizgide bulunan Mustafa Şekip, İsmayıl Hakkı, Mehmet Emin gibi isimler de diğer grupta yer almışlardır.

Felsefenin kurumsallaşması ve batı felsefesi tarzında bir felsefe geleneğine doğru giden yolun başlaması için Cumhuriyet'i beklemek gerekecektir. Çünkü felsefe, belli bir birey tipinin gerçekleştirebileceği bir zihinsel tavır alıştır. Osmanlı'nın yapısı içerisinde bağımsız düşünebilen, kendi imkânlarının ve taşıdığı güçlerinin farkına varabilen bir insan tipi yaratmak, elbette ki kolay değildir. Cumhuriyet'in başardığı devrimlerin sonunda ortaya çıkan insan tipi, birey ve yurttaş olan insan tipi, felsefe yapmaya da müsait bir insan tipidir ve Cumhuriyet, böyle bir insan tipinin felsefe yapabilmesinin şartlarını oluşturmayı da geciktirmemiştir. Nitekim Dil Devrimi, 1933'te yapılan Üniversite Reformu, yurdumuza gelen yabancı hocaların katkıları ve Yunan-Batı-Doğu klâsiklerinin Türkçe'ye kazandırılması felsefe için sağlanmış önemli şartlar olarak sayılabilir.

Üniversitelerin yaygınlaşması ile birlikte felsefe bölümlerinin sayılarının da artması, İlahiyat fakültelerinde Felsefe ve Din Bilimleri adı altında bölümlerin kurulması, Türk Felsefe Dünyasının çeşitlenmesine ve zenginleşmesine neden olmuş, ancak zaman zaman felsefe ile ilâhiyat arasında karışma ve gerginlikler de yaşanmıştır. Bu karışma ve gerginliklerin fikir düzeyinde tartışma ortamları yaratmasının, hiç kuşkusuz felsefe hayatımıza yeni ufuklar kazandıracaklarını beklemenin uygun olacağını düşünmek gerekir. Gerek felsefe bölümlerinde ve gerekse İlahiyat fakültelerinin ilgili bölümlerinde felsefe adına yapılmış olan çok değerli çalışmalar vardır. Hilmi Ziya Ülken, Hamdi Ragıp Atademir, Nusret Hızır, Kâmuran Birand, Takiyettin Mengüşoğlu, Macit Gökberk, Bedi Akarsu, Nermin Uygur, Necati Öner, İ. Kuçuradi en başta gelen isimler olarak sayılabilir.

Türkiye Felsefe Kurumu ve Türk Felsefe Derneği, felsefecilerimizin oluşturdukları birliktelikler olarak; ülkemizin felsefe hayatına bir hareketlilik ile birlikte bir dayanışmayı da getirmiştir. Kurumun yayınladığı bülten, telif ve çevirci eserler, belli aralıklarla düzenlediği sempozyum-panel ve kongrelerin önemi hiç de inkâr edilemez. Yine aynı şekilde Türk Felsefe Derneği'nin "Felsefe Dünyası" adlı dergisi, felsefe alanında en uzun soluklu akademik bir dergi olma özelliğine sahiptir. Derneğin, Kurumun yaptığı gibi sempozyum ve kongreler düzenlemek suretiyle başardığı felsefe faaliyetlerinin, felsefe dünyamıza çok büyük katkıları vardır.

Bugün için felsefe adına gelinen aşamaya, uzun bir zaman sonucunda ve pek çok felsefecimizin katkılarıyla gelindiğini bilmek ve felsefe binası için taş taşıyan, harç karan, ustalık yapan bütün felsefecilerimizin çabalarını şükranla anmak durumundayız. İşte adını şükranla anmamız gereken felsefecilerimizden olan Doğan Özlem, Cumhuriyetin beşinci kuşak felsefecileri arasında sayılan, asıl eserlerini 1980'li yıllardan sonra veren değerli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çok olumsuz şartlarda hayatını sürdürmek zorunda kalmış olmasına rağmen, başardığı iş, uygun şartlarda yaşayanların başarılarını gölgede bırakacak kadar büyük olan Doğan Özlem, hem taş taşıyan hem harç karan hem de ustalık yapan bir hocamızdır. Çünkü o, Türkiye'de bir felsefe dili ve literatürü gelişebilmesi için çeviriler yapmış, kendisinin bağlı bulunduğu hermeneutik geleneğinin eserlerini ve üstatlarını tanıtmış, toplumumuzun sorunlarına tarihselci bir gözle bakmayı öğretmiş, her alanda tarihsel ve kültürel şartların önemini vurgulamış, tümelci/evrenselci yaklaşımların karşısında tekilci/özelci bakışın yerleşmesine çaba sarf etmiştir. Doğan Özlem'in on bir adet çeviri kitabı bulunmaktadır. Çeviri faaliyetlerinin ne kadar önemli olduğunu bize hem İslam Felsefesinin oluşmasındaki çeviri faaliyetleri, hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki çeviri faaliyetleri açık bir şekilde göstermektedir. Hilmi Ziya Ülken'in ifadesiyle, "Uyanış Devirlerinde Tercüme Faaliyetleri"nin bir toplumda yeni fikirlerin oluşmasına ve gelişmesine katkısı büyüktür. Çünkü çeviriler, bir bilgi aktarımı olduğu gibi, aynı zamanda başka kültürleri ve o kültürlerin düşünce dünyasının anahtarlarını veren, kendi toplumumuz insanlarına ufuk açan eserlerdir. Tarih Felsefesi, Bilim Felsefesi, Ahlak Felsefesi, Mantık gibi ders kitaplarıyla birlikte Doğan Özlem'in telif eserlerinin sayısı on dördtür. Çeviri ve telif eserleriyle birlikte, çeşitli kongre-sempozyum-panel ve konferanslarda yapmış olduğu konuşmalar da göz önünde bulundurulduğunda, Doğan Özlem'in felsefenin hemen her alanına ilişkin olarak eserler verdiği, ülkemiz felsefe hayatına pek çok düşünce ve filozofu tanıttığı görülecektir. Bu bakımdan onun, felsefecilerimizin kendisinden en çok faydalandığı, genç akademisyenlere çalışma temposu, kullanılması gereken dil, sorunlar karşısında takınılacak tavırlar konusunda örnek bir akademisyen olduğu görülmektedir.

Doğan Özlem'in felsefe problemleri karşısında çok açık ve net bir tavır aldığını görüyoruz. O, bilim-tarih-kültür kavramlarını çalışmalarının merkezine koymak suretiyle, olgucu bilim eleştirisinden hareket ederek, kültür bilimlerinden yana tavır alır ve kültür bilimleri felsefesi yapmak suretiyle de felsefede özelci bir görüşü savunur. Çünkü ona göre tarih bize, tümel-evrensel-mutlak kavramların ve fikirlerin varlığının imkânsızlığını göstermektedir. Evrenselin gerçekleşmesine tarihsel olarak imkân yoktur. Buna rağmen o, felsefede mutlakçı görüşlerin evrenseli arama çabalarının varlığını kabul eder ve bir tek felsefe yapma tarzı olmadığını, felsefe yapma tarzları olduğunu ifade eder. Nitekim kendisiyle yapılmış olan bir söyleşide "felsefenin

tek bir tanımının olmadığını belirtmeliyim... Bu durum, felsefeden en az iki anlamda söz etmenin gerekli olduğunu da ortaya koyar: 1) Çok sayıda felsefenin, felsefelerin, felsefe tiplerinin yan yana yer aldıkları alan olarak felsefe; 2) bu alan içinde yer alan belli bir felsefe anlayışının, tipinin adı olarak felsefe." (Hatice Nur Erkızan, "Doğan Özlem'le Söyleşi", *Düşünen Siyaset*, 18, s. 69-86.) Böyle bir felsefe anlayışı felsefeciyi dogmatik, tek yanlı olmaktan çıkarmakta ve onu daha hoşgörülü hale getirmektedir.

Doğan Özlem, günümüzün siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunları karşısında da içinde bulunduğu felsefi gelenek açısından tavır takınır. Bu bağlamda küreselleşme, yeni dünya düzeni, globalleşme, post-modernizm gibi kavramları eleştirir ve bu eğilimlerin hepsinin ekonomik ve kültürel anlamda bir Amerikan emperyalizmi olduğunu düşünür. Çünkü bu kavramların motive ettiği bir liberalizm, sadece hukuk devleti kavramını beslemekte, "birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" biçiminde bir bireyciliği öne çıkarmakta ve ekonomik bir emperyalizmin önünü açmaktadır. Oysa birey, elbetteki kendisine karşı oluşmuş tehlikeler karşısında hukuk tarafından korunmalı ama ancak bunun sadece hukuk devletiyle değil, aynı zamanda sosyal hukuk devleti eliyle sağlanması gerekmektedir. Bundan dolayı Doğan Özlem, hukuk devletini sosyal hukuk devleti içerisinde düşünmenin zorunluluğuna inanır. İnsan hakları kavramını da aynı bağlamda ele alan Özlem, aslında evrensel insan hakları olarak ortaya konulan değerlerin evrensel olmadığını, onların gerçekte evrenselliği yansıtmadıklarını ama ideal olarak evrensel olmaları gerektiğini ifade ettiklerini düşünür. Çünkü o, hakların evrenselliklerinin teminatı olarak düşünülen evrensel ve ortak bir insan doğası olmadığını, insan doğasının tarih tarafından belirlendiğini ifade eder.

Doğan Özlem'e Armağan adlı eserde hocamızın şahsi, hayati, eserleri ve düşünceleriyle ilgili otuzun üzerinde yazı vardır. Bu çalışma sayesinde Doğan hocayı her yönüyle tanıma imkânına sahip olacağız. Ancak ben de, bazı fikirlerinden sonra hocayla ilgili olarak, kısa da olsa, şahsi ilişkim konusunda söz etmek istiyorum. Doğan Özlem'le olan tanışmam, 1995'te İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde girdiğim doçentlik sınavım dolayısıyladır. Bu bakımdan onun sadece yazdıklarını okuyan birisi değil, aynı zamanda öğrencisi sayılırım. Gerek ilk tanıdığım sınav esnasındaki tavırları, gerekse sınav sonrasındaki sohbetlerimiz sırasında edindiğim intiba, Baki Güçlü'nün yazısında belirttiği gibi, insanı olur olmaz sıkıştırmayan, tuzak sorular sormayan, soracağı soruyu yaptığı giriş konuşmasıyla iyice hazırlayan ve bu konuşmada öğrenciye konuşabilmesi için ipuçları veren bir tavra sahip olduğu yönündedir. Onun karşısında güven duyan öğrenci rahat konuşabiliyor. hocayla, birkaç jüride birlikte bulunduğumda da aynı özelliğinin devam ettiğini gördüm.

1998'de, benim de o yıllarda görev yaptığım Erzurum Atatürk Üniversitesi Felsefe Bölümünün düzenlediği Felsefe Kongresi ve yine aynı üniversitede 2000 yılında yaptığı bir konuşma dolayısıyla hocayla olan görüşmelerimiz devam etti. 2001 yılından itibaren Muğla'da aynı bölümde birlikte çalıştık. Mersin, Van, Sivas, Sakarya felsefe bölümlerinin davetlisi olarak birlikte konuşmalar yaptık. Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü olarak "Bilgi ve Değer" ve "Adalet" başlıklarını taşıyan iki sempozyum düzenledik. Hocayla birlikte çalışmanın ne anlama geldiğini, bölümümüzün bütün elemanları çok iyi biliyor. Çünkü nitelikli elemanların bulunduğu bir bölümün elemanı olmak, sürekli üretmeyi ve çalışmayı gerektiriyor. Bu bakımdan onun bölümümüze ve bütün öğretim elemanlarımıza, Türkiye'deki felsefe

bölümleriyle ilişkilerini geliştirmek, nitelikli çalışmalar yapmayı özendirmek ve ortaklaşa yapılan tartişmalarla ufuk açmak gibi çok değerli katkılarının olduğunu belirtmem gerekiyor.

Cumhuriyet dönemi felsefe hayatımızın son yirmi yıllık bölümünde, Türkiye'de felsefenin yerleşmesi ve gelişmesine yaptığı katkılar dikkate alındığında ve yeteneği olup ta isteyen herkesin felsefe yapabileceğinin bir örneği olmak açısından Doğan Özlem, ideal bir örnek olarak felsefe yapmak isteyenlere cesaret veren bir hocamızdır. Bundan sonra yapacağı ve yaptıracadı çalışmalarla felsefeye olan katkılarının devam edeceğine dair inancımızın olması, bilhassa genç felsefecileri daha da umutlandırıyor.*

---

*Bu yazı daha önce *Doğan Özlem Armağan Kitabı*'nda (Ali Osman Gündoğan, *Doğan Özlem Armağan Kitabı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004) giriş metni niteliğinde kaleme alınan yazının gözden geçirilmiş biçimidir.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Doğan Özlem'in Aziz Anısına (1944-2022)

In Honorable Memory of Doğan Özlem (1944-2022)

Kubilay HOŞGÖR

Doç. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

hosgorkubilay@gmail.com

 ORCID 0000-0003-2257-2571

Monografi/Monography

Geliş Tarihi/Received: 06.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 14.06.2023

Atıf/Citation

Hoşgör, Kubilay (2023), "Doğan Özlem'in Aziz Anısına (1944-2022)", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 114-119.

Hoşgör, Kubilay (2023), "In Honorable Memory of Doğan Özlem (1944-2022)", *bitig Journal of Faculty of Letters*, 3 (5), 114-119.

Felsefe araştırmalarının en yüksek ereğinin 'kendini bilmek' olduğu söylenir. Felsefe tarihinin erken evrelerinden itibaren bunu söyleyenler, insanın kendisine en yakın gerçeğliğin, kendi iç gerçeğliği olduğuna da inanırlar. Hümanizma ruhu içinde pekişen bu ereğe bir içebakış ile varılabileceğini iddia edenlere karşı ortaya çıkan şüpheler, kültür felsefesinin doğuşu ve gelişiminden sorumludur. Bu içebakış, bizi kendi öznel varoluşumuzun derinine götürür götürmesine, ancak orada keşfettiklerimiz tapınağın girişinde yazan buyruğu yerine getirmez. Özne, ancak nesnel gerçeğliğin içinde kendini bilmeye giden yola girer. Öyleyse öznenin kendini bilmesinin imkanı kültürde yer alır. Kısa bir süre önce hayat yolundan ayrılan felsefe araştırmalarımızın duayen ismi Doğan Özlem bu bilgiyi, yalnızca entelektüel yolculuğu içinde değil, aynı zamanda başkalarıyla karşılaşmalarında da kendine rehber edinmiş ender insanlardandır. Onu tanımak hayatımın en heyecan verici serüvenlerinden biriydi. Kendisinin görev yaptığı Ege Üniversitesi'nde bir öğrenciyken takip ettiğim derslerinde Heidegger, Cassirer ve Dilthey gibi isimleri bizzat yaptığı çevirilere dayanarak okutuyordu. Probleme hakimiyeti ve herkesin anlayabileceği biçimde onu ortaya koyma becerisi öğrencileri kendisine çekiyordu. Bu derslerdeki entelektüel başarısının mizacından gelen yatkinliğa dayandığını o yıllarda hemen kavrayamamıştım. Sonraki yıllarda 2007 yılına dek öğrencisi ve meslektaşı olarak hemen her gün tanıklık edeceğim bu mizaca, güler yüzlü bir babanın mesafeli yakınlığı en doğal biçimiyle yerleşmişti. Doğan hocayı dinleyen öğrencilerde - Rousseau'nun, çocuğunun eğitiminden sorumlu kıldığı- baba figürünün hayat bulduğuna dair bu yıllardaki gözlemim, kimi öğrencilerinin gerçekte bir babadan beklenebilecek ilgiyi Hoca'dan talep edişlerine tanık oluşumla pekişirdi.

Felsefe yapmanın en yüksek amaçları 'kendini bilme'ye adandığı ölçüde filozofun bilgi ile ilişkisi kırılğan hale gelir. Filozof, nedenleri bilme arzusuna, aklın işiğiyle aranan bir karakter uğruna boyun eğdirmek durumundadır. Bilgi, elbette başarının gereğidir. Ne var ki, çoğunlukla kendini bilmeye giden yolu kapattığı bir gerçeektir. Doğan Özlem'in kişiliğinde, böyle bir engele uğramadan kendini gösterişsizce arayışın ürünü oluşu, bu oluşun bizzat merak duyduğu problemlerin etkisindeki gelişimiyle elele verişi görenin bir ben olmadığımı biliyorum. O, Sokratik amaçların, felsefi problemleri açıkça ortaya koymaya ve onlara teklif edilen çözümlerde açıklığa ulaşmaya nasıl da dolaylı yoldan hizmet ettiğini göstermeye yardımcı olan kendi jenerasyonunun az örneğinden biriydi. Doğan Özlem bir felsefe hocası olarak, karakterce sahihliğinin adeta doğal bir uzantısı olan, sarıhlığı ile bilinirdi; cümleleri uzun ama aydınlıktı. Bu meziyeti, onun ders notlarının düzenlenmesiyle oluşan metinleri yanında, Türkiye'de kendisinin çabasına dek tanınmamış kültür ve tarih felsefesi gibi disiplinlerin ve insanla ilgili her türden unsura ilişkin bir yorum öğretisi olduğu ölçüde, Özlem'in ifadesiyle, "her zaman bireysel ve sosyal yaşamı çok kez örten kurulumları ve formalizmleri açma isteğinin de ürünü olagelmiş" bulunan 'hermeneutik'in öğretilmesine adanmış teorik eserlerinde de göz önündedir. Her ne kadar yollarımız ayrılan dek lisans, master ve doktora düzeyinde pek çok dersini izlemişsem ve açıkça anlaşılabilirlik hemen hepsinin ortak özelliği olmuşsa da Ege Üniversitesi'nde henüz birinci sınıf öğrencisiyken misafir olduğum bir Heidegger seminerini zihnim diğerlerinden ayrı bir yerde saklamış. Seminerin entelektüel seviyesinin benim hazırlığımın ötesinde olduğu bir gerçekti; oysa o seminerde tuttuğum notlardan öğrendiklerimi bugün yalnızca Heidegger'in kendi metinleri açabilir. Üstelik Hoca, düşünürün kendisinden kesinlikle daha anlaşılırdı.

Bu aydınlığın bir çabanın ürünü olmadığını, aksine mizacının doğal bir uzantısı olduğunu anlamak için Özlem'i tanımam gerekiyormuş. Onun konum, ünvan, sınıf tanımaksızın iyide veya kötüde sözünü sakınmazlığını, yer yer karşısındakine parmak sallayan adalet arayışını keşfetmem için öyle uzun boylu da tanımama gerek kalmamıştı. Bu adamın yanaklarına yerleşmiş allık, yaşamdan aldığı tat kadar, olası bir saldırı anına hazırlıklı oluşundan da geliyordu. Bu hazırlık, yaşamı boyunca başa

çıkma zorunda kaldıklarının kalıydı. Bu enteresan adamla tanışmamı, yaşamımın bu en heyecan verici anını, burada kendimden söz açmak pahasına anlatma arzuma karşı koyamıyorum.

Kendisiyle karşılaşmam üniversiteye başladığım 96 yılına rastlarsa da, tanışmamız gecikmiş ya da adeta ertelenmişti. İngilizce hazırlık okuluna kaydolduğum o sene bir sonraki yıl fakültede beni nelerin beklediğini araştırmaya başlamıştım. Özlem'in derslerini izleyeceğimi biliyordum. O sene okula gitmek için (Hoca'nın yaşadığı evin de bulunduğu) Karşıyaka'nın Bahçelievler semtindeki evimizin arkasından hareket eden kampüs otobüslerini kullanmayı alışkanlık haline getirmiştım. Boş koltuklara kuruluyor, yol boyu roman okuyordum. Böyle günlerden birinde yine kurulmuş ve kitabımı henüz açmışken, yalnızca iki durak sonraki Postane durağından otobüse binen kısa sayılabilecek boyu ve yaşamdan keyif aldığına göstergesi olan kilosuyla kasketli yolcunun fakültede derslerini izlemeyi heyecanla beklediğim Prof. Özlem olduğunu görünce gencecik yüreğimin ağzıma geldiğini hatırlarım. Ancak anlam veremediğim bir şey olmuş, kampüs aracımız henüz daha birkaç yolcuyla yola çıktığından koltuklar boş olduğu halde, bu beyefendi benim bitişimdeki koltuğu seçip oturmuştu. Bond çantasını dizlerinin üzerine koymuş, ellerini çantasının üzerinde kavuşturmuştu (Muğla'da birlikte çalışacağımız sonraki yıllar boyunca bu elleri Robert Bresson'vari bir dikkatle izleyip durdum). Sıradan yolculuğum, o andan itibaren olağandışı bir gerginliğe sahne oluyordu. Heyecanlıydım. Yazdığı ve çevirdiği kitaplarla yazın dünyamızın üretkenleri arasında zirveye doğru yürüyen ve ilerde iyice özümseyeceğim tatlı-sert babacan mesafesi zarafetinden geldiği anlaşılan bu görmüş geçirmişle birkaç cümle de olsa konuşabilme, ona yakında öğrencisi olacağımı bildirebilme imkanını bu özel anda ele geçirmiştım. Halbuki ben suyu görünce eriyen şeker misali kayboluyor, bir varlık gösteremiyordum. Birkaç yıl sonra hakkımda "muhtlis bir çocuk" diyecek bu adam karşısında çekingen mizacı, heyecanla konuşmaya atıldığımda kuşkusuz ele vereceğim kırılğanlığı göstermekten korumuştı beni. Hem bu kendini bileni, kendisine ve eserlerine ilişkin önemsiz düşüncelerimin içine çekmeyi talep etmek yakışık alır mıydı? Tuhaf bir heyecandı. Fakülte durağında son buldu. Hoca ile ilk yolculuğumu sessizce yapmıştım.

Fakülteden mezun olduktan sonra bir süre beklemem gerekmişti. 2003'ün Aralık ayıydı. Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümünün açtığı sınavı başarıyla verişim, sonraki birkaç yıl boyunca Hocam'ın yaşamının en kişisel anlarına kadar tanıklık edebilmemi sağlamış, yaşamımda silinmez izler bırakacak anları tecrübe etme imkanı yaratmıştı. Yalnızca kendisiyle geçirdiğim zamanın yanında, sayesinde tanışma fırsatı bulduğum insanları hatırlayınca bir dönem felsefenin Yeşilçam'ında gezindiğimi düşünürüm. Tüm o değerli düşünürlerin ardından Doğan Hoca da bu fani diyardan ayrıldı gitti. Geride bıraktığı terekesi kanımca Özlem'e dair üzerine konuşmaya herşeyden daha çok değer. Henüz yaşarken çeşitli vesilelerle hakkında kitaplar derlenerek onurlandırılan bu adamın sevenleri için 'çileli' biyografisiyle anılmasına biraz içerliyorum bugünden bakınca. Bu sabır, azim ve istikrar sembolü yaşam öyküsü her ne kadar benzerine az rastlanırsa da Hoca'nın hermeneutikte, tarih ve kültür felsefesinde yazdıkları olmadan ismini hatırd tutmaya yetmez. Onun adı kalbimizdeki en insani yere işleyen mücadelesinden çok, elbette son kırk yıl boyunca yazdıkları ve konuştuklarıyla anılacak. Yine de burada Türkiye'de hermeneutiğin, tarih felsefesinin, Dilthey'in, Weber'in, Rickert'in, Cassirer'in tanınmasında kendisinin gösterdiği çabanın değerini ifade etmenin bir obituary yazısının işi olmadığına inanıyorum. Öyleyse birkaç hatırayı anmaktan daha iyi ne olabilir!

Hoca, benim yaşamına tanıklık ettiğim yıllar içinde akşam yemeklerinde iki kadeh içmeyi alışkanlık edinmişti. Kendisinin Akyaka'daki evinde böyle bir akşama ilk misafir edilişimde tatlı bir oyuna getirilmiştim. Eşi Meral Hanım ile birlikte hazırladıkları

sofraya benden iki yıl önce bölümde asistan olan meslektaşım Güçlü Ateşoğlu ile birlikte dahil olmuş, benim için ayrılan sandalyenin ucuna oturmuştum. Ocak ayıydı, gece ilerledikçe terliyordum. Üzerimdeki kazağı kendi evimdeymiş gibi çıkarmayı nezaketsizlikle ilişkilendirmiştim, bunun yanında içki de ısınmama yol açıyordu elbette. Ne var ki, asıl neden sandalyemin hemen arkasına yerleştirilerek sonuna kadar açılmış radyatörden üzerime yayılan ısıydı. Adeta radyatörün üzerine oturtulduğumu artık veda etmek için ayağa kalktığımda anladım ve Hoca bana sıcaktan şikayetçi olup olmadığını muzipçe sordu. Ben de açıksözlü davranarak neredeyse 'piştiğimi' söyleyiverdim. Hepsini birden kahkahayı koyvermişlerdi. Meğer bu teşkilat planlı çalışmış bana hatırdaki kalacak bir hoş geldin daveti hazırlamışlardı. Haklı çıktılar ki bugün hala unutmadım. O geceyi hasretle anıyorum.

O evde dikkatimi en çok çekenin Hoca'nın kütüphanesi olduğu sanılabilir. Öyle ki Hoca, Dikili'deki yazlık evine çekildiği bir yaz boyunca, bu kitaplığı düzenleme şansına eriştiğim süre içinde, neler neler çıkmamıştı ki karşıma o raflarda. Yine de bunca yıldır yazan ve öğreten böyle birinin geniş bir kitaplığa sahip olmasına şaşmamıştım da bir çalışma odası olmadığını görünce belli belirsiz biçimde gevşeyivermiştim. Böylece daha bir yakınlaşmıştım onun dünyasına sanki. Hoca da bizden birine dönüşüvermişti. Ne sanıyordum oysa, o hepimizden daha tanıdık değil miydi zaten? Sevgili eşiyile yaşadığı ev iki katlıydı. Akyaka evleri küçüktür. Yukarıda iki oda, aşağıda salon mutfak. Doğan Hoca'ya çalışabilmesi için yukarıya çıkan merdivenin altı uygun düşmüştü anlaşılır. Haftada iki gün okula gelirdi; diğer günler bölüm başkanı olarak görmesi ve imzalaması gereken evrakları ben taşıyordum kendisine; çünkü ben de Akyaka'da bir ev tutmuştum kendime. Bahçe kapısından içeri girip zili çaldığımda açılan kapının ardındaki merdiven altında stoik dünyası yer alıyordu. Her köşesi değerlendirilmişti. Beni önce buyur eder, bense rahatsızlık vermek istemediğimi söyleyince ardındaki masaya dönerek, okur ve imzalarını atardı. Ben de fırsattan istifade ayrıntıları incelemeye koyulurdum. Bu çalışma tarzı ve yersizliğinden sızlanmaksızın o küçük dünyayı evi haline getirme gayretini sonraki yıllarda örnek aldım hep. Yavaş yavaş anlayacaktım çalışmayı mümkün kılanın, düşünürün sahip olduğu olanaklardan ziyade, taşıdığı arzu ve sevgi olduğunu. Yine de istemeye boyun eğdirmek zordur. Hoca hep zor koşullara alışmıştı. Belki de konfor söz konusu olduğunda gösterdiği tevazuu da bundandı. Vedanın ardından kapı kapanıp da ben dönüş yoluna koyulunca çıkarılacak dersler olurdu hep.

Doğan Özlem kendi yaşam öyküsünü bir ajitatif güce asla dönüştürmedi. Başkaları için böyle 'çileli' bir yaşam, düşünürün de bir 'insan' olduğunu göstermenin benzersiz yolu olabilir. Özlem'de bu yolda kullanabileceği epey bir malzeme olduğunu onun biyografisini okuyanlar ya da Hoca'dan dinleyenler bilir. Hoca 80'li yılların başından itibaren şeker ve kalp hastalığından çekmiştir. Akyaka'da yaşadığı süre içinde ilaçlarını eczaneden temin etmeyi ve kendisine ulaştırmayı görev edinmiştim. Muğla'daydı eczacısı ve dönüşe geçmeden Hoca'yı arayıp çok sevdiği taze simitlerden isteyip istemediğini de sorardım. Çoğunda sormama mahal vermez, önceden sipariş etmiş olurdu bana. Bir akşam yine elimde küçük poşetlerle evine uğramış ve sonra kendi evime geçmiştim. Hoca'yı yemekte bulmuştum. Kısa süre sonra telefonum çaldığında arayan Meral Hanım'dı. Doğan Hoca kalp krizi geçiriyordu. Koştum, yemek masasında yüzünü ter damlacıkları sarmış ve masanın üzerine eğilip kalmış halde buldum onu. Hoca'yı bilen Akyada'daki hekimi sayesinde ambulans yetişmek üzereydi. Muğla'daki hastanede geçirdiğimiz birkaç günün ardından taburcu olur olmaz Hoca sağlığına zararlı olduğundan kuşku duyulamaz bir tabak yemek istedi. Engel olmaya çalıştıysak da nafiye. Yemek salonundan çıkmamızın ardından bizi Akyaka'ya götürecek olan arabayı beklemek için bir banka oturduğumuz sırada bana dönerek söylediği şuydu: "bak oğlum, anlıyorum benim sağlığımı düşünüyorsun, bunun için sağol ama ben çok yokluk gördüm. O yüzden dilediğimce yaşayarak ölmek istiyorum. Beni anlayın. Hem ne olmuş, gerekirse damarlarıma stentleri bilezik gibi dizeriz." Hoca için yaşamak

önemliydi. Yemeyi içmeyi, hele ki dost sohbetlerinde hep sevdi. Ben de o gün bugündür, uzaklardan dönen sevdiklerime ‘gezdiğiniz gördüğünüz yerler sizin olsun, bana yediğiniz ve içtiğinizi anlatın’ demeyi anlamlı bulur oldum.

Şeker hastalığının gerginlik ve ani kızgınlıklara neden olduğu bilinir. Bunun örneklerini Hoca’da çokça gördük. Biz öğrencileri de payımızı aldık zaman zaman. Onun hak ve adalet duygusunun nasıl da gelişkin olduğunu kendisini tanıyanlar bilir. Bu kızgınlığın hak ve adaletten yana ortaya çıktığı iki örneği hafızamın bana izin verdiğince aktarmak isterim.

Okulda bir gün öğle yemeğinden dönüyorduk. Güçlü ve ben önden yürümüş, fakülte binasının önündeki bir banka oturup arkadakileri beklemeye koyulmuştuk. Arkamızdan gelen fakültenin dekanlığı görevini yürüten profesör bize şakayla sataşarak “hadi bakalım çocuklar, mesai başladı; odanıza!” der demez, hemen dekanın ardı sıra yürüyen Doğan Hoca onun sözlerini duyup cevabı yapıştırıverdi: “Biz memur değil, felsefeciyiz. Bizim mesaimiz yoktur. İster evde çalışırız, ister okulda; yıl sonunda belli olur işimiz.” Benzer pek çok durumda olduğu gibi etrafı buz kesmiş, biz “paryalar” ise kızarmıştık.

Doğan Özlem’in kişi, konum, kurum, hiyerarşi, otorite, patron vs. tanımaksızın kendini gösteren adalet duygusunun en karakteristik örneği ise üniversite rektörünün Hoca’yı ziyaretlerinden birinde yaşananlarda ortaya çıkmıştı. Doğan Hoca Muğla’da görev yaptığı yıllar içinde biri uluslararası olmak üzere her yıl ulusal ölçekte sempozyumlar düzenledik. Onun itibarı ve tanınırlığı her yıl Muğla’ya çok tanınmış düşünürlerimizi çekmişti. Üniversite, Belediye ve Valilik bu etkinliklerde bize destek olurdu. Ne var ki, yıldan yıla bu desteği elde etmek zorlaşıyordu. Bu durum Hoca açısından kabul edilebilir değildi. Bize de bir gün dediği gibi, o bu çabaya kendisi için girmiyordu. Her şey genç meslektaşları içindi. Öyleyse engelle karşılaşmak nasıl anlayışla karşılanabilirdi? 2007 yılıydı sanıyorum; Hoca gergindi ve kendisini mütemadiyen gerçekleştiren ziyaretinde üniversite rektörünü, en hafif ifadeyle, ‘pay’lamıştı; hem de biz genç asistanlarının yanında. Buna tanık olmanın doğru olmayacağını düşündüğümüzden ofisinden ayrılmak üzere ayağa kalkmıştık ki, Hoca hissemizi dağıtarak bizi yerimize çivilemişti. Burada gördüğüm şey, sonraki meslek yaşamımda benzerine tanık olmayacağım bir demokrasi talebiydi. Patronaj ilişkilerinin giderek her yanı saracağı, kralın talebi olmaksızın kralcılığın norma dönüşeceği ortamda bu benzersiz sahne, bir çağın kapanmakta olduğunun tipik göstergesiydi. Ve biz bunu seziyorduk. Hoca aynı yıl, bu gerginliğin sağlığına zararlı olduğu gerekçesiyle emekliye ayrılma kararı aldığı anda, geleceğin barbarlarının onun gibi muhafızların yokluğunda açık kalan kapıdan silahları omuzlarında içeri gireceklerini de biliyorduk. Karamsarlar realisttir. Yine de Hoca’dan öğrenilecek şey, bu gerçeğin tek nefes olduğu, her zaman hümaniter değerlere bağlı kalmanın gerekliliğiydi. Bugün bunun doğruluğuna inanmakta giderek daha çok zorlanıyorum ne yazık ki.

Bireysel karar ve eylemlerimiz bu türden bir idealin hükmüne bağlı kılındığında başkalarına bakışımız da bireysel, psikolojik ya da tikel koşul ve belirlemelerin baskısından kurtarılırlar. Belki de tersi doğrudur: Tutumumuzu, içinde yer aldığımız koşulların belirleniminden kurtarabildiğimiz ölçüde bir insanlık ideali adına eylemiş oluruz; ama bunu da yapabilmek kişinin seciyesine bağlıdır. Doğan Özlem’de bu ideali izleyerek eylemenin örneklerine pek çok kez tanık oldum. O, değerlendirmesine sunulan dosyaları incelerken dosya sahibinin kim-liğine değil, yaptığı işe bakardı; çünkü insanın hedefine yürümek için yalnızca çalışması gerektiğine inanmış biriydi. Bu inanca toslamış talihsiz bir asistan adayının, işini sağlama almak gereği duymuş olacak ki, araya yukarılardan birilerini koyduğunu fark edince küplere bindiğini, adayı gözümüzün önünde nasıl haşladığını unutamıyorum. ‘İslamcı’, ‘Türkçü’ ya da ‘solcu’

olduğu için, hatta hocaların öğrencilerine duydukları nefret ya da engel olamadıkları kıskançlık yüzünden doçentliğini bir türlü alamayan entelektüel 'işçi'lerin yolunu açtığına da çeşitli yerlerde tanıklık ettim. Bugün artık nepotizminin teşvik edildiği bir akademik ortamda bu türden hatıralarda dile gelen 'doğrucu'lüğün en hafif deyimle romantizm koktuğu bir gerçek. Ancak daha adil bir dünya için -Özlem'in kendisine değil elbette ama- onun şahsında cisimleşen değerlerin kendisiyle birlikte toprak olmasına engel olma gereği bu romantizmi kaçınılmaz kılıyor. Zira duayenleri bir bir yitirişimizin sebep olduğu dokunaklı ruh hâli, tam da onların temsil ettiği dünyayı da yitiriyor olduğumuz hissinden ileri gelmiyor mu? Yaşıyor olsaydı bu histen uzak durmamı bana öğütleyeceğinden emin olduğum sevgili Doğan Hocamın aziz anısına saygılarımı sunuyorum, huzur içinde uyumasını diliyorum.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Kenar Süsünün SĞtlk Sefası:

Füsun Akatlı'nın *Edebiyat Defteri*

Akatlı, Füsun (1987), *Edebiyat Defteri*, İstanbul: Afa Yayıncılık

Burcu TOPÇU

Yüksek Lisans Ğrencisi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

burcutopcu01@gmail.com

 ORCID 0000-0002-1590-7436

Kitap incelemeesi/Book review

Geliş Tarihi/Received: 12.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 22.05.2023

Atıf/Citation

Topçu, Burcu (2023), Kenar Süsünün SĞtlk Sefası: Füsun Akatlı'nın *Edebiyat Defteri*, *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 120-123.

Edebiyatımızda değeri fazla bilinmeyen, eleştiriyeye getirdiği felsefi boyutun yanı sıra Feridun Andaç'ın deyişiyle "Karşımızda bir dil çağı gibi duran" Füsün Akatlı, 1983'ten beri yazdığı roman ve öykü eleştirileri *Edebiyat Defteri* kitabında toplamıştır. Roman ve öykü şeklinde iki bölüme ayrılan kitapta; ilk bölüm on dört romancıyı kapsıyor: Adalet Ağaoğlu, Selim İleri, Attila İlhan, Orhan Pamuk, Ahmet Altan, Latife Tekin bunlardan bazıları. İkinci bölüm ise yazarın *Bir Pencereden* adlı inceleme kitabının yayımlanmasından bu yana çıkan öykü kitaplarının arasından seçilen yazılardan oluşmaktadır: Nezihe Meriç, Bilge Karasu, Tomris Uyar, Füzûzan, Pınar Kür, Hulki Aktunç, Murathan Mungan, Nazlı Eray gibi isimlerin yer aldığı toplam yirmi bir öykücü vardır.

Füsün Akatlı bu kitabıyla "deneme/eleştiri" türünün kapılarını zorlamış, kendine has üslûbuyla eleştirinin burgacına okurunu bırakmıştır. Yazdığı denemeler odağında yazara ve esere bakışını söyleyecek olursak; her yazarın genellikle bir kitabını merkeze alarak çözümlenmiş, kendi perspektifinden yorumlarla, felsefeci yanını kalburdan geçirerek görüşlerini aktarmıştır.

Kitabın ilk inceleme yazısı Adalet Ağaoğlu'nun *Üç Beş Kişi* romanı üzerine olmuştur. İnceleme yöntemi olarak bölüm bölüm çözümlenmiş, karakter analizinde fazla derinleşmeden romanın genel hatlarını çizmiştir. Bu roman için Akatlı, düşüşün anlatıldığı iyi bir kitap olarak görür ve 1980'ler Türkiye'si için bir izdüşüm olduğunu söyler: "Batılılaşmayacak mıydı? İşte Yeni Türkiye Cumhuriyeti için hazırlanmış sözde Batılılaşmış saray çevresi artıkları" (Akatlı, 1987: 10).

İkinci yazıda *Yalancı Bir Şafakta Düş Bozumu* adlı eseriyle inceleme altına alınan yazar Selim İleri'dir. Diğer romanlarına kıyasla bu romanı daha az sevdiğini söyleyen Akatlı, bir aydın çevresinde tükenmiş bir kişinin romanı olduğunu söyler. Az sözcükle anlatabilecekken romanı gereksiz yere uzatmasını doğru bulmaz:

"400 yerine neredeyse 40 sayfada kotarabilecek ve o zaman çarpıcı olabilecek bir malzemeyi yaydıkça yaymış, çekiştirip sündürmüş ve kahramanın öcünü kendi romanından alırcasına dramatik kurguyu sabote etmiş Selim İleri." (1987: 14). Bundan hareketle Selim İleri'yi eleştiren Füsün Akatlı, onun çapaklı bir Türkçe kullandığını, gereksiz sözcük oyunlarına yer verdiğini dile getirir.

Tezer Özlü'ye ayrılan üç yazıda ise geniş bir biçimde yazarı ele almış, hayatı ve eserleri arasında bağlantılar kurarak onun yazınsallık üzerine görüşlerine yer vermiştir. Akatlı, Özlü'nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* kitabı için tür tartışması yaratır; roman mı yoksa başka bir şey mi der? Anlatı kavramının çok işlevsel olduğundan; öyküyü de romanı da kapsayan ama ne tam biri ne de tam öbürü olan, muz niyetine kullanılan bir terim olmaktan çıktığını söyler Akatlı. (1987: 23). Bu, edebiyatımızda "anlatı" türünün tartışmalarının geçmişten bu yana süregeldiğinin somut bir örneği olmuş, Tezer Özlü'yü bu çerçeveye koymak da doğru bir eleştiri olmuştur.

Tezer Özlü'nün kitabı için "anlatımın saydamlaşması" diyerek yorumda bulunan Akatlı, diğer yazarlarla bağdaştırarak onun edebiyat seyrini ve dilini iyi bir biçimde ifade ediyor: "Saydam, yani içini gösteren. Neyin içini? Kafka'nın mı, yazarın mı, Pavese'in mi?" Böylece yazarın dilinde kendi içini ve yazarken kapalı-açık seçenekleri gözetmeme tavrını kendi deyimiyle "örtülü-soyunmuş" bulur. (1987: 24). Bu ifade, Tezer Özlü'nün edebî dilini yansıtan doğru, yerinde ve özgün bir kavramdır.

Nazlı Eray'ın Pasifik Günleri için Akatlı, doğuştan bir yazma yeteneği olduğunu ama dilsel anlatım sorunu olduğunu düşünür. Dil savrukluklarına örnekler vererek açıklar. Mesela "Çin Hindi" diyeceğine "Hindî Çini" demesini hatalı bulur ve imgelem yığını olarak görür: "Çağrışım düzeneğinin çığırından çıkması yazarı sanatsallıktan uzağa düşürmüştür." (1987: 55). Her ne kadar Akatlı dil hassasiyetinden ötürü böyle düşünsün de, her iki ifade de kullanılabilir, cümle düşüklüğü olmaz. Eray'ın acemilik yaptığını düşünen Akatlı: "Ama bilinçli bir acemilik havası estirebilmek özel bir ustalık ister." (1987: 46). Yazar, bu şekilde Eray'ın giriştiği işi roman yazmak olarak değil "orijinalite yapması" olarak görür.

Kitapta âşinâ olduğumuz isimlerin yanında yeni duyduğumuz isimler de vardır, bunlardan biri tiyatrocü Güner Sümer'dir. İlginçtir ki; *Adı Nalan* adlı romanını tamamlayamadan vefat etmiş, son altı bölümünü de elindeki verilere uygun bir biçimde Adalet Ağaoğlu tarafından bütünlenmiş bir senaryo-romandır. Başlangıçta adı "Ona Dair Bildiğim Birkaç Şey" olarak düşünülmüş, Güner Sümer'in göremediği bir filmin adı, aslında bu roman düşlemsel bir filmin romanı.

Fusun Akatlı'nın detaylı bir şekilde ele aldığı Ahmet Altan'ın *Sudaki İz* romanı, Fethi Naci ile fikir ayrılığına düşmesine sebep olur. Fethi Naci'nin bu roman için "tiksinti" duyduğunu ifade etmesini, Akatlı yanlış bir yaklaşım olarak görür ve doğru bulmadığını söyler: "Ben onun aşırı duyarlılığını, 12 Mart döneminin sorgulanması olarak okumasına bağladım." (1987: 85). Bazı eleştirmenlerle ters düşen yanlarını da sunarak okura ayrı bir parantez açar.

Orhan Pamuk'un şiir sevmeyen edebiyatçı olarak yazabileceği en iyi romanın *Sessiz Ev* olduğunu dile getiren Akatlı, "şiirin sessiz intikamı gibi ölü yaşayacak bir roman" yorumunda bulunur (1987: 68).

Eleştirel denemelerin olduğu *Edebiyat Defteri*, Türk Edebiyatı açısından felsefenin odağında sade, kısa yazılardan oluşan, bilimsel yazı kaygısı taşımayan bir eserdir. İki bölüme ayrılan bu kitap, dikkat çekici özgün başlıklar kullanılarak yazılmış ve aktarılmıştır. Örneğin "Yalancı Bir Şafakta Düş Bozumunu" ismi Selim İleri ile ilgili olan başlıktır.

Fusun Akatlı denemelerini yazarken titiz davranmış, gayet açık, duru bir anlatımla eleştirilerini yapmıştır. Yazarlara karşı olan tutumunda bazı eleştirmenler gibi ön yargılı olmamış, objektif analizlerle eser odaklı yaklaşmıştır. Ancak incelediği yazıların içinden daha çok örnek vermesi anlatımı daha etkili kılabilir, olaylar okuyucunun zihninde pekişebilirdi.

Akatlı, denemelerinde siyasi olaylara yer vermekten çekinmemiş, perspektifini geniş tutarak kendi ideolojisine göre yorumlarda bulunmadan incelemesini sürdürmüştür. Felsefeci olduğu hâlde yazılarına yansıttığı felsefi derinlik, okur açısından akıcı ve rahat kavrayış sunmuş fakat bunu felsefi terimlere boğmadan yapmıştır. Değineceğim diğer husus, Akatlı'nın kitapta roman bölümünde incelediği yazarların bazılarını, öykü bölümünde de tekrar ele alarak Pınar Kür, Nazlı Eray gibi yazarların öykücülüğünü de incelemesi doğru olmamıştır; farklı yazarlara yer verilebilir ve daha çok eser incelenebilirdi.

Kullandığı kavramlar, standart kalıpların dışına çıkan, dil bilincinin basamağında felsefi temellerle berkitilmiştir. Bu da Akatlı'nın okuyucuyla bağ kurmasını ve iletişimini diri tutmasını sağlamıştır. Son olarak Füsun Akatlı'nın eleştiri kanallarından birini temsil etmesi bakımından gerek dilimize gerek yazınımıza getirdiği verimli açılımlarla özgün ve yumuşak sesin hak ettiği ilgiyi görmesini umarım.

Kaynak

Akatlı, Füsun (1980), *Yaz Başına Neler Gelir*, İstanbul: Ada Yayınları.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Kent ve Kadın: Türk Kültüründe Gün Olgusu

Dediçok, Nükte Sevim (2023), *Kent ve Kadın: Türk Kültüründe Gün Olgusu*, Çanakkale: Har Akademi Yayınları

Emine KALENDER

Arş. Gör.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

eminekalender@ktu.edu.tr

 ORCID 0000-0001-8905-466X

Kitap incelemesi/Book review

Geliş Tarihi/Received: 25.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 27.05.2023

Atıf/Citation

Kalender, Emine (2023), "Kent ve Kadın: Türk Kültüründe Gün Olgusu", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 124-127

Kadın odaklı bir toplantı biçimi şeklinde değerlendirilebilecek olan günler, kültürel yaratım ve aktarım ortamı olarak gelenekte yerini alır. Geleneğin yaratılması, yaşatılması, pekiştirilmesi ve devamı noktasında katkı sağlayan günler, kent folkloru dâhilinde incelenir.

Kırsal alandaki serbest zamanlı çalışma ortamı, kadınlar arasında teklifsiz ziyaretlere izin verirken, kentte çalışma saatlerinin belirli olması ve kadının çalışma hayatına dâhil olmasıyla birlikte planlı hâle gelmiştir (Büyükokutan 2012: 119). Böylece düzenli aralıklarla yapılan buluşmalar şeklini alan gün, kent kadınlarının boş zaman aktivitesi (Tezcan 2000: 233) olarak sürdürülmeye devam eder.

Kent, kent folkloru, kadın ve gün konularını odağa alan sınırlı

çalışmalara Dr. Öğr. Üyesi Nükte Sevim Derdiçok tarafından kaleme alınan *Kent ve Kadın: Türk Kültüründe Gün Olgusu* adlı eserle bir yenisi eklenmiştir. Eser, yazarın 2022 yılında Prof. Dr. Mehmet Temizkan danışmanlığında tamamladığı Kent Folkloru: Kadın Günlerinin Halk Bilimi Açısından İncelenmesi adlı doktora tezinin kitaplaşmış hâlidir. 2023 yılının ocak ayında Hars Akademi Yayınları tarafından 332 sayfa olarak basılan eser, giriş, sonuç ve kaynakça dışında beş bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın *giriş* bölümünde yazar, günlerin kültürel arka planının göz ardı edilip sadece kısır yenilen ve dedikodu yapılan toplantılar olduğu yanılıgına karşı çıkarak (genellikle) kadınlara özgü kültürel bir yaratım ve aktarım ortamı olduğu tezini ortaya koyar ve çalışmanın çerçevesini çizer. Buna göre çalışma, İzmir ilinin çeşitli semt ve ilçelerinden seçilen 65 örneklem gün grubu ve 151 kaynak kişiden alan araştırması yoluyla elde edilen veriler ışığında işlevsel halk bilimi kuramına göre oluşturulmuştur. Yazar ayrıca kaynak kişilerin medeni durumu, eğitim seviyeleri, memleketleri, iş hayatları, yaş aralığı, cinsiyetleri, ekonomik durumları gibi günün yapısını doğrudan ve dolaylı yoldan etkileyen faktörleri tablolar yoluyla okuyucuya sunar.

Çalışmanın birinci bölümünde yazar, eserin temelini oluşturan kent, kent folkloru ve gün kavramlarını ele alarak okuru konuya hazırlar. *Kent*, *Kadın* ve *Gün* başlığını taşıyan bu bölümde kent ve kent folkloru hakkında bilgi verilirken kırsal ve kent arasındaki ayırım da ele alınır. Böylece yazar, günlerin neden daha çok kentli kadınların boş zaman aktiviteleri olduğu konusuna açıklık getirir. Ayrıca bu bölümde günün tarihsel süreçte yaşadığı değişim ve zaman içerisinde literatürde hangi adlarla yer aldığı, toplanma amacına ve katılımcıların birbirleriyle olan ilişki biçimlerine göre günlerin çeşitlerine ve günlerle ilgili yapılmış akademik çalışmalara da yer verilir.

Çalışmanın ikinci bölümü, *Günlerin Yapısal Kısımları ve Uygulanması* adını taşır. Bu bölüm kendi arasında yapısal özellikler ve uygulanma olarak iki kısma ayrılır. İlk kısımda günlerin ekonomik durum, kişilik, mekân seçimi, yeme-içme, giyim kuşam, tasarruf aracı, iletişim, eğlence gibi yapısal özellikleri ayrıntılarıyla ele alınır. Bu bölümde yazarın araştırmacı kimliğiyle dâhil olduğu 65 gün grubu hakkında

katılımcıların sayısı, yaş aralıkları, doğum yerleri, iş hayatları ve medeni hâlleri ile ilgili bilgiler verilerek katılım sağlanan örneklem günlerin bağlamsal özellikleri okuyucuya tanıtılır. Günlerin bağlamsal özelliklerinin çeşitliliği farklı gün gruplarının oluşmasına neden olur. Heterojen bir yapıya sahip olan kent, pek çok kimlik tipini bünyesinde barındıran bir özelliğe sahiptir. Bu durum her kesimden insana hitap eden gün gruplarının oluşmasını sağlar. Böylece kadınlar kendi kimlik özelliklerine benzer yapıdaki kişilerin çoğunlukta olduğu gün gruplarına dâhil olurlar. Söz gelimi çalışan kadınların dâhil olduğu gün grupları bir araya gelinmeyen sadece para toplanan, sosyoekonomik işlevin ön planda tutulduğu günlerdir. Çalışmayan kadınların çoğunlukta olduğu günler ise sosyalleşmenin ön planda olduğu yapıdadır. Günler, dâhil olunan sosyal yapının mikro boyuttaki hâlidir ve bu sosyal yapı günlerin, yapısal ve bağlamsal (yeme-içme, giyim, tasarruf aracı, iletişim, mekân seçimi vb) özelliklerini doğrudan etkilemektedir. İkinci kısımda yazar günlerin uygulanışını, gün öncesinden başlayarak aşamalarıyla ele alır. Buna göre gün, katılımcılar arası haberleşmeden başlar ve gün sonrası temizlikle son bulur. Tüm bu aşamaların kurallı bir yapısı vardır. Söz gelimi ikramların dışarıdan alınması çoğunlukla hoş karşılanmazken, misafirlerin ağırlanması sıcak ve samimi olmalı, misafirperverlik kültürel yaratıma uygun olarak devam etmelidir.

Günlerdeki Sözlü Kültür Ürünleri ile Halk İnanış ve Uygulamaları adını taşıyan üçüncü bölümde gün ortamında icra edilen sözlü kültür ürünleri olan efsane, atasözü ve deyim, kişisel deneyim anlatısı, fıkra, dedikodu ve halk inanışlarına yer verilir. Gün dâhilinde icra edilen her sözlü kültür ürününün bir işlevi vardır. Söz gelimi dedikodu, katılımcılar arasındaki eğlence ihtiyaçlarını karşılarken dayanışmayı da beraberinde getirir. Yine genellikle müstehcen olarak seçilip anlatılan fıkralar, eğlence ihtiyacını karşılarken ataerkil toplumda bastırılan cinselliğin konuşulabilmesi ise katılımcılarda rahatlama sağlar. Kültürel yaratım ve aktarım ortamı olmalarıyla günler, halk inanış ve uygulamalarının pekiştirilmesinde de etkilidir. Katılım sağlanan günlerde en çok aktarılan halk inanış ve uygulamaları halk hekimliği, halk mutfağı ve geçiş dönemleriyle ilgili inanış ve uygulamalardır.

Dördüncü bölüm günlerin işlevleriyle ilgilidir. Buna göre günlerin sosyo-kültürel, ekonomik, psikolojik ve eğitimsel olmak üzere dört temel işlevi vardır. İnsan yapısı gereği sosyal bir varlıktır ve sosyalleşme ihtiyacı vardır ancak ataerkil kültürlerde kadının mekânı genellikle ev gibi kapalı ortamlardır (Özener 2017: 31-33). Kendi hemcinsleriyle ev gibi kapalı mekânlarda düzenlediği günler, kadınların sosyalleşme ihtiyacını büyük oranda karşılamaktadır. Sosyalleşmenin yaşandığı günler sayesinde kadının eğlence, dayanışma, boş zamanın değerlendirilmesi, yeni kişilerle tanışma, kendini ifade edebilme ihtiyaçları da karşılanmış olur. Günlerin temel işlevlerinden biri de ekonomiktir. Düzenlenen pek çok günün temel amacı tasarruf araçları (altın, para, gıda malzemesi vs) biriktirmektir. Gün sayesinde katılımcıların eline toplu şekilde geçen tasarruf araçları kadını ekonomik anlamda özgürleştirir ve kadına maddi anlamda güvence sağlar. Günlerin bir diğer işlevi sosyalleşmeye bağlı psikolojik rahatlama değildir. Kadın gün sayesinde yeteneklerini hemcinslerine sergiler dolayısıyla kendini kabul ettirir ve özgüven kazanır. Ayrıca sosyalleşen kadın, günlük işlerinden sıyrılarak dinlenirken gün grubu içerisine dâhil olmasıyla da aidiyet duygusu kazanır. Kendi sosyal kimliğine benzer kadınlarla bir araya gelerek yalnızlıktan kurtulan kadın günlerdeki dertleşme ortamı sayesinde bir çeşit terapi görerek rahatlama sağlar. Yine gün sırasında anlatılan fıkralar, müzik ve dans ile sağlanan eğlence ortamı da kadının eğlence ihtiyacını karşılarken psikolojik rahatlama getirir. Günlerin temel işlevlerinden bir diğeri de eğitimseldir. Kültürel bir aktarım ortamı olan günler sayesinde kadın informal bir eğitim sürecine girer. Günler sayesinde kadın başta halk hekimliği uygulamaları olmak üzere yemek tarifleri, sofrada adabı, misafir ağırlamanın

incelikleri, yeni örgü modelleri, fıkra, atasözü gibi sözlü edebiyat ürünlerini öğrenir. Böylece kadın kendi yaşamı için gerekli olan bilgileri kendi sosyal düzeyine benzeyen diğer gün katılımcıları sayesinde öğrenerek eğitilir.

Günlerde Meydana Gelen Değişim ve Günlerin Sürdürülebilirliği adını taşıyan son bölümde ise günlerin değişim ve dönüşüm sayesinde sürdürülebilir olduğundan bahsedilmiştir. Toplum ve kültür, yapısı gereği sürekli değişim hâindedir. Toplumda ve kültürde meydana gelen bu değişimler bir kültür aktarım ortamı olan günlere de yansır. Söz gelimi günler, başlangıçta kabul günü adıyla anılır ve ekonomik işlev etkin değildir. Zamanla kabul günleri, gün adını almış ve ekonomik işlev ön plana çıkmıştır. Gelişen teknolojinin sağladığı yenilik ve imkanlar, günlerin içeriğinde de birtakım değişimlere sebep olmuştur. Söz konusu yenilikler ikramların çeşitlenmesinden giyim kuşama, iletişimden gün mekânlarına kadar günün pek çok unsuru değişime uğratmıştır. Günlerin sürdürülmesinde en önemli etkenlerden birisi de kadına ekonomik yönden özgürlük ve güven sağlamasıdır.

Sonuç bölümünde çalışmasını genel olarak değerlendiren yazar, eğlendirme, bilgilendirme, ekonomik fayda, sosyalleşme, rahatlama işlevleri sayesinde günlerin mikro boyutta bir kültür ortamı olduğu sonucuna varır. Eser, kent, kent folkloru ve günler konusunda yapılmış sayılı çalışmalardan biri olması noktasında alandaki eksikliğin giderilmesine katkı sağlamıştır. Yazarın, akademik çalışmalardaki alışılmış üslubun aksine ben dilini seçerek gün ortamının samimiyetini eserine taşıması, okura keyifli bir okuma imkânı sunması noktasında dikkat çekicidir. Kent folkloru ve gün konularında başarılı bir değerlendirme içeren eserin, alanda yapılacak nice çalışmalara kapı aralaması dileğiyle...

Kaynaklar

- Büyükokutan, Aslı (2012), Geleneksel Altın Günlerine Halkbilimsel Bir Yaklaşım: "Muğla Örneği", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (14), 117-133. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/16861/175517>
- Derdiçok, Nükte Sevim (2022), *Kent Folkloru: Kadın Günlerinin Halk Bilimi Açısından İncelenmesi*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Derdiçok, Nükte Sevim (2023), *Kent ve Kadın: Türk Kültüründe Gün Olgusu*, Çanakkale: Hars Akademi Yayınları.
- Tezcan, Mahmut (2000), *Türk Ailesi Antropolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

19. Yüzyıl Türkiye'si ve Türk Modernleşmesi

Arminius Vambery (2022), *19. Yüzyıl Türkiye'si ve Türk Modernleşmesi*, Haz. Emre Özsoy-Murat Çaylı, İstanbul: Selenge Yayınları

Aynur Beyza SÖZGEN

Yüksek Lisans Öğrencisi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı

beeyzasozgen@gmail.com

 ORCID 0000-0002-6492-2851

Kitap inceleme'si/Book review

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 16.06.2023

Atıf/Citation

Sözgen, Aynur Beyza (2023), "19. Yüzyıl Türkiye'si ve Türk Modernleşmesi", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 128-132.

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü olan ve 16. yüzyılın sonlarına kadar iyi işleyen devlet düzeni, 17. yüzyıla gelindiğinde birtakım iç ve dış sebeplerden dolayı bozulmaya başlamıştır. Yaşanan bozulmalara karşı devlet, 18. yüzyılda çeşitli ıslahat hareketleriyle çözüm arayışına girmiştir. Girişilen ıslahat hareketleri 19. yüzyıla gelindiğinde dönemin yenilikçi padişahları olan III. Selim ve II. Mahmud'un çabalarıyla daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Osmanlı Devleti'nin güç kaybına uğradığı bu dönemde Avrupa devletleri ise Sanayi Devriminin etkisiyle 19. yüzyılda dünya sahnesinde güçlü bir konum elde etmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi, bir yandan bazı Avrupa devletlerinin kalkınmasını sağlarken bir yandan da hammadde ve pazar ihtiyacı nedeniyle sömürgecilik faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Sömürgecilik faaliyetleri nedeniyle dünyanın birçok noktasında mücadele alanları ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Türkistan coğrafyası, 19. yüzyılda İngiltere'nin ve Rusya'nın hammadde-pazar arayışları çerçevesinde hakimiyetini ele geçirmek için karşı karşıya geldikleri bir mücadele alanı olarak göze çarpmaktadır. Nitekim yaklaşık olarak 1840'lı yıllarda başlayan bu mücadele için "büyük oyun" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Büyük Oyun, fiili bir savaştan ziyade daha diplomatik mücadele şeklinde gelişmiştir. Rusya topraklarını Türkistan coğrafyasına doğru genişletirken, İngiltere de Hindistan'daki varlığı

üzerinden Türkistan coğrafyasında nüfuz elde çabası içerisine girmiştir. Her iki devlet de Türkistan coğrafyasına hakim olabilmek için, bölgenin siyasi, ekonomik, coğrafi ve stratejik özelliklerini saptamak adına istihbari faaliyetler içerisinden olmuşlardır (Güdüf-Farida 2020: 19; Hopkirk 2022). Bu amaçla bölgeye gönderilen casuslar, askeri, ekonomik ve toplumsal açıdan elde ettikleri bilgileri raporlar ve seyahatnameler halinde İngiltere'ye iletmislerdir. Avrupa'da bulunan bilim cemiyetleri, Türkistan'a yapılan her türlü keşif gezisini kendi ülkelerinin çıkarları adına teşvik/finansse etmiştir. İngiltere Kraliyet/İngiliz Coğrafya Cemiyeti, Rusya ise Çarlık Coğrafya Cemiyeti vasıtasıyla bölgeye çok sayıda heyet göndermiştir. Her iki ülkenin gönderdiği heyetler içerisinde önemli kimseler yer almıştır. İngiltere adına bölgeye gönderilen kişilerden bir tanesi de Macar Türkolog *Arminius Vambery*'dir (Çolak 2019:5).

Vambery, 1857 yılında İngiltere'nin maddi desteği ile öncelikle Osmanlı Devleti topraklarına İstanbul'a gelmiş, burada dört yıl kaldıktan sonra, Macaristan'a gitmiştir. Daha sonra 28 Mart 1863 tarihinde yaklaşık bir yıl sürecek Türkistan seyahatine çıkmak üzere tekrar İstanbul'a gelir. (Çolak 2019:45). Vambery, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ıslahat hareketlerine yakından şahitlik ederek modernleşme alanında değişim ve dönüşüm sürecinin hem kaynağı hem de yakın takipçisi olmuştur. Bir sene süren seyahati sonunda tutmuş olduğu notları, İngiliz Coğrafya Cemiyeti'ne teslim etmiştir. Vambery, 1898 yılında bu notlardan istifadeyle *19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi* adlı kitabı yayımlanmıştır. Bu eserde Vambery, Osman Devleti'nin modernleşme sürecinde geçirdiği değişimleri-dönüşümleri kendi gözlemlerine göre aktarır.

Eserin incelenmesine başlamadan önce Vambery'in kim olduğuna kısaca değinmek yerinde olacaktır. Zira yazılan yazandan bağımsız değildir. Vambery 1832-1913 yılları arasında yaşamış Macar bir Türkolog'tur. Vambery, Türkolog, seyyah, casus vb gibi birçok vasfı aynı anda şahsında meczetmiş çok yönlü bir kişidir. Parlak zekâsı ile İbranice, Rusça, Türkçe, Latince, Farsça, Arapça, İspanyolca, Fransızca, Antik Yunanca ve İtalyanca gibi dilleri konuşup yazmayı öğrenmiştir. Macarların milli kimlik arayışları sürecine yakından şahitlik etmiştir. Macar dili ve Türk lehçeleri arasında var olduğunu düşündüğü akrabalık derecesini belirlemeyi, dilinin köklerini araştırmayı hedefleyen ve bunun çözümünün Türkistan'da bulunduğu fikrine sahip olan Vambery, 1857 yılında Baron József Eötvös'ün maddi desteği ile İstanbul'a gitmiştir. Toplamda dört yıl süren uzun İstanbul ikametgâhi sırasında, doğulu bir kimliğe bürünmüş, bir anlamda Türkistan seyahati için de ön hazırlık yapmıştır. Osmanlı pasaportu ile *Reşid Efendi* adıyla ocak 1863'te Tahran'a gelmiş, İngiltere'nin İran Büyükelçisi Charles Allison ile görüşmüştür. Ondan gerekli bilgileri aldıktan sonra; 28 Mart 1863 tarihinde derviş kılığında, bir hacı

kafilesi ile Tahran'dan hareket eden "sahte derviş", hanlık merkezleri olan Hive, Buhara ve Semerkant'a uğramış, Semerkant'tan Herat'a ve oradan da Tahran'a geçerek yolculuğunu tamamlamıştır. Türkistan seyahatini tamamladıktan sonra, 1865 tarihinde Peşte Üniversitesi'nde önce eğitmen, sonra da 1870 yılında Doğu Dilleri Kürsüsü'ne akademisyen olarak atanmıştır. Bu atama ile dünyada ilk Türkoloji kürsüsü kurulmuştur (Çolak 2019: 17-20).

Sultan II. Abdülhamid devrinde Osmanlı ile İngiltere'nin aralarının bozulduğu bir dönemde İngiltere, arabuluculuk hatta casusluk görevi ile Vambery'i Osmanlı topraklarına göndermiştir. Vambery, kısa sürede Osmanlı Devleti'nde tanınırlık elde etmiş ve II. Abdülhamid ile yakın ilişkiler kurmuştur (Güdül 2020: 432). Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının ve güç kaybetmesinin yegâne sebebi olarak saltanatı görmesi nedeniyle Sultan II. Abdülhamid ile araları bozulmuştur. Buna rağmen Türk dünyasına olan ilgisini kaybetmemiştir. İstanbul'da kaldığı dört yıl boyunca, Osmanlı Devleti hakkında raporlar hazırlayarak İngiltere'ye, göndermiştir. Ancak Vambery, ajanlık yakıştırmalarını kabul etmemiş ve "çevresinde sahip olduğu pek çok şeyi Türklere borçlu olduğunu vurgulayarak bu durumun [casusluk ithamlarının] söz konusu olmayacağını" (Atalay 2021: 768) belirtmiştir. Osmanlı Devleti aleyhine casusluk iddialarını reddeden Vambery, Ermeni meselesi gibi Osmanlı Devleti'ni uluslararası alanda zor duruma düşürebilecek bir meselede Avrupa'ya karşı Osmanlı'yı savunmuş ve Avrupa basınında Osmanlı tezlerini destekleyen yazılar yazmıştır. Yine İngiltere ve Osmanlı Devletleri arasında diplomatik ilişkilerin seyrinin düzeltilebilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Vambery'nin siyasi ve diplomatik alanlardaki faaliyetlerinin dışında Türkoloji alanına yönelik önemli çalışmalarda bulunmuştur. Gerek İstanbul'da gerekse Avrupa'da bulunduğu dönemde Türk dili, tarihi ve kültürü ile ilgili çok sayıda çalışma yapmıştır.

Vambery, modernleşme ve yenileşme fikirleriyle birçok kişiyi etkilemiştir. Örneğin, Rusya Türklerinin milli kimliklerinin-ana dillerinin korunması hususundaki fikirleriyle Tatar Aydını ve Rus topraklarındaki Türkçülük fikrinin önemli önderlerinden Fatih Kerimi'yi etkilemiştir. Yine Yusuf Akçura da "Türk Yılı" adlı eserinde Türkçülük fikirlerinin ilerlemesinde Vambery'in önemli bir yere sahip olduğunu dile getirmiştir. Bir başka aydın Zeki Velidi Togan da onun hakkında yazmış olduğu bir makalede; Türkoloji alanında yaptığı hizmetlerini anlatarak kendisine teşekkürlerini sunmuştur. Türk dünyasının önde gelen isimlerinden biri olan Gaspıralı İsmail Bey de, aynı şekilde yazılarında çok kez Vambery'den söz etmiş, fikirlerine müracaat edilecek önemli bir kimse olarak görmüştür.

Vambery'nin incelenen *19. Yüzyıl Türkiye'si ve Türk Modernleşmesi* adlı eseri; "İçindekiler", "Sunuş", iki bölüm ve "Dizin"den oluşmaktadır. Toplam 102 sayfadır. Eserin başlığı ve içeriği incelendiğinde, eserin okuyucuya vaat ettiği bilgileri sunduğu ifade edilebilir. Birinci bölüm, "Bugünün Türkiye'si ve Kırk Yıl Önceki Hali" (s. 15-51) başlığını taşımakta ve dört kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar; "Kırk Yılda Yapılan Türk İslahatları", "Türk Kadınlarının İslahat Eğilimleri", "Türk İslahatları ve Umumi Bir Savaşın Tehlikeleri"dir. Birinci bölüm, Murat Çaylı tarafından Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir. "Kırk Yılda Yapılan Türk İslahatları" (s. 17-33) başlığı altında, Vambery'nin İstanbul'a yaptığı 1857 yılı ve bundan 40 yıl sonraki ziyareti karşılaştırmalı olarak anlatılmaktadır. Nitekim bu bölümde de Türk toplumunun ve devletin kırk yıl içerisindeki değişim ve dönüşümü ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin, bürokrasiden eğitim kurumlarına kadar her alanda modernleştiğini ve dolayısıyla büyük bir dönüşüm geçirdiğini örnekleriyle aktarmıştır. Devletin modernleşmesinde bazı önemli sımaların rolüne dikkat çekilirken, bu anlamda özellikle Mustafa Reşid Paşa'ya ayrı bir yer vermiştir. İslahat hareketlerinde Mustafa Reşid Paşa'nın yalnız kaldığı, paşanın kendisine hizmet eden görevlilerden yeterli desteği alamadığı dile getirilmiştir. Vambery, Reşid Paşa'nın ıslahatlarını Osmanlı tebaasının ön yargılarını kırmak ve alışılmış kalıpları yıkmak amacıyla gerçekleştirdiği, birden fazla teşebbüste bulunulduğu ancak bu ıslahatların basit birer proje olarak kaldığı kanaatindedir. Vambery, modernleşme alanında aceleci davranıldığına dikkat çekmiş ve Osmanlı modernleşmesinin başarısızlığını "kök salmamış bir ağacın meyve veremeyeceği" şeklindeki benzetmesiyle açıklamıştır. Bu duruma örnek olarak II. Mahmud zamanında düzenli ordunun kurulması ile yarı milli kıyafet yerine, Avrupalı erkek kıyafetine geçilmesini örnek vermiş ve şu yargıda bulunmuştur; "Dışarıdan Avrupalı görünseler de içlerinde Asyalı kalmaya devam ettiler, tıpkı günlük hayattaki diğer yeniliklerde olduğu gibi". Osmanlı modernleşmesine dair bir diğer eleştirisi; ıslahat çalışmalarının "ne kadar yavaş ve beceriksizce ilerlediğini ve şeklen her şeyin yeni olduğunu ancak eski ruhun hüküm sürdüğünü" şeklindeki tespidir. Bütün bunların yanında Osmanlı Devleti'nin modernleşmesini ve Batıyı izlemesi gerektiğini belirten Vambery, İslam'ın modernleşme karşısı olmayıp, bilakis modernleşmeyi desteklediğini ifade etmiştir.

Vambery, "Türk Kadınlarının İslahat Eğilimleri" (s. 33-51) başlığı altında, Türk kadınlarının kırk yıl içerisindeki eğilimlerini ve değişimlerini ele almıştır. Yazar bu değişimleri şaşkınlık içerisinde dile

getirmiştir. Önceleri kadınların katı muhafazakârlıkları ve toplumdan izole şekilde yaşamaları yazarı oldukça hayrete düşürmüştür. Türkistan'da itibar kazanan yazar, kadınlar tarafından gâvur sıfatı ile anıldığını ve asla onunla diyaloga girmediklerini vurgulamıştır. Ayrıca modernleşmenin kadınlar tarafından oldukça geç kabul edilmesine de dikkat çekmiştir. Bunu da kızların eğitim bakımından ihmal edilmesine bağlamıştır. Ona göre; bu döneme kadar toplumdan soyutlanarak yaşamaya alışmış kadınların bir anda topluma kazandırılmaları oldukça güç olacaktır. Yine, bağınazlıklar nedeniyle kadınların toplumda yer edinemediği kanaatindedir. Dolayısıyla yazar bu bölümde toplumun bağınazlıklardan kurtulma sürecini aktarmaktadır. Özellikle bu süreçte, kısıtlı bir hayat süren kadınların gazete ve dergi çıkartabilmeleri, cemiyetlerde yer alabilmeleri gibi haklara kavuşmuşlardır. Türk kadınının tarihi süreç içerisinde toplum içerisindeki yerini modernleşme öncesi ve sonrası olarak karşılaştırmalı olarak aktarmıştır. Böylece okuyucu, kırk yıllık süreçte kadının rolünün nasıl değiştiğini, toplumdaki yerini, haklarını ve özgürlüklerini tahlil edebilmektedir.

Vambery, "Türk İslahatları ve Umumi Bir Savaşın Tehlikeleri" (s. 51-65) başlığı altında, Osmanlı'da meydana gelen modernleşme hareketlerinin diğer Asya toplumlarından bağımsız bir şekilde gerçekleştiğine işaret etmiştir. Osmanlı'nın gelişmesinin önündeki engellerin ırk ya da din olmadığını, en büyük engelin devleti yönetenler olduğunu vurgulamıştır.

İkinci bölüm ise 1898 yılında Fatih Kerimî tarafından Fransızcadan Tatarcaya çevrilmiştir ve "Fatih Kerimî'nin Kısmî Tercümesi" başlığını taşımaktadır. Emre Özsoy tarafından da Tatarca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. İkinci bölüm; "Türk Hanımları, Türklerin İslahatı" (s. 65-83) başlığı altında üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar; "Mütercim Tarafından Bir İki Söz", "Türk Hatunlarının Tecdit ve İslahat Yoluna Girmeleri", "Türklerin İslahatı ve bir Muharebe-i Umumi Muhatarası"dır (s. 65-83).

Fatih Kerimî "Türk Hanımları, Türklerin İslahatı" (s. 65-67) adlı kısmı tarafından Fransızcadan Tatarcaya çevirirken "Mütercim Tarafından Bir İki Söz" başlığı altında da bölüm hakkında kendi düşünce/fikirlerine yer vermiştir. Bu anlamda genel olarak Müslümanlar, özellikle de Rusya Müslümanları ile diğer milletler arasındaki gelişmişlik düzeyini karşılaştırmıştır. Fatih Kerimî, eğitimde, ilimde ve sanayide Müslümanların geri kalmışlığına işaret etmekte ve bunun çözüm yolunun ıslahat hareketlerinden geçtiğine vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda özellikle kadının toplum içindeki yerine temas etmiş ve kadınların milletin geleceğine nasıl tesir ettiğine, yer vermiştir. Nitekim yenilikçi ve gelişmiş bir millet oluşturma yegâne yolunun kadınların eğitim ve öğretim hayatına kazandırılmasından geçtiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Kerimî, kadınların eğitimine önem verilmesi gerektiğine dikkat çekerek, onların toplum içindeki durumlarını anlatıp bu eseri ibret alınması için tercüme ettiğini ifade etmiştir.

Vambery, "Türk Hatunlarının Tecdit ve İslahat Yoluna Girmeleri" başlığı altında, kadınların erkeklere göre daha fazla eski fikirli olduğunu, örf ve adetlerinden vazgeçmekte inat ettiklerini vurgulamıştır. Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid devirlerinde kadınların eğitime yönelik yapılan çalışmalardan bahsetmiştir. Nitekim verdiği bilgilere göre; her iki padişah döneminde de kadınların eğitimi üzerinde durulmuş, fakat halk nezdinde fazla destek görmemiştir. Örneğin 1860 yılında ilk kez eğitim vermeye başlayan kız mektebine, İstanbul'da yaşayan aileler tarafından pek sıcak bakılmamıştır. Hükümet, kızların mektebe gitmesini zorunlu tutunca, birçok aile kızlarına erkek kıyafetleri giydirerek, erkek mekteplerine göndermeye çalışmıştır. Ancak zaman içerisinde bu düşünce yapısı değişime uğramış, halk yenileşme ve modernleşme adımlarına sıcak bakmaya başlamış ve akabinde köklü değişimler ortaya çıkmıştır. Nitekim Vambery, bu değişime örnek olarak, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yayımlanmasına ve Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ın bu gazeteye sunmuş olduğu yazılara yer vermiştir. Fatma Aliye Hanım, bu yazılarda kadınların eğitim ve öğretim almalarının ne kadar önemli olduğunu vurgulanmıştır.

Vambery, "Türklerin İslahatı ve bir Muharebe-i Umumi Muhatarası" adlı başlığı altında, Türklerin düşünce yapısında ve yaşam tarzında gerçekleşen değişimin günden güne ivme kazandığını belirtmiştir. Bu ilerleyiş de Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleriyle olan ilişkisinin sıklaşmasına ve halkın değişime olan kabiliyetine bağlamıştır. Ayrıca Vambery, Türklerin yeniliğe karşı olduğunu ileri süren ve modernleşmemelerin sebebini ırklara dayandıran görüşleri de eleştirmiştir. İnsanların modernleşmesinin, ırklarına veya renklerine bağlı olmadığını, yaşanan coğrafyanın iklimiyle veya tarihiyle alakalı olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç itibarıyla Vambery, bu eserinde, 19. yüzyıl Türk modernleşmesinin önemli bir safhası üzerinde durmuştur. Modernleşme sürecinin önemli dinamiklerine işaret etmiştir. Bu anlamda ıslahat

hareketlerine ve toplumun içtimai durumuna dair izlenimlerini aktarmıştır. Devletin kırk yıl öncesi ve sonrası değişimini farklı boyutlarıyla, düşüncelerini de katarak ortaya koymuştur. Özellikle kadınların toplum içindeki rolüne dikkat çekmiş, eğitim hayatında önemli bir yere sahip olduklarını belirtmiştir. Bir toplumun gelişmesinde kadın eğitiminin olmazsa olmazlardan olduğunu vurgulamıştır. Bu konu üzerinde detaylıca durarak farkındalık yaratmayı amaç edinmiştir. Ortaya koymuş olduğu fikirler, Yusuf Akçura, Gaspıralı İsmail Bey gibi Türkoloji âlimlerini etkilemiştir. Bu anlamda kaleme aldığı yazılar da büyük ilgi görmüştür.

19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi adıyla ilk defa Türkçeye çevrilen bu eser, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl modernleşme tarihine ışık tutmaktadır. Vambery, Türkiye'nin modernleşmesi ve çağdaşlaşması sürecine tanıklık etmiş ve bu süreci kaleme alarak günümüze önemli bir kaynak kazandırmıştır. Dolayısıyla çeşitli alanlardaki değişimi modernleşme öncesi ve sonrası olarak incelemiş, burada tanıtımı yapılan bu eser bahsi geçen konularda devrinin bir müşahidinin fikirlerini sunması bakımından kıymetli bir eserdir. Konuyla ilgili bilgi-fikir sahibi olmak isteyenlere önemli bir referans teşkil edecek mahiyettedir.

Kaynaklar

- Arminius Vambery (2022), *19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi*, Haz. Emre Özsoy- Murat Çaylı, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Atalay, Bülent (2021), "Sultan II. Abdülhamit'in Sarayında Bir Oryantalist Arminius Vambery ve Türkiye'deki Reformlarla İlgili Verdiği Bir Konferans", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 10(30), 763-781.
- Çolak, Melek (2019) "Macar Türkolog Vambery'nin Türkistan Seyahatinde 'Büyük Oyun'un İzleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45), 13-27.
- Gökgöz, Turgay (2018), "Arminius Vambery'de Oryantalizm Olgusu (1832-1913)", II. Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu, Ed. Turgay Gökgöz, Onur Kılıçer, 429-446.
- Güdül Serpil ve Farida Labib Raof (2020), "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun'un Anahtarı: Afganistan", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 6(2) Cilt: VI, Sayı: 2, 13-46.
- Hopkirk, Peter (2022). *Büyük Oyun-Orta Asya'da Gizli Savaş*, Çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Rami Kışlası: II. Mahmud Devrinde

Aydın-Despotik Modernleşmenin Karargâhı

Çelik, Yüksel (2022), *Rami Kışlası: II. Mahmud Devrinde Aydın-Despotik Modernleşmenin Karargâhı*, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları

Bilgehan OĞUZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı

bilgeoguz278@gmail.com

 ORCID 0000-0003-2236-844X

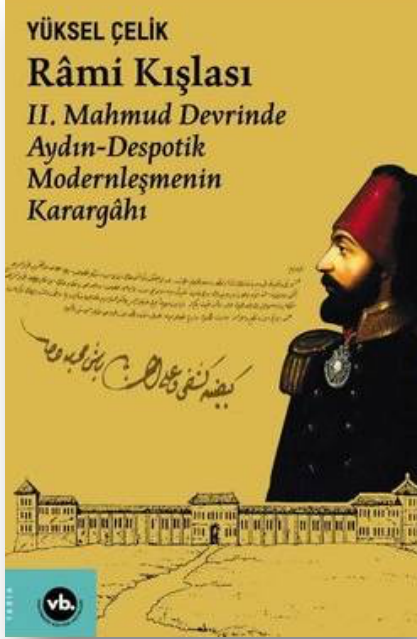
Kitap incelemesi/Book review

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 16.06.2023

Atıf/Citation

Oğuz, Bilgehan (2023), "Rami Kışlası: II. Mahmud Devrinde Aydın-Despotik Modernleşmenin Karargâhı", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 133-138.

İnsan, simgeler vasıtası ile düşünür. Bu simgeler ile simgenin temsil ettiği kavramlar/kelimeler arasında bir bağ kurulur. Simgelerin bizim için önem arz ettiği bir diğer hususta hatıralarımızın oluşmasına yaptıkları katkıdan kaynaklanır. Hatıralar, tatma, koklama, dokunma, görme ve işitme gibi beş duyumuzun bir araya geldiği durumlarda oluşur. Böylesi hatıraların olduğu bir yer bir toplumun birçok üyesi için benzer çağrışımlara neden oluyorsa böylesi mekânlara “hafıza mekânı” adı verilir. Hafıza mekânı, bazen bir anıt, bazen bir heykel, bazen bir bina, bazen de sadece bir harabe kalıntısı ya da ulu bir çınarın altındaki bir duvar olabilir. Tarihte yaşanan birtakım gelişme ve olaylar bu mekânlarda gerçekleştiği için mekân kavramı kültürel hafızanın pekiştirilmesinde önemli bir role sahiptir. İlk kez Pierre Nora'nın ortaya atmış olduğu “hafıza mekânı” kavramı da toplumsal hafızanın oluşmasında etkili olan mekânları ifade etmektedir (2006: 17.). Nora, hafıza mekânlarını başka bir çağın tanıkları ve sonsuzluk hayalleri olarak kabul etmektedir (2006: 23.). Bu anlamda tarihi anımsamaya ve anlatmaya çalışırken insanların hafızasında yer etmiş olan

mekânların işlevi oldukça fazladır. Sözü edilen hafıza mekânlarının oluşturmuş olduğu kültürel miras, kolektif belleğin güçlenmesine de olanak sağlamaktadır. Kültürel mirasın toplamı olan kolektif bellek, toplumsal bir biçimde üretilen, sonraki kuşaklara aktarılan ve devam ettirilen belleği oluşturmaktadır (Gider vd. 2022: 21). Burada kritiğini yapmaya çalışacağımız kitabın konusu olan Rami Kışlası da II. Mahmud devri reformlarının adeta simgesi haline gelmiş hatta Osmanlı tarzı despotik modernleşmesinin sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda II. Mahmud devri reformlarına tepki geliştiren tebaa için olumsuz hatıraların kaynağı ya da bir hafıza mekânı konumundadır.

Burada incelediğimiz dönemin padişahı II. Mahmud, despotik modernleşme çabaları nedeniyle devrinde yaşayan tebaasının bir kesimi tarafından “gavur padişah” olarak kabul edilmiştir. Onun döneminde gerçekleştirilen ıslahat hareketleri ve modernleşmenin hakkıyla anlaşılabilmesi için bu ıslahat hareketleri ve modernleşme çabalarının simgesi olan hafıza mekânlarının da bilinmesi gerekir. Bu mekânlardan biri olan Rami Kışlası üzerine bugüne kadar bir çalışma yapılmamış olması, modernleşme tarihimiz açısından önemli bir eksiklik iken Prof. Dr. Yüksel Çelik, *Rami Kışlası: II. Mahmud Devrinde Aydın-Despotik Modernleşmenin Karargâhı* adlı eseriyle önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda görülmeye başlanan yenilik hareketleri XIX. yüzyılda gerçekleştirilen köklü ıslahatlarla geliştirilmiş, özellikle idari ve askeri alanda birçok reform yapılmıştır. Dönemin reformcu padişahları olan III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde bu anlamda önemli adımlar atılmıştır. Özellikle 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte askeri alanda köklü değişikliklere gidilmiştir. Nitekim Yeniçeri Ocağı'nın yerine oluşturulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu'nun ihdasının ardından birtakım yeni askeri kurumların kurulması ve askeri binaların inşasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda yeni ordunun kışla ihtiyacı doğrultusunda Davudpaşa Sarayı ve Rami Çiftliği mevkiilerinde iki yeni kışlanın inşasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda 1827 yılında inşasına başlanan Rami Kışlası, modern anlamda teşkil edilen askeri mimarinin önemli örneklerinden biridir. Rami Kışlası, kısa sürede devletin askeri ve idari bir üssü haline gelmiş, devrin modernleşme faaliyetlerinin simgesi haline gelmiştir. Nitekim II. Mahmud, 1828-29

Osmanlı Rus Savaşı esnasında kışlayı iki yıl kadar idari ve askeri bir üs olarak kullanmıştır. Böylesine önemli bir rolü olan kışlanın henüz bir monografiye konu olmaması ise dikkat çekicidir. Bu eksikliği gören tarihçi Prof. Dr. Yüksel Çelik konu üzerine uzun ve zahmetli bir araştırmaya girişmiştir. Bu araştırmalar neticesinde, *Rami Kışlası: II. Mahmud Devrinde Aydın-Despotik Modernleşmenin Karargâhı* adlı eserini kaleme almıştır. Akademik bir metodolojiyle kaleme alınmış olması ve ayrıntılı bir kaynakçaya dayanması bakımından yetkin olan bu eser, 2022 yılında VakıfBank Kültür Yayınlarından çıkmıştır. Eserin başlığı, içeriğini kapsayacak şekilde seçilmiş olması bakımından beklentileri karşılamaktadır. Eserin kapağında modernleşmenin bir karargâhı olarak Rami Kışlası'nın ve bu kışlanın II. Mahmud dönemindeki önemine binaen padişahın görselinin sunulması, konu ile kapak arasında bir bağlantı sağlamaktadır.

Yazar Çelik, 2005 yılında doktora eğitimini İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamış, *Hüsrev Mehmed Paşa Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)* başlıklı tezini hazırlamıştır. 2009 yılında doktora tezleri için verilen Prof. Dr. Işın Demirkent Tarih Ödülü'ne layık görülmüştür. Ayrıca, doktora tezini 2015 yılında *Şeyhül-Vüzera Koca Hüsrev Paşa- II. Mahmud Devrinin Perde Arkası* adıyla yayınlamış eserini ile telif eser dalında Türkiye Bilimler Akademisi ödülünü almıştır. Dolayısıyla Yakınçağ Osmanlı Tarihi'nin mimarlık, modernleşme ve askeri reform tarihi konularında uzmanlaşmış olan Çelik, bu alanda kitap, makale, bildiri vs. olmak üzere pek çok çalışmaya imza atmıştır.

Çelik'in mimarlık ve modernleşme alanında hazırlamış olduğu, *Rami Kışlası: II. Mahmud Devrinde Aydın-Despotik Modernleşmenin Karargâhı* adlı bu eseri; "İçindekiler", "Önsöz", "Giriş", beş bölüm ve "Değerlendirme ya da Sonuç Yerine", "Kaynakça", "Görsellerin Listesi", "Ekler", "Dizin"den oluşmaktadır. Toplam 269 sayfadır. Yazar, "Önsöz"de eserinin, sadece mimarlık tarihi çalışması değil, bir kışlanın tarihçesi olduğunu belirtmiştir. Arşiv vesikaları başta olmak üzere dönemin birinci el kaynaklarından istifade ederek mimarlık tarihçileri için doğru tarihi bilgiyi sunmayı amaçladığını ifade etmiştir. Çalışmasında Rami Kışlası'nın mimari özellikleri, yapım aşaması ve yapım tekniği, kullanılan malzemelerin niteliği vb. konular üzerinde durmuştur. Amaçlamış olduğu konuya geniş bir perspektiften bakan Çelik, eserinde akıcı ve sade bir dil kullanmıştır.

Çelik, eserin "Giriş" (s. 15-22) bölümünde İstanbul'un sivil ve askeri mimarisi üzerinde genel bir değerlendirmede bulunmuştur. Burada şu ana kadar yapılan çalışmalarda askeri mimari konusu üzerinde pek fazla durulmamasını eleştirmiştir. Aynı zamanda mimarlık tarihi çalışmalarında arşiv belgeleri gibi ana kaynakların kullanımındaki zorluklara değinmiş ve bu zorlukların alanda ciddi bir boşluk oluşmasına sebebiyet verdiğini belirtmiştir. Arşiv malzemesi ve literatürün eksikliğinin de bu gibi çalışmaların askıda kalmasına yol açtığını ifade eden Çelik, bu sorunun çözümü için mimarlık tarihçileri ile Osmanlı tarihçilerinin disiplinlerarası etkileşimde bulunarak konuya aydınlık getirilebilecekleri tavsiyesinde bulunmaktadır.

Çelik, eserinin "XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu" (s. 23-37) adlı birinci bölümünde, Osmanlı Devleti'nin reform sürecine yer verirken Sultan III. Selim ve II. Mahmud dönemi olaylarını da anlatmış, böylece dönemin siyasi atmosferini de okuyucuya sunmuştur. Rami Kışlası'nın yapımı öncesinde gerçekleştirilen mimari çalışmalara da yer vermiştir. Modernleşme sürecinde Osmanlı başkentinde Türk-İslam mimarisinin geleneksel çizgisinin terk edilmeye başlandığını belirterek tasarım, üslup ve kurumsal zihniyette devletin Batı'ya yöneldiğini ifade etmiştir. Ayrıca, değişim sürecinin bazı aksaklıklarına ve eğitim alanında ihtiyaç duyulan modernleşmeye de işaret etmiştir. Mühendishane-i Berr-i Hümayun, Davudpaşa Kışlası, Maltepe Asker Hastanesi gibi yapıların görsellerini de kullanarak konunun zihinde daha iyi canlanmasını sağlamıştır. Kaynak kullanımında arşiv vesikalarından ve araştırma inceleme eserlerden faydalanmıştır.

"Doğuda ve Batıda İlk Kışla Yapıları" (s. 39-59) adlı ikinci bölümde, ilk olarak askeri kışlaların tarihsel süreçteki durumuna yer verilmiştir. Sözü edilen kışlaların çok eski devirlerden

itibaren var olduğu belirtilmiştir. Yapılan kazılar sonucunda Sümerler ile birlikte var olduğu anlaşılan kışla yapılarının, askeri birliklerin gelişimi ile Yeni Assur döneminde (M.Ö. 1000-610) sayısının arttığı belirtilmiştir. Roma döneminde ise sınırlara yakın bölgelerde barbar akınlarından korunmak için kışla yapımının devam ettiği aktarılmıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından Roma lejyonlarının harp taktik ve tekniklerinin de ortadan kalkması ile askerlerin ikamet ettikleri mekânların değişim sürecinden geçtiği, bu değişim sürecine paralel olarak kışla yapılarının da fonksiyonel kışla yerleşkelerine dönüştüğü ve devamında gelişmiş askeri komplekslere evrildiği ifade edilmiştir.

Çelik, ikinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kışla yapılarını, İstanbul'un fethini müteakip yeniçeriler için inşa edilmiş olan "Odalar" ile başlatmıştır. Burada Türk tarihinin vazgeçilmez unsuru olan çadıra da dikkat çekmiştir. Nitekim yazara göre Osmanlı İmparatorluğu'nda da önemini koruyan çadırlardan savaş dönemlerinde ordugâhlar oluşturulmuştur. Bu bu çadırılı ordugâhlar, Otağ-ı Hümayun etrafında konuşlandırılarak hazine, mutfak, banyo, hela, ibadet, idam vb. çadırları şeklinde düzenlenmiştir. Modern anlamda kışla yapılarının inşasına ise Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra başlanmıştır. Yazar bu geçiş sürecini, "Dergâh-ı Ali Yeniçeri Odaları", "Acemioğlanlar Kışlası", "Cebeciler Kışlası", "Topçu ve Top Arabacıları Kışlası", "Humaracı ve Lağımcı Kışlaları", "Süvari Kışlaları" nı alt başlıklarda değerlendirmiştir. Burada XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar İstanbul'un ilk kışlalarına dair örnek görseller vermiştir. Sözü edilen alt başlıklarda, modernleşme sürecinde önemli rol oynayan kişilerin girişimlerine de yer verilmiştir. Nitekim Baron de Tott, Sadrazam Halil Hamid Paşa, Comte de Bonneval, Sadrazam Topal Osman Paşa gibi kişiler bu anlamda öne çıkmaktadır. Neticede bu bölümde tarihi süreçteki kışla yapımı ve kullanımı genel bir tarihi perspektiften değerlendirilmiştir. Yine bu bölümde de yerli ve yabancı literatürden faydalanılmış ve dönemin kronikleri kullanılmıştır.

"İstanbul'da Modern Kışla Yapılarının Teşekkül Süreci" (s. 61-79) adlı üçüncü bölümde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması akabinde oluşturulan modern kışla prototiplerine yer verilmiştir. Çelik, XIX. yüzyılın ilk yarısındaki askeri yapılaşmayı, askeri sistemin yeniden organizasyonunu ve kışla inşaatlarının yoğunlaşma sürecini anlatırken Vaka-i Hayriyye öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmıştır. 1826 yılı sonrasında mimari alandaki faaliyetlerin yoğunluğuna işaret eden Çelik, bu anlamda teşkil edilen 1 idari yapı, 14 kışla, 11 okul, 12 hastane, 17 karakol, 4 fabrika, 4 silahhane, 2 depo ve 3 fırın olmak üzere toplam 68 adet askeri yapıya örnek vermiştir. Bu yapılar aynı zamanda devletin yüzünü Batı'ya döndüğünün somut örnekleri olmuştur. Nitekim III. Selim döneminde, Nizam-ı Cedid orduları için Tophane, Beyoğlu, Üsküdar ve Tersanede yaptırılan Levend Çiftliği Kışlası, Selimiye Kışlası gibi yapılar; II. Mahmud dönemi ile gelişen Davudpaşa, Rami, Kulelibahçe, Maltepe kışlaları gibi modern askeri yapılar bu anlamda önemlidir. Burada verilen bilgilerde Cabi Tarihi, Şanizade Tarihi gibi dönemin kroniklerinden ve jurnal varakalarından istifade edilmiş, görsel örneklerle de metin zenginleştirilmiştir.

"Rami Çiftlik-i Hümayunu Kışlağı" (s. 81-182) başlıklı dördüncü bölümde yalnızca Rami Kışlağı'na yer verilmiştir. Bu bölüm içerisinde "Rami Çiftliği ve Etrafında Oluşan Semt", "Mansure Ordusu'nun Kurulması ve Yeni Kışlaların İnşası", "Rami Kışlası İçin Yer Seçimi ve İnşaat Süreci", "Kışlanın Mimarinin Kimliği Meselesi", "Kışlanın Mimari Özellikleri", "Ek Yapılar ve Kışlanın Geçirdiği Onarımlar", "Kışlanın İdari ve Askeri Bir Üs Haline Gelmesi", "Sivil-Askeri Kıyafet Reformunun Vitrini Olarak Rami Kışlası", "Tasvir-i Hümayun'un İlk Asıldığı Yer Olarak Rami Kışlası", "Kışladaki Padişah ve Maiyetinin Baloya Daveti ve Yaşanan Tedirginlik", "Modern Askeri Eğitimin Üssü Olarak Rami Kışlası: Fünun-ı Harbiyye-i Mansure Mektebi" adlı alt başlıklar bulunmaktadır. Bu alt başlıklarda ilk olarak Rami Kışlağı'nın bulunduğu semtin adını Rami Mehmed Paşa'nın bölgede bulunan çiftliğinden aldığına değinilmiştir. Çelik, daha sonra doğru bilinen bir yanlışla işaret etmiştir. Nitekim, bazı çalışmalarda Rami Kışlası'nın II. Mustafa devrinde reisülküttaplık ve sadrazamlık yapan Rami Mehmed Paşa tarafından inşa ettirildiği ifade edilmektedir (Tuğlacı 1993: 35). Çelik'in iddiası ise gerçekte II.

Mustafa devrinde burada ilk askeri yapıların inşa edildiği doğru olmakla birlikte, inşa ettiren Rami Mehmed Paşa değil bizatihi devlet olduğu yönündedir. Söz konusu yapılar kışla hüviyetinden ziyade sefere çıkacak ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak lojistik destek ve hizmet birimlerinden ibaret olmuştur. Aynı zamanda yazar, XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyılın başlarına ait kroniklerde Rami Çiftliği'ndeki yapılar arasında kışlaya dair bir bilgiye rastlanmadığından söz etmiştir. Bu bahsi desteklemek için de Ahmed Cevad Paşa'nın *Tarih-i Askeri-i Osmani* adlı eserine atıfta bulunmuştur. Bölümün diğer bir alt başlığında Rami Kışlası için yer seçimi ve yapım aşamasından söz etmiştir. Bu anlamda yeni ordunun piyade ve süvari birlikleri için kışla inşalarının nereden başlanacağına dair yapılan görüşmelere yer vermiştir. Kışlanın mevkii ile ilgili olarak Vakanüvis Esad Efendi'nin *Esad Tarihi* ve *Üss-i Zafer* eserlerindeki değerlendirmelerinden faydalanmıştır. Rami Kışlası'nın önemli bir direniş noktası olması ve garnizon vazifesi görmesi gibi avantajlarına değinmiştir. Kışlanın inşaat alanının netleşmesinin ardından 1826 yılı sonlarında bina eminliğine atanan isimlerden bahsederken bununla birlikte inşanın başlamasının ardından yaşanan aksaklıklara değinmiştir. II. Mahmud'un yaşanan aksaklıkların giderilmesi noktasında vermiş olduğu talimatname sonucunda; Rami Kışlası'nın inşası şubat 1828 ortalarında tamamlanmıştır. Yazar, inşası tamamlanan kışlanın iç bölmeleri hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca, 1880 ve 1990 yıllarına ait kışlanın görsellerini paylaşmıştır. Daha sonra kışlanın yakınlarında hastane, değirmen, fırın vb. yapıların oluşturulduğundan söz etmiştir. Kışla mimarının kimliği meselesi konusunda da doğru bilinen yanlışlara işaret etmiştir. Nitekim Balyan ailesi ile ilgili çalışmalarda kışla mimarı Amira Krikor Balyan (Kirkor Kalfa) olarak verilmiştir (Tuğlacı 1993: 10). Yapılan bu bilgi hatası bazı tarihçiler tarafından eleştirilere konu olduğu (Akozan 1983: 1) gibi Çelik de Kirkor Kalfa'nın mimar değil inşaat sürecinde yer alan kalfalardan biri olduğunu ifade etmektedir.

Çelik, Rami Kışlası'nın örnek planlarına ve kışlanın işaret edildiği İstanbul haritasına yer vermiştir. II. Mahmud'un Rami Kışlası'ndaki ikameti üzerine Albay Comte Malaguzzeny tarafından kaleme alınan mufassal raporundaki bilgilerinden de istifade etmiştir. Kışla'nın geçirmiş olduğu onarımlar üzerinde durduktan sonra kışlanın idari ve askeri bir üs haline geldiğini belirtmiştir. Nitekim II. Mahmud 15 Eylül 1828 tarihinde kışlaya yerleşmiş ve 2 yıl kadar devlet işlerini buradan yürütmüştür. Yazar, bir alt başlıkta Rami Kışlası'nın, II. Mahmud'un kıyafet alanında başlattığı değişimindeki rolü üzerinde durmuştur. Bu anlamda kışlayı, "sivil-askeri kıyafet reformunun vitrini" olarak değerlendirmiştir. Bölümün son alt başlığında ise modern askeri eğitimin Rami Kışlası'nda da verilmeye başladığını ifade etmiştir. Genel olarak bu bölümde, arşiv vesikaları, kroniklerden istifade etmiştir.

Kitabın, "Kırım Savaşı'ndan Günümüze Rami Kışlası" (s. 183-216) başlıklı beşinci ve son bölümünde, 1853-56 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı esnasında kışlanın kullanılmasından günümüze kadar geçirdiği süreç işlenmiştir. Bu bölümde Çelik, doğru bilinen bazı yanlış bilgileri arşiv vesikalarından yararlanarak düzeltmeye çalışmıştır. Örneğin, daha önce yapılan bazı araştırmalarda Sultan Abdülmecid'in Rami Kışlası'nı karargâh olarak kullandığı şeklinde literatürde bir bilgi bulunmaktadır (Doğdu 2002: 280). Çelik, Kırım Savaşı esnasında Sultan Abdülmecid'in Rami Kışlası'nı karargâh olarak kullandığı bilgisinin yanlış olduğunu, Sultan Abdülmecid'in zaman zaman kışlayı denetlediğini fakat karargâh olarak kullanmadığını vurgulamıştır. Yararlanmış olduğu arşiv vesikaları sonucunda bu tezi çürütmüştür.

Çelik, bölümün alt başlıklarında Rami bölgesinin nüfus yoğunluğuna, kışlada etkisini gösteren kolera salgınına, İstanbul depremi sonrası kışlanın durumuna ve 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin kışladaki hazırlık sürecine değinmiştir. Eserin sonlarına doğru kışlanın yakın dönem içerisinde bakımsızlığına da değinen yazar, kışlanın 2000'li yıllarda harap olmuş olan görsellerine birkaç sayfada yer vermiştir. Kışlanın bakımsız hâlden kurtarılması için 2019-2020 yıllarında kışla sahasındaki otopark, futbol sahası ve gıda toptancı hali kalıntılarının tahliyesine yönelik çalışmalardan bahsetmiştir. 2022 yılına gelindiğinde ise kışlanın onarım ve restorasyonuna başlandığı görülmektedir. Yakın zamanda yetkililerce yapılan

açıklamada kışlanın kütüphane ve kültür merkezi olarak hizmete açılacağı bildirilmiştir. Böylece kışlanın kültür ve sanat hayatımızın önemli cazibe merkezlerinden biri olacağı vurgulanmıştır.

Sonuç itibariyle Çelik'in bu eserinde, II. Mahmud dönemi ile birlikte ivme kazanan modernleşme hareketleri esnasında oluşturulan askeri kışlaların, özelde Rami Kışlası'nın geniş bir tarihçesine yer verilmiştir. Rami Kışlası'nın tarihçesinden önce modernleşme dönemine dair detaylı veriler sunulması ve Osmanlı Devleti'nin askeri kışla tarihine ışık tutulması, konunun öncesi ve sonrası ile anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Eserde kullanılan görsellerin zenginliği konu üzerinde görsel bir hafıza oluşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Arşivi vesikaları ve kronikler gibi birinci el kaynakların kullanılması çalışmaya bilimsellik ve güvenilirlik kazandırmıştır. Ayrıca, merak edenler için Rami Kışlası'na ait arşiv vesikalarının örneklerine de ekte yer verilmiştir.

Yüksel Çelik'in bu eseri ile vermiş olduğu detaylı bilgiler, Rami Kışlası'nın öneminin yalnızca mimari bir yapı olmadığını ortaya çıkarmıştır. Zira Rami Kışlası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar birtakım savaşlara, yeniliklere, salgın hastalık ve deprem gibi doğal afetlere, ihtilallere şahitlik etmiş önemli bir kurumdur. Bu tarihi yapının farklı hadiselerdeki konumuna yer verilmiş, bunu yaparken de zengin bir anlatıma başvurulmuştur. Çelik, yapıyı her yönü ile ele alarak başarılı bir eser ortaya koymuştur. Zengin tarihi veri içeren ilgili eserden hareketle söylenebilir ki araştırmalarda, tarihte rol oynayan kişilerin yanında önemli bir işleve sahip olan tarihi yapılara da dikkat edilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

Akozan, Feridun (1983), "Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi" *Adlı Kitap ve Gerçekler*, İstanbul: Baha Matbaası.

Doğdu, Zuhâl Çetiner (2002), "Kışla Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. H.C. Güzel, K. Çiçek, (XII), 178-189.

Gider, Sümeyye ve Zeynep Gül Ünal (2022), "Kolektif Bellek ve Kültürel Miras: Geç Osmanlı Dönemi İstanbul Koruyucu Sağlık Kurumları Üzerinden Bir İnceleme", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, (22), 18-37.

Nora, Pierre (2006), *Hafıza Mekânları*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Tuğlacı, Pars (1993), *Osmanlı Mezarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü*, İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi.

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

Manas'ın Yolculuğu (Joseph Campbell'in Yöntemine Göre Manas Destanının İncelenmesi)

Kaya, Muharrem (2019), *Manas'ın Yolculuğu (Joseph Campbell'in Yöntemine Göre Manas Destanının İncelenmesi)*, Ankara: Bengü Yayınları

Sevgi DAL

Dr.

Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı

sevgidal92@gmail.com

 ORCID 0000-0003-4226-4031

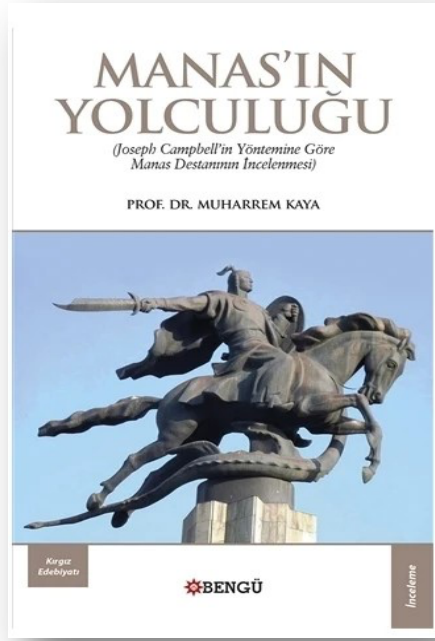
Kitap incelemesi/Book review

Geliş Tarihi/Received: 05.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 07.06.2023

Atıf/Citation

Dal, Sevgi (2023), *Manas'ın Yolculuğu (Joseph Campbell'in Yöntemine Göre Manas Destanının İncelenmesi)*, *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 139-142.

19. yüzyılda Avrupa'da bir disiplin hâline gelen folklore/halk biliminin araştırma konularından biri de halk edebiyatı ürünleridir. Almanya'da Grimm Kardeşler'in millî varlığını ortaya koyma amacıyla başlatmış olduğu masal araştırmaları gibi halk edebiyatı ürünleri Avrupalı araştırmacılar tarafından önemsenmiş ve araştırılmaya başlanmıştır. Zaman içerisinde tespit edilen masal, destan, efsane gibi yaratmalar üzerinde uygulanan kuram ve yöntemler de geliştirilmiştir. Kuram ve yöntemler, araştırmanın sınırlarını, boyutunu çizmek ve yorumlama noktasında yardımcı olabilmek adına bilimsel araştırmalara değer katan yaklaşımlardır. Halk bilimi araştırmalarında yer alan kuramlar metin ve bağlam merkezli olarak ikiye ayrılmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan *Manas'ın Yolculuğu (Joseph Campbell'in Yöntemine Göre Manas Destanının İncelenmesi)* (2019) adlı eserde metni esas alan *Yapısalcı Kuram ve Yöntem*

başlığı altında değerlendirilen kahraman kalıpları ele alınmış ve *Manas Destanı* Joseph Campbell'in (2017) yöntemine göre incelenmiştir.

Yazar, "Giriş" başlığını taşıyan bölümde (2019: 7) "Sözlü Kültürün Özellikleri" ve "Kalıplaşma Özelliği" (2019: 9) başlıklarına yer vermiştir. Genelde kültür, özelde ise edebiyat araştırmalarında yüzyıllar içerisinde oluşan birikim, kronolojik bir sıra ile ele alınmakta ve *sözlü kültür/edebiyat* dönemi, *yazılı kültür/edebiyat* dönemi şeklinde ifade edilmektedir. Yazar, çalışmanın konusunu oluşturan ve bir sözlü kültür ürünü olan *Manas Destanı*'nın temelini ve destanların tarihi-kültürel derinliğini aktarabilmek adına bu başlıklara yer vermiştir. Ayrıca yazar, sözlü kültür ürünlerinin yazılı kültür kapsamında değerlendirmenin yanlışlığı üzerinde durmuş ve sözlü kültür yapısı hakkında genel bir çerçeve çizmiştir. Bu çerçeve, eserin ana konusunu oluşturan *Manas Destanı*'na yönelik yapılacak olan incelemenin değerlendirilmesi yönüyle önemlidir.

Eserin "Mit ve Destan Kahramanlarının Biyografik Kalıpları" başlığını taşıyan bölümünde (2019: 11) Avrupa'da başlayan folklor araştırmalarının akabinde halk anlatılarına yönelik kahramanın biyografisini oluşturma eğiliminin başlangıç tarihi ve örneklerine yer verilmiştir. 1870 yılında "Gelişme Kuramı"nın temsilcilerinden Edward Taylor ile başlayan biyografik kalıp oluşturma eğilimi Avustralyalı araştırmacı Johann Georg von Hahn (1876)'ın *Aryan Kahramanı Biyografik Modeli* ile dikkat çekmeye başlamıştır. Kaya, modelin ana ve alt başlıklarına eserinde yer vermektedir. Rus araştırmacı Vladimir Propp'un *Masalın Biçimbilimi* adlı masallar üzerinde tespit ettiği 31 maddeli model örneği; mit ve tören ilişkisine odaklanan Lord Raglan'ın *Geleneksel Kahraman Kalıbı*; Psikoanalist Otto Rank'ın Freudçu bakış açısıyla oluşturmuş olduğu *Kahraman Kalıbı*; eserde inceleme yöntemi olarak belirlenen J. Campbell'in *Kahraman'ın Sonsuz Yolculuğu* adlı kahraman kalıbının temeli ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve üç ana başlıktan oluşan kahramanın macerası eserde yerini almıştır. Eserde yer verilen bilgiler J. Campbell'in düşünce anlayışını açıklar niteliktedir. Campbell'in Jungçu bir düşünce yapısına sahip olduğu bilinse de Jung ile fikir

ayrılıkları eserde kısaca aktarılmış; J. Campbell'in mit-insan ve toplum ilişkisi konusundaki düşüncelerine yer verilmiştir. Kaya, eserinde yalnızca öncü kahraman biyografilerine yer vermekle kalmamış Kazak araştırmacı Şakir İbrayev'in *Kazak Kahramanlık Destanlarının Yapısı*; Özkul Çobanoğlu'nun *Türk Epik Destanları Kahraman Kalıbı*; Berna Moran'ın, *Eşkiya Hikâyelerinin Yapısı*; İlhan Başgöz'ün, *Türk Halk Hikâyelerinin Yapısı*; Nerin Köse'nin, *Türk Halk Hikâyelerinde Kahraman Kalıbı*; Ülkü Karadüzgün'ün, *Türk Destanlarında Merkezi Kahraman Tipinin Özellikleri*; E.M. Melenitskiy'in, *Sibiryaya ve Türk Kahramanı*; D. A. Miller'in, *Epik Kahraman* gibi geniş yelpazede kahraman kalıbı örneklerine yer vermiştir. Türk Halk Bilimi araştırmalarında kuramsal yaklaşımların yer aldığı çalışmalar nicelik yönüyle oldukça azdır. Kaya'nın bu çalışması dünyada ve Türkiye'de oluşturulmuş kahraman kalıplarının bir arada bulunması ve değerlendirilmesi yönüyle halk bilimi araştırmalarındaki sayılı çalışmalardan birini oluşturmaktadır.

Eserin *Manas'ın Yolculuğu* bölümünde (2019: 43) Manas Destanı, J. Campbell'in kahraman kalıbında yer alan başlıklara göre (2017: 53- 216) incelenmiştir. İncelemeye geçmeden önce yazar, Campbell'in olay örgüsü kalıbının Hahn, Rank, Raglan'ın kalıplarından farklı yönlerine değinmiştir. Yazar, Campbell'in kahramanın doğumu ve büyüme çağını olay örgüsüne dahil etmediğini ancak Türk halk anlatılarında bu unsurların son derece önemli olduğunu ifade etmiş ve incelemesine Campbell'dan farklı olarak "Zor Doğum" ve "Ad Alma" başlıklarını eklemiştir. Bu başlıkların ardından incelemeye Campbell'in kalıbına ait başlıklara sadık kalınarak başlanmış; Manas Destanı, *Bölüm I: Yola Çıkış*, *Bölüm II: Erginlenme*, *Bölüm III: Dönüş* ana başlıkları ile incelenmiştir. Eserin giriş bölümünde sözlü kültür ve kalıplaşma özelliği üzerine çizilen genel çerçeve ile bu bölümde incelenen Manas Destanı içerisinde yer alan sözlü kültür kalıplarının oluşturmuş olduğu bütünlük dikkate değerdir.

Muharrem Kaya, eserin *Sonuç* bölümünde (2019: 81) Joseph Campbell'in Hint-Avrupa kültürünü temel alan kahraman modelinin Türk anlatılarına da uygun bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Eserde yer verildiği üzere, Joseph Campbell, miti insanın dünyayı anlamlandırmasını, yaşamına devam etmesini, toplumsal düzenin korunmasını ve insan-evren-toplum birlikteliğini sağlayan bir unsur olarak görmektedir. Bu anlam ve simgelerin yorumlanmasının en iyi yolu ise psikanalizdir. Bu sebeple eser aracılığıyla Manas Destanı'nın psikoanalitik bir değerlendirilmesi de ortaya koyulmuştur. Kaya, bu çalışması ile kuramsal bir çalışmanın örneğini ortaya koymanın ötesinde Türk yaşantısının psikolojik yönlerine yönelik malzemeyi de vurgulamış; konuyla bağlantılı yeni çalışmalara kapı aralamıştır.

Eserin son bölümünü *Bibliyografya* (2019: 83) oluşturmaktadır. Eserde faydalanılan kaynaklar *Tezler*, *Kitaplar* ve *Makaleler* şeklinde üç başlık halinde okuyucuya sunulmuştur. Sonuç olarak *Manas'ın Yolculuğu (Joseph Campbell'in Yöntemine Göre Manas Destanının İncelenmesi)* adlı eser, ülkemizde az sayıda yapılmış olan halk bilimi kuram ve yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalardan birini oluşturan özgün bir çalışmadır. Yazarın çalışmasında Manas Destanı'nı J. Campbell'in yöntemine göre incelemek ile sınırlı kalmayarak konuyla ilgili yapılmış öncü çalışmaları bir araya getirme tutumu, esere konuyla ilgili kuramsal çalışmalarda temel kaynak niteliği kazandırmıştır.

Kaynaklar

Campbell, Joseph (2017), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev. Sabri Gürses), İstanbul: İthaki Yayınları.

Kaya, Muharrem (2019), *Manas'ın Yolculuğu (Joseph Campbell'in Yöntemine Göre Manas Destanının İncelenmesi)*, Ankara: Bengü Yayınları.